

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

СЛУЖБЕНИ
ГЛАСНИК

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (glavni urednik)
Prof. dr Slobodan Marković

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), prof. dr Vučina Vasović,
prof. dr Cedomir Čupić, prof. dr Ilija Vujačić, prof. dr Ratko Božović

Izvršni urednici

Zorica Vidović Paskaš, mr Dušan Spasojević, Jelena Lončar

Izdavači

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
JP Službeni glasnik, Beograd

Za izdavače

Prof. dr Ilija Vujačić
Slobodan Gavrilović

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Lektura i korektura

Iva Pivljaković

Odeljenje pretplate

JP *Službeni glasnik*, Jovana Ristića 1,
tel.: 011/30-60-588, 30-60-359, faks: 011/30-60-571,
e-mail: pretplata@slglasnik.com, www.slglasnik.com

Tiraž

1.000 primeraka

Štampa

Štamparija *Glasnik*

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2011,
br. 2 (okt.)– . – Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka
: Službeni glasnik, 2011– (Beograd : Glasnik). – 24 cm

Tromesečno.

– Je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

02

Politički život

- Milica Delević i Vladimir Međak Srbija i Evropska unija
- jedanaest godina kasnije 9
- Jovica Trkulja Čekajući restituciju, od neuspješne
ka polovičnoj restituciji u Srbiji 17
- Milan Jovanović Narodna inicijativa i referendum – između
demokratije i populizma 27

Pod lupom

- Čedomir Čupić Sistemska korupcija 35

Svetska tema

- Dragan Živojinović Kako donosi odluke Barak Obama 43

Region

- Miloš Marković Povratak Turske na Balkan 53

Puls

- Ratko Božović Spektakl – virtuelna stvarnost 63
- Lucia Vesnić Alujević Noviteti izbornih kampanja onlajn:
stvarnost ili iluzija 73

Istraživanje

- Miloljub Albijanić Ljudski kapital i ličnost 81

Analiza

- Dušan Spasojević Monitoring demokratije – duvači u pištaljku
i kontrolni veb-sajtovi 91
- Jelena Lončar Uloga civilnog društva u javnoj deliberaciji 99

Ogled

- Nebojša Vladislavljević Etničko čišćenje 107

Prikaz

- Uroš Todorović Henri Kisindžer, *O Kini* 113

Milica Delević and Vladimir Međak	European Union and Serbia - eleven years later	9
Jovica Trkulja	Waiting for the restitution - from unsuccessful to partial restitution in Serbia	17
Milan Jovanović	Popular initiative and referendum - between democracy and populism	27
Čedomir Čupić	Systematic corruption	35
Dragan Živojinović	How Barrack Obama makes decisions	43
Miloš Marković	Return of Turkey on the Balkans	53
Ratko Božović	Spectacle - virtual reality	63
Lucia Vesnić Alujević	Novelties in online electoral campaigns - reality or illusion?	73
Miloljub Albijanić	Human capital and personality	81
Dušan Spasojević	Monitory democracy - whistle blowers and control web sites	91
Jelena Lončar	Role of civil society in public deliberation	99
Nebojša Vladislavljević	Ethnic cleansing	107
Uroš Todorović	Henry Kissinger, <i>On China</i>	113

Poštovani čitaoci,

Nakon prvog pilot-broja časopisa *Analiza politike*, dobili smo brojne komentare, sugestije, primedbe, pohvale i predloge. Zajednički zaključak ovih reakcija jeste da se u našoj akademskoj i političkoj zajednici ukazuje potreba za časopisom ovog profila i formata i da je vredelo potruditi se oko njegovog izlaska.

Jedan od problema sa kojim smo se suočili od početka bilo je pitanje distribucije. Izvinjavamo se svima koji su izrazili želju da se pretplate što nismo bili u prilici da blagovremeno odgovorimo. Između ostalog, to je bio jedan od razloga što smo postigli dogovor sa izdavačkom kućom *Službeni glasnik* da uđemo u suizdavački odnos. Ova promena je iskorišćena i za kompletno redizajniranje časopisa, uključujući i promenu naziva u *Politički život*.

Pozivamo vas na saradnju, pišite. A sada pročitajte i drugi broj našeg novog časopisa. •

Glavni urednik
Prof. dr Slaviša Orlović

Milica Delević*

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Vladimir Međak**

Kancelarija za evropske integracije
Vlade Srbije

UDC 339.923:061.1EU(4:497.11)

327.39(4-672 EU:497.11)

Srbija i Evropska unija – jedanaest godina kasnije

Proces evropske integracije Srbije započeo je pre skoro 11 godina. Ovaj tekst daće pregled najvažnijih događaja tokom ovog perioda, pomake do kojih je u približavanju EU došlo, ali i najvažnije reformske rezultate. Iako je učinjeno mnogo, mišljenje koje očekujemo da Evropska komisija uskoro objavi o zahtevu Srbije za članstvo dolazi u trenutku kada podrška građana procesu integracije pada, a EU se suočava sa ekonomskom krizom. Propuštene prilike, i na strani Srbije i na strani EU, a koje se jasno vide iz prikaza koji sledi, deluju zato i „skuplje“ nego što su izgledale u povoljnijim okolnostima.

Petooktobarskim promenama i učešćem Srbije na samitu koji je novembra 2000. okupio šefove država i vlada država članica Evropske unije i Zapadnog Balkana u Zagrebu, označio je početak normalizacije odnosa između Srbije i EU. Deklaracija koja je izdata tom prilikom potvrđuje evropsku perspektivu država koje su obuhvaćene Procesom

*Autorka je docentkinja na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu i direktorka Kancelarije za evropske integracije Vlade Republike Srbije.

**Autor je magistar pravnih nauka i pomoćnik direktora Kancelarije za evropske integracije Vlade Republike Srbije

stabilizacije i pridruživanja kao i status potencijalnih kandidata koje su ove države dobile na samitu u Santa Maria da Feiri, juna 2000. godine. U Deklaraciji je istaknuto da će napredak svake od država na putu ka EU zavisiti od individualnog napretka na ispunjavanju kriterijima iz Kopenhagena i sprovođenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s posebnim osvrtom na odredbe o regionalnoj saradnji. U tom smislu, naglašeno je i da će se približavanje Evropskoj uniji, što je proklamovani cilj svih država ovog regiona, odvijati uporedo sa unapređenjem regionalne saradnje.

Srbija nažalost u ceo proces ulazi sa velikim teretom nasleđenim iz prethodnog perioda (Kosovo pod upravom UN, obaveza predaje optuženih za ratne zločine, nefunkcionalna država sa Crnom Gorom, posrnula privreda i fizičko uništenje infrastrukture) što će se pokazati kao osnovna kočnica u narednih deset godina, a pitanje Kosova i u narednom periodu.

Nedefinisani odnosi između Srbije i Crne Gore u okviru SR Jugoslavije, dugotrajan proces usaglašavanja i usvajanja Ustavne povelje SCG i Akcionog plana o harmonizaciji ekonomskih sistema Srbije i Crne Gore prolongirali su početak pregovora o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju skoro pet godina. Odsustvo dogovora između Srbije i Crne Gore, dovelo je do ozbiljnog zastoja u odnosima između EU i SCG zbog čega je Evropska komisija u julu 2004. promovisala novi pristup – dvostrukog ili paralelnog koloseka – koji je Savet ministara EU podržao u oktobru iste godine. Ovaj pristup omogućio je da i pored nepostojanja jedinstvenog i funkcionalnog trgovinskog i carinskog sistema, Srbija i Crna Gora zaključi jedinstven Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju koji je trebalo da sadrži posebne anekse za svaku državu članicu SCG, koji bi obuhvatao zasebno pregovarane trgovinske aspekte sporazuma, to jest liberalizaciju trgovine sa EU. Ipak, bitno je naglasiti da je EU 2000. jednostrano ukinula carine na robu iz Srbije (i generalno sa Zapadnog Balkana) usvajanjem tzv. autonomnih trgovinskih mera, koje su trajale do 31. decembra 2005. kada su produžene do 31. decembra 2010. (na novo produženje se još uvek čeka, a zastoj je izazvan usaglašavanjem u vezi sa nazivom Kosova).

Kao prva praktična posledica dvostrukog koloseka, u Briselu je marta 2005. potpisan Sporazum o trgovini tekstilnim proizvodima između Srbije i Evropske zajednice. Ovim sporazumom, Evropska zajednica će početi da daje bescarinski tretman tekstilnim proizvodima poreklom iz Srbije, dok će se carinske stope na proizvode koji vode poreklo iz Evropske zajednice postepeno smanjivati u tranzicionom periodu od tri godine. To je ujedno i prvi sporazum koji je Srbija potpisala sa EZ.

Dvostruki kolosek u procesu evropske integracije SCG i uspostavljanje pune saradnje sa Krivičnim tribunalom u Hagu te Sporazum o izmenama Ustavne povelje (kojim je produžen mandat poslanika u Skupštini SCG) omogućili su objavljivanje Izveštaja o spremnosti SCG za pregovore o zaključivanju SSP sa Evropskom unijom 12. aprila 2005. godine. Polazeći od Izveštaja, Evropska komisija je u svom Saopštenju o spremnosti Srbije i Crne Gore za pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom pozitivno ocenila napredak učinjen u SCG i njenim državama članicama predloživši Savetu ministara početak pregovora. Tom prilikom je ponovila neophodnost nastavka saradnje sa Tribunalom

Srbija nažalost u ceo proces ulazi sa velikim teretom nasleđenim iz prethodnog perioda (Kosovo pod upravom UN, obaveza predaje optuženih za ratne zločine, nefunkcionalna država sa Crnom Gorom, posrnula privreda i fizičko uništenje infrastrukture) što će se pokazati kao osnovna kočnica u narednih deset godina, a pitanje Kosova i u narednom periodu

u Hagu. Ipak, ostaje činjenica da je, i pored proklamovanja stabilizacije za osnovni cilj delovanja EU u regionu, najveća država regiona tek nakon pet godina počela da pregovara ugovorni odnos sa EU, a koji je zamišljen da bude glavni instrument stabilizacije tog istog regiona

Nedugo zatim, 10. oktobra 2005. Srbija i Crna Gora ulaze u pregovore sa Evropskom unijom za zaključenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Uzimajući u obzir podelu nadležnosti između državne zajednice i njenih država članica prema kojoj će liberalizacija trgovine i delovi usklađivanja zakonodavstva biti predmet pregovora u okviru dvostrukog koloseka, za uspešan početak i tok pregovora bilo je neophodno formiranje tri pregovaračka tima i usvajanje tri platforme za pregovore o SSP, što je ionako složene pregovore činilo još komplikovanim.

I pored svih očekivanja da bi Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju mogao biti potpisan u drugoj polovini 2006. i pored vrlo brzog napretka u pregovorima usled odlične pripremljenosti srpskog pregovaračkog tima, do toga nije došlo. Naime, zbog nedovoljne saradnje sa Tribunalom u Hagu, Evropska komisija je, praveći time presedan u svojoj praksi, 3. maja 2006. otkazala („called-off“) rundu pregovora zakazanu za 11. maj 2006, iskazavši svoju rešenost da pregovore nastavi kada ova saradnja bude u potpunosti uspostavljena, u čemu je podržao Savet ministara EU.

Nedugo zatim, Skupština Crne Gore je 3. juna, polazeći od rezultata referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore, usvojila deklaraciju kojom se proglašava njena nezavisnost. Posle istupanja Crne Gore iz državne zajednice, Srbija nastavlja pregovore samostalno.

Pregovori Srbije i EU su obnovljeni posle jedanaestomesečne pauze održavanjem treće tehničke runde pregovora. Naime, napredak ostvaren u saradnji sa Tribunalom u Hagu omogućio je nastavak pregovora 13. juna 2007. godine. Poslednja runda pregovora održana je 10. septembra 2007. godine. Zatvaranjem svih otvorenih pitanja na ovoj rundi pregovori su tehnički bili okončani i tekst Sporazuma usaglašen. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je parafiran 7. novembra 2007. i potpisan 29. aprila 2008. u Luksemburgu. Odnos Srbije i EU će se zasnivati na osnovu SSP sve do stupanja Srbije u članstvo EU.

Ciljevi ovog sporazuma su pre svega pridruživanje Evropskoj uniji države potpisnice kroz razvijanje političkog dijaloga, postepeno razvijanje zone slobodne trgovine između ugovornih strana, unapređivanje ekonomskih odnosa, početak postepenog usklađivanja domaćeg zakonodavstva države potpisnice s propisima Evropske unije. Pored navedenih ciljeva svojstvenih svim sporazumima o pridruživanju, sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju imaju još jednu bitnu ulogu, a to je stabilizacija regiona Zapadnog Balkana kao postkonfliktnog područja i jačanje regionalne saradnje.

Najbitniji politički element Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanja jeste što ovim sporazumom Srbija dobija status države pridružene Evropskoj uniji i prvi put, kao nezavisna država, ulazi u sveobuhvatan ugovorni odnos sa Evropskom unijom u kome su obaveze dvostrane i jasno definisane. Status pridružene države je status najbližih veza sa EU koji država nečlanica može imati. Dobijanje takvog statusa znači stabilizaciju prilika u državi i jasno definisanje pravca u kom će se ekonomsko-politički razvoj kretati. Sam tekst Sporazuma ne navodi eksplicitno da će država

Ciljevi ovog sporazuma su pre svega pridruživanje Evropskoj uniji države potpisnice kroz razvijanje političkog dijaloga, postepeno razvijanje zone slobodne trgovine između ugovornih strana, unapređivanje ekonomskih odnosa, početak postepenog usklađivanja domaćeg zakonodavstva države potpisnice s propisima Evropske unije

koja ga potpisuje postati članica Evropske unije, ali je sama suština sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju jasna naznaka da država koja ga potpisuje ima aspiracije da postane članica i da EU sa njom upravo iz tih razloga i potpisuje jedan ovakav sporazum. SSP takođe predstavlja bitan korak ka statusu kandidata za članstvo u Uniji i pristupu pretpristupnim fondovima EU.

Budući da SSP sa strane Evropske unije potpisuju Evropska zajednica i sve države članice, procedura njegovog stupanja na snagu vrlo je komplikovana i dosta dugo traje. Ovo je posledica činjenice da sve potpisnice moraju da ga ratifikuju (Evropska zajednica, 27 država članica EU i Srbija) što ponekad traje i do tri godine.

Da bi se prevazišla ovako složena i dugotrajna procedura, istovremeno sa SSP je potpisan tzv. Prelazni sporazum (PS; Interim agreement) za čije stupanje na snagu nije potrebna ratifikacija država članica, već samo Evropska zajednica i Srbije, a koji obuhvata trgovinske aspekte SSP, to jest međusobnu liberalizaciju trgovine. Prelazni sporazum Srbije i EZ potpisan je 29. aprila, kada i SSP, i njime je predviđeno da liberalizacija trgovine otpočne od 1. jula 2008, a da se završi 1. januara 2013. godine.

Prelazni sporazum (PS) važiće do momenta stupanja na snagu SSP kada njegovo važenje prestaje, a SSP preuzima dalje sa svim obavezama i pravima koje iz njega proizlaze. SSP se zaključuje na neodređeno vreme.

Srbija se po pitanju primene Prelaznog sporazuma od 1. jula 2008. do 8. decembra 2009.^[1] nalazila u jedinstvenoj situaciji, nezabeleženoj u procesu proširenja Evropske unije. Iako su 29. aprila 2008. potpisani i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i Prelazni sporazum, koji je trebalo privremeno da se primenjuje od 1. jula 2008, i pre nego što bi ga ugovorne strane ratifikovale, EU je odlučila da ne počne da primenjuje Prelazni sporazum, ponovo dok Srbija ne dostigne punu saradnju sa Tribunalom u Hagu. Takva odluka je dovela do praktičnih posledica po primenu sporazuma, to jest na stvaranje zone slobodne trgovine. Po tekstu Prelaznog sporazuma, Srbija je trebalo da počne sa liberalizacijom trgovine od 1. jula 2008, a da od 1. januara 2009. započne druga godina liberalizacije. Usled odluke o neprimenjivanju Prelaznog sporazuma, proces liberalizacije trgovine nije otpočeo. I pored toga, Vlada Srbije je donela Odluku o početku primene Prelaznog sporazuma od 1. januara 2009, prema dinamici predviđenoj Sporazumom. Ova odluka je vrlo značajna jer je nakon početka primene PS Evropska unija Srbiji priznala 2009. kao prvu godinu primene sporazuma, i time omogućila duži period za ocenu napretka Srbije nakon podnošenja kandidature za članstvo u EU. Budući da je EU, na osnovu izveštaja glavnog tužioca Tribunala u Hagu, donela odluku 7. decembra 2009. da je Srbija ostvarila zadovoljavajući nivo saradnje, EU je od 8. decembra 2009. počela sa primenom PS. U tom trenutku je ovaj odnos postao dvostran. Zahvaljujući toj odluci, od 1. januara 2010. Srbija i EU se nalaze u drugoj godini primene PS i po prvi put u jednom pravno uređenom i poštovanom odnosu.

Evropska unija sa početkom primene PS nije počela i ratifikaciju SSP, budući da je, na insistiranje Holandije, odluka o početku ratifikacije

Budući da SSP sa strane Evropske unije potpisuju Evropska zajednica i sve države članice, procedura njegovog stupanja na snagu vrlo je komplikovana i dosta dugo traje. Ovo je posledica činjenice da sve potpisnice moraju da ga ratifikuju (Evropska zajednica, 27 država članica EU i Srbija), što ponekad traje i do tri godine

[1] Tada je EU počela da primenjuje PTS za Srbiju i njegova primena je ušla u normalne tokove.

odložena za sastanak Saveta ministara 14. juna 2010, a pod uslovom da izveštaj o saradnji Srbije za Tribunalom u Hagu bude pozitivan.

Ne čekajući da počne proces ratifikacije SSP u Evropskoj uniji, Srbija je podnela zahtev za prijem u članstvo Evropske unije 22. decembra 2009. godine. Budući da u tom trenutku EU nije donela odluku o početku ratifikacije SSP sa Srbijom, kao i da unutar EU nije bilo saglasnosti o prosleđivanju zahteva Komisiji, zahtev Srbije nije bio uzet u razmatranje. Na sastanku Saveta ministara 14. juna 2010. doneta je odluka o početku ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Srbije i EU. Do sada je SSP ratifikovala 21 država EU i Evropski parlament. Savet ministara EU je na sastanku 25. oktobra 2010. odlučio da otpočne sa procedurom davanja statusa kandidata Republici Srbiji i naložio Evropskoj komisiji da otpočne proceduru izrade Upitnika za Srbiju. Komesar za proširenje Štefan File je 24. novembra 2010. uručio premijeru Srbije Mirku Cvetkoviću Upitnik, čime je za Srbiju praktično otpočela procedura dobijanja statusa kandidata.

Upitnik je sadržao 2.653 pitanja koja pokrivaju celokupno funkcionisanje jedne države, naravno u oblastima koje su pokrivene nadležnostima same EU. Dobijanjem odgovora na ova pitanja Evropska komisija dobija potpunu sliku o stanju u državi, to jest napretku reformi i o spremnosti njene administracije da uspešno vodi i zaključi pregovore o Sporazumu o pristupanju Evropskoj uniji. Vlada Srbije je pripremila odgovore i dostavila u rekordnom roku od 45 radnih dana, 31. januara 2011, pokazujući time administrativni kapacitet. Vlada Srbije je uz odgovore državnih institucija i dostavila i priloge organizacija civilnog društva, ali i građana na određena zanimljiva pitanja iz Upitnika. Nakon dobijanja odgovora na upitnik, Evropska komisija je u periodu februar–april poslala pet verifikacionih misija da provere stanje u Srbiji, ali i dodatni set od oko 600 pitanja na koje je Srbija takođe odgovorila.

U ovom trenutku Evropska komisija je pri kraju pisanja svog mišljenja o napretku Srbije, koje će biti objavljeno 12. oktobra. Imajući u vidu značajan napredak koji je Srbija učinila i poslednjih par godina, ali i dramtizaciju stanja na Kosovu koje je koincidiralo sa ispunjenjem haške obaveze, koja je u prethodnom periodu predstavljala najveću prepreku na putu Srbije ka EU, može se očekivati da će Evropska komisija preporučiti davanje statusa kandidata Srbiji i postavljenje seta uslova koje Srbija treba da ispuni kako bi bili zakazani pristupni pregovori u toku 2012, a koji će se odnositi i na pitanje uređenja odnosa u regionu, pre svega na dijalog Beograd–Priština. Svoje mišljenje i preporuku Evropska komisija upućuje Evropskom savetu, koji donosi konačnu odluku o odobravanju statusa kandidata za članstvo u EU, nakon što je dobio saglasnost Evropskog parlamenta.

Paralelno sa Procesom stabilizacije i pridruživanja tekao je proces vizne liberalizacije. Ovaj proces počeo je 2006. pregovorima o Sporazumu o viznim olakšicama i o readmisiji koji su okončan stupanjem sporazuma na snagu 1. januara 2008. godine. Tada je omogućeno da se građanima Srbije vize izdaju po olakšanoj proceduri i na duže vreme. Već krajem januara 2008. otpočeo je dijalog o viznoj liberalizaciji kojim je, posle ispunjavanja uslova predviđenih Mapom puta usvojenom maja 2008, Evropska unija donela odluku, 19. decembra 2009, da se uspostavi bezvizni režim za građane Srbije, posle 18 godina. Time je ostvaren

Imajući u vidu značajan napredak koji je Srbija učinila i poslednjih par godina, ali i dramtizaciju stanja na Kosovu koje je koincidiralo sa ispunjenjem haške obaveze, koja je u prethodnom periodu predstavljala najveću prepreku na putu Srbije ka EU, može se očekivati da će Evropska komisija preporučiti davanje statusa kandidata Srbiji i postavljenje seta uslova koje Srbija treba da ispuni kako bi bili zakazani pristupni pregovori u toku 2012, a koji će se odnositi i na pitanje uređenja odnosa u regionu, pre svega na dijalog Beograd–Priština

jedan od kratkoročnih prioriteta Srbije u procesu evropskih integracije, a građani Srbije dobili značajnu opipljivu korist u procesu.

Gledajući retrospektivno put koji je Srbija prešla u poslednjih deset godina u procesu reformi i evropske integracije, koji zapravo predstavljaju isti proces, možemo reći da su izvršene promene koje su pre deset godina bile nezamislive za naše društvo i koje bez procesa evropske integracije teško da bi bile sprovedene, ili barem ne za deset godina. Nabrojaćemo sam neke od njih:

- 1) Srbija je u skladu sa obavezom proisteklom iz članstva u UN i potpisivanjem Dejtonskog i Pariskog mirovnog sporazuma uhapsila i predala Haškom tribunalu svih 46 optuženih za ratne zločine;
- 2) Svoju privrženost regionalnoj saradnji Srbija je potvrdila aktivnim učešćem u radu brojnih regionalnih inicijativa i organizacija. Zaključivanje sporazuma CEFTA 2006. (kojom je predsedavala 2010), Ugovora o Energetskoj zajednici za JIE i Ugovora o uspostavljanju zajedničkog evropskog vazduhoplovnog prostora (Single European Sky) doprinelo je saradnji među potpisnicama, ali i unapređivanju interesa svake od njih. Srbija je unapredila i bilateralne odnose u regionu. Odnosi sa Bosnom i Hercegovinom su poboljšani. Srpski parlament je u martu 2010. usvojio deklaraciju kojim se osuđuju zločini u Srebrenici i poziva na presudu Međunarodnog suda pravde u vezi sa Srebrenicom. U preambuli ove deklaracije potvrđuje se i obaveza poštovanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta Bosne i Hercegovine. Predsednik Tadić je prisustvovao komemoraciji u Srebrenici u julu 2010. godine. Novi ambasador Bosne i Hercegovine akreditovan je pošto je to mesto bilo upražnjeno tri godine. Odnosi sa Hrvatskom dobili su nov podsticaj, posle izbora Ive Josipovića za predsednika Hrvatske. Predsednici Srbije i Hrvatske, kao i drugi visoki zvaničnici, sreli su se nekoliko puta, kako bilateralno tako i na marginama regionalnih i međunarodnih događaja;
- 3) U 2010. usvojeni su novi Zakon o Narodnoj skupštini, kojim Narodna skupština prvi put samostalno uređuje svoj budžet i raspolaže njime i Poslovnikom čijom primenom je znatno je povećana efikasnost rada NSRS. Zakonodavna vlast je postala efikasnija – zakoni se donose brže, poslanici, koje su ranije iznosili iz sale i koji su se fizički obračunavali u Narodnoj skupštini, sada se mnogo više bave zakonima na dnevnom redu, uz sve češću praksu javne rasprave o sistemskim predlozima zakona, uz značajno prisustvo javnosti. Poslanici sada raspolažu svojim mandatima i samim tim, nezavisniji od partija koje su ih kandidovale. To pokazuju i rezultati – od jula 2008. do jula ove godine, usvojeno je 660 zakona, dok je od 2000. do 2008. ukupno doneto manje od 500 zakona. Samo od marta ove godine NS RS je usvojila 87 zakona;
- 4) Usvojen je paket antikorupcijskih zakona 2008, i to Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije, Zakon o izmenama i dopunama Zakona o finansiranju političkih stranaka (usvojen nov u julu 2011), Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Osnovana je Agencija za borbu protiv korupcije koja je počela sa radom 1. januara 2010. godine. Najznačajniji rezultati primene ovih zakona ostvareni su 2009. nizom

Od jula 2008. do jula ove godine, usvojeno je 660 zakona, dok je od 2000. do 2008. ukupno doneto manje od 500 zakona. Samo od marta ove godine NS RS je usvojila 87 zakona

međunarodnih i domaćih policijskih akcija koje su dovele do hapšenja većeg broja lica uključenih u organizovani kriminal i zaplenom veće količine droge, kao i privremenim, odnosno trajnim oduzimanjem njihove imovine;

- 5) Suspendovana je opšta obaveza služenja vojnog roka a profesionalizacija vojske se očekuje do kraja 2011. godine. Demokratsku i civilnu kontrolu Vojske Srbije, obavlja Narodna skupština, Zaštitnik građana i drugi državni organi u skladu sa svojim nadležnostima, građani i javnost, a Srbija je pristupila programu Partnerstvo za mir u decembru 2006. godine. U decembru 2006. otvorena je Vojna kancelarija RS za vezu sa NATO. Srbija aktivno učestvuje u mirovnim operacijama UN i u okviru kontingenata država članica EU. Srbija je po prvi put uputila jedinicu ranga voda u mirovnu misiju na Kipar;
- 6) Formirano je dosta novih nezavisnih i regulatornih tela usmerenih pre svega ka nadzoru nad ponašanjem izvršne vlasti (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Agencija za borbu protiv korupcije, Zaštitnik građana, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Komisija za zaštitu konkurencije itd.); mnoga su u novim, bolje opremljenim prostorijama, u mogućnosti da zaposle više stručnog kadra, izveštaji se razmatraju NS RS. Državni revizor je započeo sa objavljivanjem godišnjih izveštaja;
- 7) Republika Srbija je članica najvažnijih univerzalnih međunarodnih sporazuma (usvojenih u okviru sistema UN) u oblasti zaštite ljudskih i manjinskih prava, a u Srbiji je uspostavljen pravni okvir za zaštitu prava po standardima Saveta Evrope čiji je član postala aprila 2003;
- 8) Republika Srbija je ostvarila visok stepen rasta obima trgovine i izvoza. Obim trgovine sa svetom 2000. bio je 5,2 milijarde evra, sa izvozom od 1,68 milijardi evra i pokrivenošću uvoza izvozom od 46,6 odsto. Trgovina u 2010. dostigla je nivo od 20 milijardi evra, izvozom od 7,3 milijardi evra i pokrivenošću uvoza izvozom od skoro 60 odsto;
- 9) Iako je obaveza usklađivanja zakonodavstva RS sa pravnim tekovinama EU nastupila tek potpisivanjem SSP 2008, Vlada je od 2003. počela organizovano usklađivanje putem godišnjih akcionih planova, koji su 2008. pretvoreni u Nacionalni program integracije. U cilju priprema za sprovođenje SSP, dobijanja statusa kandidata za članstvo i priprema za pregovore o članstvu u EU, Srbija je 2008. usvojila Nacionalni program za evropske integracije – program aktivnosti Vlade Srbije do kraja 2012. koja je označena godinom spremnosti Srbije za početak pregovora o članstvu u EU. Dosadašnja primena NPI je bila (jul 2008. – jun 2011) na nivou od 82 odsto (649 planiranih, 795 usvojenih propisa). Od 185 planiranih zakona, Narodna skupština je usvojila 172 zakona, što čini 93 odsto uspešnosti.

Dosadašnja primena NPI je bila (jul 2008. – jun 2011) na nivou od 82 odsto (649 planiranih, 795 usvojenih propisa). Od 185 planiranih zakona, Narodna skupština je usvojila 172 zakona, što čini 93 odsto uspešnosti

Na kraju, ostaje pitanje da li je proces mogao da se odvija brže. Ovo pitanje se odnosi i na dostignuti stepen razvoja odnosa sa Evropskom unijom, ali i na reformski proces unutar zemlje. U oba slučaja, očekivanja nakon demokratskih promena bila su veća i, samim tim, mišljenje čije objavljivanje očekujemo uskoro za građane stiže u trenutku kada su očekivali da će već pregovarati o članstvu, ako ne i biti blizu ulaska u EU. Prepreke su se, međutim, pokazale težim i izazovnijim, a okruženje u kome se proces evropske integracije Srbije odvijao postajalo je nepovoljnije.

Pod preprekama podrazumevamo potrebu obezbeđenja političke podrške za ekonomske i političke reforme uz istovremeno odgovaranje na one političke izazove koji su nasleđeni iz devedesetih – odnos sa Crnom Gorom do raspada zajedničke države, suočavanje sa prošlošću oličeno u potrebi saradnje sa Tribunalom u Hagu, rešavanje problema Kosova. Do promena je dolazilo i unutar EU – za razliku od ulaska u članstvo zemalja centralne i istočne Evrope, koje se odvijalo u atmosferi uspostavljanja jedinstva evropskog kontinenta i novog zamaha u procesu integracija, proširenje na Zapadni Balkan odvija se u mnogo težoj atmosferi – od neuspeha referenduma o Ustavu Evrope 2005, što je otežalo iznalaženje modaliteta za institucionalno uređenje primereno novom broju članica i novim izazovima, ali i jasan signal da je evrooptimizam počeo da napušta kontinent, pa sve do izbijanja svetske ekonomske krize i, kasnije, krize evrozona. Iako su retki oni koji dovode u pitanje da proces proširenja predstavlja nezavršeni posao, jasno je da na vreme, pažnju i solidarnost koji se mogu pokazati prema zemljama Zapadnog Balkana utiče i činjenica da je i sama EU suočena sa ozbiljnom krizom. Ovakva sadašnja situacija tera nas da se setimo i prilika kada je Srbija mogla brže da odgovori na svoje obaveze, pre svega na one koje su se odnosile na saradnju sa Tribunalom u Hagu, ali i kada je EU mogla brže da reaguje na pozitivne pomake unutar zemlje.

Dalji proces odvijace se dinamikom koji budu omogućavala dešavanja unutar Srbije i u okviru EU. Na strani Srbije, odlučujući faktori biće brzina i tempo reformskih procesa unutar Srbije, kao i sposobnost da se kroz dijalog sa Prištinom, uz posredovanje EU, pronađu modaliteti koji omogućavaju zaštitu interesa Srbije, ali da region kao celina saraduje i napreduje ka EU. S druge strane, rešenje krize evrozona, saglasnost o dinamici proširenja unutar zemalja članica i između njih, odrediće poziciju EU. Podrška procesu integracija u Srbiji pada, što pokazuje i razočaranost neispunjenim obećanjima, nemogućnost da se u temi integracija prepoznaju svakodnevno važne teme, ali i loše prihvatanje povezivanja daljeg napretka sa visokim političkim temama. U takvoj atmosferi, važno je uvek imati na umu da su i reforme i rešavanje otvorenih problema, nešto što je važnije za građane Srbije nego za EU, a da smo u boljoj poziciji da na oba ova izazova odgovorimo što smo dalje odmakli u procesu integracija.

Dalji proces odvijace se dinamikom koji budu omogućavala dešavanja unutar Srbije i u okviru EU. Na strani Srbije, odlučujući faktori biće brzina i tempo reformskih procesa unutar Srbije, kao i sposobnost da se kroz dijalog sa Prištinom, uz posredovanje EU, pronađu modaliteti koji omogućavaju zaštitu interesa Srbije, ali da region kao celina saraduje i napreduje ka EU. S druge strane, rešenje krize evrozona, saglasnost o dinamici proširenja unutar zemalja članica i između njih, odrediće poziciju EU

UDC 347.232(497.11)(094.5.041.2)

Čekajući restituciju – od neuspešne ka polovičnoj restituciji u Srbiji

Apstrakt

Restitucija je jedan od najvažnijih koraka demokratske vlasti posle obaranja autoritarnog režima. Ona predstavlja važnu pretpostavku za politički i moralni oporavak srpskog društva i uslov za izgradnju modernog demokratskog društva. Zakon o restituciji i prateći zakoni koji treba da označe raskid s praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u drugim državama u tranziciji. U Srbiji još uvek nije uspostavljen konsenzus u pogledu donošenja ovog zakona, tako da je Srbija danas jedina postkomunistička zemlja u jugoistočnoj Evropi koja nije donela zakon o restituciji. U tom kontekstu, Vlada Republike Srbije je krajem 28. jula 2011. uputila na javnu raspravu Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju i nakon javne rasprave, Predlog tog zakona ušao je u skupštinsku proceduru (6. septembar 2011). To je važan i dugo očekivani korak u uspostavljanju pravne države i tzv. tranzicione pravde u Srbiji. U ovom radu autor razmatra pitanje restitucije kao mere pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji i daje ocenu predloženog Nacrta, odnosno Predloga zakona. U Srbiji je proteklih 20 godina na delu bio neuspešan pokušaj restitucije. Sa ovakvim zakonom o restituciji u Srbiji će narednih dvadeset godina biti na delu polovična restitucija.

Ključne reči

pravno savladavanje autoritarne prošlosti u Srbiji, pravna država, pravo na restituciju

* Autor je redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Uvod

Posle gotovo 11 godina od demokratskih promena u Srbiji, Vlada Republike Srbije preliminarno je podržala Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju na sednici od 28. jula 2011. godine. Početkom avgusta otpočela je jednomesečna javna rasprava o prečišćenom tekstu ovog nacrtu zakona. Nakon toga, Vlada je 6. septembra 2011. donela Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju koji je po hitnom postupku ušao u skuštinsku proceduru i do kraja septembra 2011. Srbija treba da dobije zakon o restituciji.

Cilj ovog rada jeste da se: 1) osvetli restituciju kao mera pravnog savladavanja autoritarne prošlosti; 2) ukaže na uzroke dugog kašnjenja Srbije u donošenju zakona o restituciji; i 3) da se ponudi ocena o predloženog Nacrta, odnosno Predloga zakona.

Smisao restitucije i denacionalizacije

U pravnom savladavanju autoritarne prošlosti posebno težak i delikatan problem predstavljaju *restitucija i denacionalizacija*. Komunistička vladavina u Srbiji bila je skopčano s kršenjem ljudskih prava, posebno oduzimanjem imovine. Ona su često bila deo političkog progona onih kojima je oduzimano, a u mnogim slučajevima ovaj proces dovodio je do njihove smrti i egzila. Ta oduzimanja privatne svojine nisu imala pravni osnov, niti su uključivala isplatu kompenzacije.

Nakon pada Berlinskog zida 1989. i posle propasti ovih režima, javila su se očekivanja da se ova svojina vrati, bilo onima kojima je bila oduzeta bilo njihovim potomcima. Želja za restitucijom i denacionalizacijom, ili bar odgovarajućom kompenzacijom bila je neizbežni pratilac snažne privlačnosti koju su vrednosti ljudskih prava imale za one koji su se suprotstavljali komunizmu. Najzad, briga za zaštitu svojinskih interesa i prava bila je od samog početka stavljena u kontekst vrednosti pravne države i vladavine prava. Međutim, iako su mere restitucije i denacionalizacije bile politički i pravno proklamovane u mnogim postkomunističkim zemljama, one ipak nisu bile opšteprihvaćene, a još manje realizovane. Umnožavali su se unutrašnji i međunarodni izazovi

Komunistička vladavina u Srbiji bila je skopčano s kršenjem ljudskih prava, posebno oduzimanjem imovine. Ona su često bila deo političkog progona onih kojima je oduzimano, a u mnogim slučajevima ovaj proces dovodio je do njihove smrti i egzila

i pritisci koji su im bili upućeni, ali samo s ograničenim uspehom, tako da su velika očekivanja i ciljevi restitucije u zemljama u tranziciji samo delimično ostvareni (McBride, 2004, 7–36).

Bez obzira na sve teškoće zemalja u tranziciji, mere restitucije i kompenzacije moraju se preduzeti zarad ispunjenja obaveza prema ljudskim pravima, a tamo gde nisu preduzete još uvek mogu biti nužne zarad ispunjenja duboko ukorenjenih očekivanja. Razume se da pravna legislativa i judikativa ne mogu da reše sve teškoće do kojih je dovelo oduzimanje svojine građanima od strane partijske države. Oni posebno ne mogu ublažiti, još manje otkloniti bol, patnju i tragične posledice koje su pogodile pojedine građane i njihove porodice koje su im nanete inicijalnim aktom oduzimanja imovine, kao i godinama progona i ponižavanja koje su posle toga usledile (Todorović, 2004, 54).

Zemlje u kojima su se stekli nužni uslovi (ekonomska moć, socijalna podrška, pravna regulativa, spremnost političke elite i sl.) relativno uspešno su apsolvirale pitanje restitucije. I obrnuto, zemlje u kojima ne postoje ovi preduslovi pitanje restitucije je formalizovano ili gurnuto u daleku budućnost. Pri tome, u tim zemljama „nedostatak nije u merama restitucije kao takvima, nego u konstantnom neuspehu nacionalnih sistema da obezbede poštovanje prava koja proklamuju“ (McBride, 2004, 36).

Mere restitucije i kompenzacije moraju se preduzeti zarad ispunjenja obaveza prema ljudskim pravima, a tamo gde nisu preduzete još uvek mogu biti nužne zarad ispunjenja duboko ukorenjenih očekivanja

Neuspešni pokušaj restitucije u Srbiji

Vodeće političke stranke Srbije su se u periodu od 1990. do 2011. zalagale za mere pravnog savaldavanja autoritarne prošlosti – za otvaranje dosijea tajnih službi, rehabilitaciju političkih osuđenika, lustraciju, restituciju i denacionalizaciju.^[1] Te mere su predviđene u njihovim programima i predstavljale su lajtmotiv u svim izbornim kampanjama. To je posebno došlo do izraza 2000. kada je devetnaest opozicionih stranaka formiralo koaliciju DOS za vanredne parlamentarne izbore. Ova koalicija je prihvatila modele i nacрте zakona za ostvarivanje tzv. tranzicione pravde i obećala donošenje zakona o otvaranju dosijea tajnih službi, o rehabilitaciji, lustraciji i restituciji. Međutim, od dolaska DOS-a na vlast oktobra 2000. pa do danas, ova obećanja nisu ispunjena. Doduše, Zakon o lustraciji je donet maja 2003. ali se ne primenjuje, a veoma loš Zakon o rehabilitaciji od aprila 2006. primenjuje se s mnogo problema i kontra legem. Zakon o otvaranju dosijea tajnih službi i zakon o restituciji još uvek nisu doneti.

Iako su u stručnoj javnosti podrobno obrađena i široj javnosti Srbije dobro poznata pitanja pravne zasnovanosti, celishodnosti, pravičnosti i neophodnosti restitucije, donošenje zakona o restituciji se odlaže. Priča o restituciji u Srbiji očigledno nije više motivisana iskrenom željom za otklanjanjem posledica zla autoritarne prošlosti i ispravljanja istorijskih

[1] Budući da je Milošević u početku svoje vladavine nastojao da pribavi liberalno demokratsku legitimaciju (pozivanjem na pravnu državu, vladavinu prava, zaštitu ljudskih prava), doneo je Ustav 1990. u koji su ugrađena ova načela, a 1991. i Zakon o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanja zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda („Službeni list SFRJ“ broj 18/91, „Službeni list SRJ“ br. 20/92, 42/98). Međutim, do 2000. pitanja restitucije u Srbiji gurnuta su pod tepih i prepuštena stručnjacima i teoretičarima.

nepravdi. „Na srpskoj pozornici, ona (restitucija) odavno je samo jedno od oruđa za rušenje, odnosno osvajanje vlasti, za trgovinu obećanjima, prodaju intelektualnih usluga, privlačna fraza u izbornim kampanjama“ (Stefanović, 2004, 37).

U takvoj situaciji vlade Republike Srbije koje su formirane posle 2000. zaboravljale su svoja izborna obećanja o sprovođenju restitucije. Van njihove optike ostali su modeli mogućih zakona o restituciji. Prvi takav model uradila je grupa stručnjaka Centra za unapređivanje pravnih studija (CUPS) 1998. godine. Krajem 2002. i početkom 2003, po naredžbi Ministarstva finansija, CUPS je uradio novi Model zakona o restituciji, naslovljen Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećivanju za oduzetu imovinu. U to vreme grupa građana (D. Đokić, I. Arandelović i S. Antić) podneli su Narodnoj skupštini Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju i Predlog zakona o privremenoj zabrani raspolaganja određenom imovinom.

Promenom sastava Vlade, pomenuti model CUPS-a i drugi modeli /predlozi zakona o restituciji početkom 2004. izgubili su bilo kakav značaj, a nova Vlada se odlučila da posao otpočne ispočetka. U tom cilju je formirana Komisija za pripremu radnog teksta Nacrta zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju za oduzetu imovinu („Službeni glasnik RS“, broj 100/04). Ova komisija nije bila ekspertska i ona se bavila više prethodnim pitanjima nego suštinskim i nije uspela da uradi pomenuti nacrt zakona.

Pod teretom pritiska izazvanog političkim obećanjima i zahtevima Saveta Evrope za sprovođenje restitucije, Vlada Vojislava Koštunice je 2005. inicirala donošenje Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine, s rokom prijavljivanja do 30. juna 2006. godine. Očigledno nije bilo političke volje i spremnosti da se ozbiljno suoči sa problemom restitucije, koji je ponovo odložen. Ipak, ova vlada je učinila još dva značajna koraka na ovom planu: (1) pripremila je Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama koji je usvojen 2006. („Službeni glasnik RS“, broj 46/06) i (2) pripremila je Nacrt zakona o denacionalizaciji. Naime, Vlada je 10. maja 2007. podržala Nacrt zakona o denacionalizaciji. Tom prilikom je istaknuto da se ovim zakonom ulazi u sferu ekonomsko-socijalnih odnosa Srbije, a dotiču se i prava na imovinu, pravičnosti i etike, tako da se njegova dejstva multipliciraju ne samo na obaveznike i korisnike denacionalizacije već i na sve građane, pa i na neke strane državljane.^[2]

U javnoj raspravi stručnjaci su uputili veoma oštre kritike ovom nacrtu zakona o denacionalizaciji i doveli u pitanje niz njegovih odredaba: (1) ukazano je da Nacrt uspostavlja drugačiji režim restitucije u odnosu na važeći Zakon o vraćanju imovine crkvama, što je neodrživo; (2) Nacrt ne koristi mogućnost, otvorenu ukidanjem državnosvojinskog monopola na

[2] Početak javne rasprave o ovom nacrtu bio je predviđen za 10. oktobar 2007. godine. Planirano je, takođe, da se nakon završetka javne rasprave od dva meseca, 9. novembra 2007, posebna međuresorna radna grupa koju će formirati ministar finansija, razmotri sve primedbe i sugestije i sačini konačni tekst Nacrta zakona o denacionalizaciji koji će biti upućen Vladi na razmatranje u toku novembra 2007. godine.

građevinskom zemljištu, da obnovi princip jedinstva svojine na zemljištu i objekata na njemu (*superficies solo cedit*); (3) Nacrt je protivan Ustavu Republike Srbije i Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, „protivan im je i time što bi da, bez neophodnog opravdanog razloga (opšteg interesa) i bez ikakve naknade, ukine prava zakupa i lične službenosti na stvarima koje se vraćaju ranijim vlasnicima, čime ne poštuje zajemčeno pravo na nesmetano uživanje imovine“ (Vodinelic, 2008, 16); (4) Nacrtom se krši Ustav i nedopuštenom retroaktivnošću poništavanja pravnih poslova raspolaganja nacionalizovanom imovinom, i retroaktivnošću odgovornosti za štetu na osnovu apartne neoborive presudnice nesavesnosti; (5) Po ovom nacrtu teret restitucije se uglavnom prebacuje na sadašnje vlasnike. Oni bi podneli devedeset odsto tereta, raniji vlasnici pet odsto, a država u obliku novčane obaveze takođe pet odsto (Stefanović, 2008, 47); (6) Nacrt je favorizovao samo jednu stranu – prava ranijih vlasnika ne vodeći računa o standardima poštovanja osnovnih prava drugih lica, koja će ovakvom denacionalizacijom biti grubo pogažena (Prokopijević, 2008, 59).

Posle ove kritike u stručnoj javnosti, Nacrt zakona o denacionalizaciji okarakterisan je kao „nelegalno sredstvo za ostvarivanje legitimnog cilja“. Očekivalo se da dostavljen Vladi na usvajanje na jesen 2007. godine. Međutim, budući da je predsednik Republike raspustio Skupštinu i da je Srbija ušla u varedne parlamentarne izobre, ovaj nacrt zakona nije bio dostavljen Vladi na razmatranje, niti je kao Predlog zakona ušao u skupštinsku proceduru.

Na taj način srpska politička elita se potpuno oglušila o svoje međunarodno preuzete obaveze da do kraja 2007. donese zakon o restituciji. To nije urađeno ni do avgusta 2011, iako je donošenje ovog zakona već dve godine drugi bitni uslov Srbije za ulazak u Evropsku uniju.

Polovična restitucija u Srbiji: Nacrt i Predlog zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju od 2011.

Nakon 20 godina obećanja i zamajavanja političkih stranaka i njihovih elita, nakon dvadesetak modela predloga zakona o restituciji (stručnjaka, udruženja građana, političkih stranaka, pojedinaca), zatim tri parcijalna zakona koji regulišu pitanja restitucije u Srbiji, jednog Nacrta zakona o denacionalizaciji (2007) koji je završio neslavno, kontinuiranih pritisaka Saveta Evrope da Srbija mora doneti zakon o restituciji kao uslov za prijem u EU – konačno smo dobili Nacrt i Predlog zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju. To je važan dugoočekivani korak u uspostavljanju pravne države, imovinske sigurnosti i tzv. tranzicione pravde u Srbiji.

Ovaj nacrt zakona ima niz dobrih strana. Vladajuća politička elita u Srbiji je odlučila da ispravi nepravdu koja se dogodila u toku Drugog svetskog rata i posle njega kada je vlasnicima imovina oduzeta bez valjanog pravnog osnova a na osnovu „revolucionarnih zakona“. Ovim zakonom uređuju se uslovi, način i postupak vraćanja imovine koja je na teritoriji Republike Srbije podržavljena oduzimanjem od bivših vlasnika – fizičkih i pravnih lica, bez pravične naknade, primenom propisa o agrarnoj reformi, konfiskaciji, sekvestraciji, nacionalizaciji i eksproprijaciji kao i svim drugim aktima kojima je izvršeno podržavljenje, u periodu

od 1945, i prenesena u opštenarodnu, državnu, društvenu ili zadružnu svojinu, kao i imovine koja je konfiskovana na osnovu rasističkih propisa, radnji i akata okupatorske vlasti posle 6. aprila 1941. godine. Oduzeta pa podržavljena imovina se, u smislu ovog zakona, vraća *in natura*, u stanju u kakvom jeste. U slučajevima gde je vraćanje imovine, prema odredbama ovog zakona, isključeno ili nemoguće, obveznik vraćanja, odnosno Republika Srbija, obavezan je da obešteti bivšeg vlasnika.

Međutim, kada se tekst Nacrta zakona stavi pod kritičku lupu uočićemo brojne slabosti koje će veoma otežati primenu zakona i, u krajnjoj liniji, samo delimično ispraviti pomenutu nepravdu. Na prvi pogled, očigledno je da Srbija, nažalost, nema osnovnih sistemskih, ekonomskih i društveno-političkih pretpostavki za uspešnu restituciju. Nijedan od pomenutih faktora nije u potpunosti ispunjen.

Uspešno sprovođenje Zakona o restituciji zahteva precizni pravni režim i proceduru, a to podrazumeva donošenje brojnih *restitucionih zakona i propisa*. Budući da Srbija nije donela zakon o otvaranju dosijea tajnih službi, da je Zakon o lustraciji ostao mrtvo slovo na papiru, a Zakon o rehabilitaciji nije uopšte regulisao obeštećenje, jasno je da Srbija nema osnovne pretpostavke u pravnom sistemu za uspešnu restituciju.

Poseban problem jesu ekonomske pretpostavke za restituciju koja puno košta i podrazumeva ogromna sredstva koja država mora da obezbedi za obeštećenje; procenjuje se da bi vrednost koju bi država trebalo da plati u novcu iznosila minimum četiri-pet milijardi evra, a da bi vrednost dobara za koja se potražuje restitucija iznosila oko sto milijardi evra, kada bi sve bilo isplaćeno u novcu (Glišić, 2008, 64).

Najzad, ne zaboravimo da je restitucija veoma rizična za vladajuću političku oligarhiju. Jer, sprovodeći je, političari mogu izgubiti podršku onih koji su u međuvremenu ušli u zakup, državinu ili kupili oduzetu imovinu. Reč je o najmoćnijim bogatašima, tzv. tajkunima – mecenama pojedinih partija koji po različitim osnovama koriste nekretnine koje se vraćaju.

Suočene sa ovim problemima i preprekama, političke elite u Srbiji koje su se smenjivale na vlasti posle 2000. nisu shvatale neophodnost ostvarivanja tranzicione pravde i vladavine prava. One su nastojale da pitanje restitucije gurnu pod tepih ili prolongiraju za daleku budućnost. Kada su bile pritisnute zahtevima Saveta Evrope, stvar su otaljavale bacajući prašinu u oči. Slično se ponaša i aktuelna vlast u Srbiji. Dovoljno je imati u vidu činjenicu da je rad na ovom nacrtu zakona mesecima skrivan od javnosti i da je iznebuha stavljen na jednomesečnu javnu raspravu usred leta, tokom avgusta 2011. godine. Uz to, prozirna je namera vlasti da nakon dve decenije čekanja, sa ekspresnim donošenjem Zakona o restituciji, dobije dragocene poene od EU i biračkog tela za predstojeće izbore; a da primenu tog zakona kao vruć krompir uvali budućoj vladi koja će se formirati nakon parlamentarnih izbora 2012. godine.

U pogledu sadržine, Nacrt zakona ima mnogo slabosti na koje su u dosadašnjoj javnoj raspravi ukazali stručnjaci i udruženja za restituciju:

- kao i prethodni, i ovaj nacrt uspostavlja drugačiji režim restitucije u odnosu na važeći Zakon o vraćanju imovine crkvama i verskim zajednicama iz 2005, što je nedopustivo;

Najzad, ne zaboravimo da je restitucija veoma rizična za vladajuću političku oligarhiju. Jer, sprovodeći je, političari mogu izgubiti podršku onih koji su u međuvremenu ušli u zakup, državinu ili kupili oduzetu imovinu. Reč je najmoćnijim bogatašima, tzv. tajkunima – mecenama pojedinih partija koji po različitim osnovama koriste nekretnine koje se vraćaju

- neophodno je zakonom predvideti supstituciju (zamensku restituciju) oduzete imovine drugom imovinom iz imovine Republičkog fonda;
 - Vladi Republike Srbije predviđena su razna diskreciona ovlašćenja i uloga prodavca imovine oduzetog porekla. Uz to, Agenciji za restituciju daje se diskreciono pravo da odlučuje šta je narušavanje ekonomske stabilnosti a šta ne;
 - nekoliko članova zakona arbitriraju, diskriminišu građane, paušalno dodeljuju ili oduzimaju prava;
 - Nacrt zakona, posebno član 6. stav 1. i dr., nije usaglašen sa postojećim Zakonom o rehabilitaciji;^[3]
 - Nacrt Zakona članom 8. načelno predviđa naturalni povraćaj oduzete imovine. Međutim, izuzeci od vraćanja (predviđeni članom 18. i dr.) brojni su i obuhvataju najveći deo imovine koja se treba vratiti;
 - pošto se suprotno proklamovanom načelu naturalne restitucije izuzecima i ograničenjima vraćanja faktički postiže izbegavanje vraćanja imovine u naturi, zakonom se predviđa isplata naknade u obveznicama, čiji je ukupan iznos limitiran. Krajnji efekat toga je da će potraživanja po osnovu restitucije biti umanjeno više desetina puta;
 - stiče se utisak da se predloženim nacrtom Zakona zapravo želelo u što većoj meri izbeći proklamovano naturalno vraćanje oduzete imovine;
 - nejasno je zašto obveznici vraćanja nisu i pravna lica koja su besteretnim pravnim poslom dobila oduzetu imovinu;
 - zakon bi morao sticaoca imovine bez pravnog osnova, kao i nesavesnog sticaoca, nedvosmisleno definisati kao obveznika vraćanja imovine po osnovu restitucije, a naročito ako je takva imovina data u najam, zakup i sličan odnos;
 - nejasno je zašto Nacrtom zakona nije predviđena supstitucija državne za oduzetu imovinu;
 - Zakon o restituciji ne može trpeti posledice po više osnova štetnog Zakona o planiranju i izgradnji („Službeni glasnik RS“, broj 72/09) protiv kog je podneta Inicijativa za ocenu ustavnosti 18. septembra 2009. godine;
 - Nacrt zakona ima ozbiljnih pravnih praznina u celini, a naročito u delu kojim je propisan postupak po zahtevima gde je ostavljen veliki prostor za arbitrarnost u postupanju, kao i u pogledu rokova;
- vodredba kojom se omogućava Agenciji za restituciju da zahtev odbaci (umesto da naloži podnosiocu da ga uredi) u direktnoj je suprotnosti sa načelima Zakona o opštem upravnom postupku;
- stiče se utisak da je cilj procesnih odredbi Nacrta zakona zapravo dovođenje što većeg broja bivših vlasnika u poziciju da im zahtevi zbog faktičke nemogućnosti prikupljanja dokaza, kratkog roka za

[3] Početkom septembra 2011. Vlada je donela i Predlog zakona o rehabilitaciji koji upućen Narodnoj skupštini. Predloženim izmenama samo su delimično otklonjene slabosti sadašnjeg Zakona o rehabilitaciji. Bitno je da su potpunije regulisana prava lica koja se rehabilituju tako da će se steći mogućnost vraćanja oduzete imovine, posebno novčanog dodatka i uvećanog penzijskog staža, ali i nadoknade za pretrpljen duševni bol. Osim toga, uređeno je pitanje zakonske rehabilitacije, preciziran postupak, sužen broj onih koji mogu podneti zahtev za rehabilitaciju i dr. Nažalost, ostalo je nedorečeno pitanje naknade licima koja su dobila sudsku rehabilitaciju i slično.

podnošenje zahteva i dugog roka za odlučivanje po zahtevu budu odbačeni ili da u slučaju da budu odbijeni protekne rok za ponovno podnošenje zahteva;

- neprihvatljiv je stav da rešavanje pitanja restitucije izaziva makro-ekonomsku nestabilnost države Srbije. Naprotiv, zbog nepoštovanja osnovnih principa tržišnog poslovanja i svojinskih prava nad državnom imovinom, Republika Srbija je došla u tešku ekonomsku situaciju, a jedna od mera kojom se sprečava korupcija, uspostavlja ustavnost i zakonitost u državi jeste restitucija;
- predviđano je da se značajna pitanja naknadno regulišu uredbama (član 35. Nacrta), a koja po svojoj prirodi moraju biti regulisana zakonom. Tu se krije opasnost da ovaj nedostatak bude prepreka u primeni zakona, koji bi u dužem vremenskom periodu ostao mrtvo slovo na papiru, kao što je slučaj sa Zakonom o lustraciji; i
- predloženim Nacrtom zakona se praktično odlaže restitucija, ili će se ostvariti na polovičan način.

Većinu ovih primedbi Vlada nije prihvatila. Ona je na svojoj telefonskoj sednici 6. septembra 2011. usvojila Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju, koji je upućen u skupštinsku proceduru. Predlog zakona je pravno-tehnički sredio i prečistio tekst i uneo novu sistematiku. Njime je predviđeno da prvo sledi dokazivanje šta je kome oteto, a nakon toga vraćanje imovine. Maksimalni pojedinačni iznos na koji bivši vlasnici ili njihovi naslednici mogu računati jeste pola miliona evra. Predlogom je utvrđeno da se obveznice za obeštećenje isplaćuju u evrima na petnaest godina, dok bi za starije od sedamdeset godine taj rok bio pet godina. Privatizovana preduzeća imaju obavezu da vrata građevinsko zemljište ako ne konvertuju pravo korišćenja u pravo svojine u roku od dve godine. Neizgrađeno građevinsko zemljište se vraća ako se ne podnese zahtev za konverziju u roku od dva meseca, a ne izvrši za dve godine. Korisnik poljoprivrednog zemljišta na kom postoje dugogodišnji zasadi moraću da plaća zakup vlasniku.

U celini posmatrano, ovaj nacrt, odnosno predlog zakona svedoči o dvostrukoj nevolji Srbije: 1) ozbiljnim slabostima predloženih mera restitucije i 2) konstantnom neuspehu političkih elita da obezbede poštovanje prava koja proklamuju.

Zaključak

Zakon o restituciji i prateći zakoni koji treba da označe raskid s praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u državama u tranziciji. U Srbiji, 11 godina posle pada autoritarnog režima i nakon nekoliko predloženih modela, Nacrta i Predlog zakona o restituciji, još uvek nije uspostavljen društveni konsenzus u pogledu restitucije, tako da je Srbija danas jedina postkomunistička zemlja koja nije donela ovaj zakon.

U tom kontekstu, Vlada Republike Srbije je pod pritiskom Saveta Evrope, krajem jula 2011, uputila na javnu raspravu Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, da bi 6. septembra 2011. usvojila Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju koji bi skupština trebalo da usvoji do kraja septembra 2011. godine. Dosadašnje stručne rasprave

ukazale su na nepostojanje osnovnih pravnosistemskih, ekonomskih i političkih pretpostavki za restituciju u Srbiji, kao i na brojne sadržinske insuficijencije predloženog Nacrta i Predloga zakona. Zato se nameće zaključak da je u Srbiji proteklih 20 godina na delu bio neuspešan pokušaj restitucije. S novim zakonom o restituciji u Srbiji će narednih dvadeset godina biti na delu polovična restitucija. •

**U Srbiji proteklih
20 godina na delu
bio neuspešan
pokušaj restitucije**

Literatura

- McBride, Jeremy, „Kompenzacija i restitucija za zadiranja u svojinu u postkomunističkoj Evropi“, *Hereticus*, br. 4/2004, str. 7–36.
- Glišić, Srbojlob, „Analiza baze podatakak o prijavljenoj i oduzetoj imovini“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 64–88.
- Nacrt zakona o denacionalizaciji, maj 2007.
- Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, jul 2011.
<http://www.zakon.co.rs>, 29. jul 2011.
- Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju, jul 2011.
<http://www.zakon.co.rs>, 7. septembar 2011.
- Prokopijević, Miroslav, „Loš zakon o restituciji“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 59–63
„Službeni glasnik RS“, broj 100/04.
- „Službeni glasnik RS“, broj 46/06.
- „Službeni glasnik RS“, broj 72/09.
- Stefanović, Zlatko, „Denacionalizacija u Srbiji – hronologija obaćanja“, *Hereticus*, br. 4/2004, str. 37–53.
- Stefanović, Zlatko, „Zakon o denacionalizaciji – analiza Nacrta iz 2007. godine“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 47–58.
- Todorović, Vladimir, „Denacionalizacija u Srbiji de lege ferenda“, *Hereticus*, br. 4/2004, str. 54–68.
- Vodinelić, Vladimir V., „Denacionalizacija: veliko iščekivanje izvesnog“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 16–46.

UDC 342.573:321.7

Narodna inicijativa i referendum – između demokratije i populizma

Apstrakt

Referendum i narodna inicijativa kao oblici direktne demokratije sve su prisutniji u procesu donošenja odluka u modelu predstavničke demokratije. Princip da građani „bar jedan dan budu zakonodavci“ posebno je rasprostranjen u evropskim državama. Zamišljeni kao korektiv a ne zamena predstavničkoj demokratiji, oni se glorifikuju koliko i osporavaju. Od kontrole izabranih i veće participacije građana u politici oni mogu postati i sredstvo manipulacije. Iskustva Srbije u korišćenju ovih mehanizama ne odudaraju od proseka – više je referenduma, a manje inicijativa, posebno na lokalnom planu. Ustav Republike Srbije iz 2006. razradio je i pooštrio uslove korišćenja referenduma i inicijative. Na osnovu njega sačinjen je Nacrt zakona. Predložena rešenja slede preporuke Evropske unije u dobroj referendumskoj praksi, ali ostavljaju i dileme oko određivanja kvoruma izlaznosti i kvoruma za prihvatanje referendumskih odluka.

Ključne reči

direktna demokratija, predstavnička demokratija, referendum, narodna inicijativa

* Autor je redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja na projektu „Demokratski i nacionalni kapaciteti političkih institucija Srbije u procesu međunarodnih integracija“, br. 179009, koji se realizuje u okviru Instituta za političke studije u Beogradu. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije za period 2011–2014. godine.

Pre nepunih mesec dana lider Srpske napredne stranke, Tomislav Nikolić predložio je da se dilema da li priznavanje nezavisnosti Kosova i Metohije uslov za eventualno članstvo u EU razreši odlukom građana, na referendumu. Nedavno smo čuli i ideje da se na taj način odluči i o članstvu u NATO. Poput zvezde padalice te vesti blesnu i nestanu s političke scene. Za razliku od njih, informacija da je sačinjen Nacrt zakona o referendumu i narodnoj inicijativi ostala je u senci. Izostala je diskusija, ne samo o rešenjima nego i o suštini ovih instrumenata neposredne demokratije, njihovim efektima, uporednim iskustvima i dilemama vezanim za njihovo korišćenje. Ovaj članak izneće osnovne postavke vezane za navedena pitanja.

Narodna inicijativa i referendum

Narodna inicijativa, referendum, narodni veto i plebiscit jesu oblici neposrednog odlučivanja građana koje praktikuje model predstavničke demokratije. Samo su prva dva navedena instrumenti kojim građani predlažu i donose određene akte i kao takvi su ustanove narodnog zakonodavstva.

Narodna inicijativa je pravo određenog broja birača da pokrenu postupak promene ili donošenja ustava, zakona ili drugog akta. Reč je o kolektivnom, a ne o individualnom pravu i zato zakonodavno telo ima obavezu da tu inicijativu razmotri. Može biti formulisana, odnosno podneta u formi razrađenog zakona, ili neformulisana, sa izraženim osnovnim ciljem zakona, dok se razrada prepušta parlamentu. Može imati uži i širi značaj. U prvom slučaju, predstavnici su dužni da raspravljaju o narodnoj inicijativi i da o stavu obaveste podnosioc. U drugom, ukoliko predstavničko telo ne prihvati inicijativu, dužno je raspisati referendum, pa da o sudbini inicijative odluče birači.

Referendum je ustanova kojom birači neposrednim glasanjem izražavaju svoju volju o merama i aktima koje je neka druga vlast preduzela ili namerava da preduzme. Oni se izjašnjavaju za jasno formulisano pitanje sa „da“ ili „ne“, „za“ ili „protiv“ i slično. Istraživači i nauka klasifikuju referendume po različitim kriterijumima. Prema predmetu odlučivanja postoje ustavotvorni, zakonodavni, administrativni,

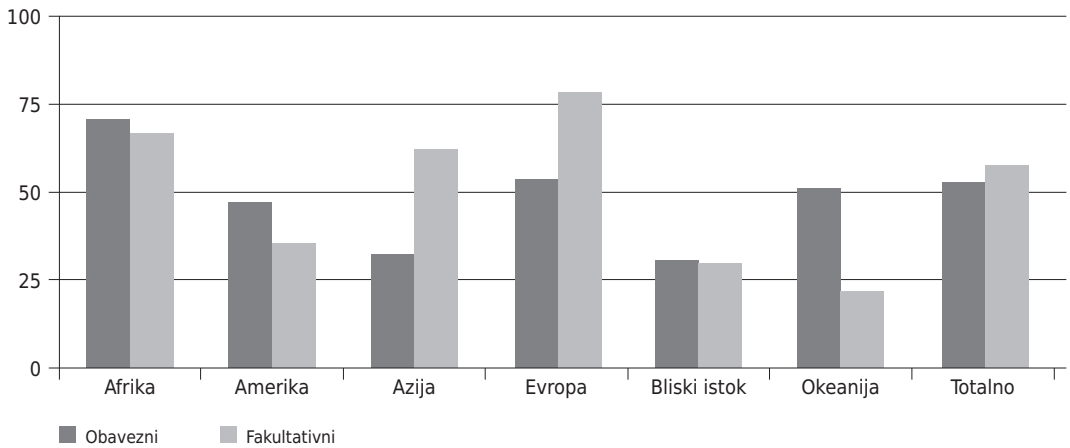
Od jula 2008. do jula ove godine, usvojeno je 660 zakona, dok je od 2000. do 2008. ukupno doneto manje od 500 zakona. Samo od marta ove godine NS RS je usvojila 87 zakona

finansijski, te referendumu u oblasti međunarodnog prava i međunarodnih odnosa. Prema vremenu primene postoje prethodni i naknadni referendum. Po kriterijumu dejstva razlikuju se konstitutivni i abrogativni referendumi. U odnosu na pravni osnov razlikujemo obavezne i fakultativne referendume, a sa stanovišta obaveznosti referendumske odluke obavezujuće i savetodavne referendume. I administrativna podela može biti kriterijum po kom se razlikuju državni, regionalni i opštinski referendumi. Posebnu vrstu čine arbitražni referendumi kojima birači „presuđuju“ u sporu državnih organa – po pravili šefa države i parlamenta ili parlamentarnih domova (Jovičić, 2006: 9–16; Uleri, 2005: 1–20; Marković, 2008: 211–216; Milosavljević, 2011: 153–162).

Kako to uređuju i koriste drugi

Oblici direktne demokratije nisu kuriozitet Švajcarske i SAD. Oni danas dominiraju u državama Evrope, ali ne zaostaju ni ostali regionu u njenom korišćenju. Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je dve preporuke 2005. i 2007. kojima se apeluje na korišćenje direktne demokratije. Istraživači se sve češće bave ovim fenomenima, o čemu svedoče dve međunarodne konferencije (Marburg 2007, Lucern 2008), kao i osnivanje Evropskog instituta za inicijative i referendum. I najveći skeptici teško bi danas podržali stav „jednog od najvećih klevetnika direktne demokratije“ (Kriesi, 2008: 44), Šumpetera. „U Švajcarskoj direktna demokratija može biti efikasan mehanizam političkog odlučivanja, ali samo zato što ne treba donositi nikakve važne odluke“ jer je „malo toga spornog u svetu seljaka koji, osim hotela i banaka, nema nikakvu veliku kapitalističku industriju, a problemi javne politike su tako jednostavni i stabilni da se od velike većine građana može očekivati da ih razumiju...“ (Shumpeter, 1962: 267).

Uobičajeno je da se narodna inicijativa i referendum garantuju ustavima. Izuzetak su Belgija, Holandija, Norveška i Kipar koji to praktikuju *ad hoc* zakonima. U Belgiji i Holandiji postoji mogućnost samo savetodavnog referenduma. Promena ustava najčešće je predmet obaveznog referenduma, ali ima primera da je on obavezan samo u slučaju totalne revizije – Španija i Austrija. Fakultativan referendum za ustavnu reviziju na zahtev biračkog tela može pokrenuti svojim potpisima 500.000 birača u Italiji, 200.000 u Mađarskoj i tako dalje. Nasuprot tome, u Bugarskoj, Grčkoj, Luksemburgu i Holandiji ustavna pitanja ne mogu biti predmet referenduma. (Podaci koji slede preuzeti su iz Referendum in Europe – an analysis of the legal rules in european states, Venice Commission 2005; i Gallagher i Uleri, 2005.)

Tabela 1. Zemlje koje imaju odredbe za obavezni i fakultativni referendum, po regijama

Izvor: *Direct Democracy: The International IDEA Handbook*, Stockholm, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2008, str. 42.

Osim ustava, niz različitih pitanja može biti predmet obaveznog referenduma. U Švajcarskoj i Letoniji to su pristupanje bezbednosnim i nadnacionalnim organizacijama; u Hrvatskoj ujedinjavanje s drugim državama; u Danskoj delegiranje nadležnosti međunarodnim telima, kao i promena starosne granice biračkog prava; u Portugaliji regionalizacija i tako dalje. Pristupanje EU bilo je predmet održanih referenduma u Češkoj, Estoniji i Norveškoj, ali i u Velikoj Britaniji, Austriji, Poljskoj, Mađarskoj i tako dalje.

Određeni broj država propisuje i koja pitanja ne mogu biti predmet referendumskog odlučivanja. Najčešće su to finansijska, poreska i budžetska – na primer u Albaniji, Danskoj, Estoniji, Grčkoj, Italiji, Malti, Poljskoj – kao i pitanja amnestije i pomilovanja, proglašavanje vanrednih stanja i ograničavanje ustavom zajemčenih osnovnih prava. Sprovođenje međunarodnih ugovora ne može biti predmet referenduma u Danskoj, Mađarskoj, Malti, a u Hrvatskoj je od referenduma izuzeto pitanje stvaranja neke nove jugoslovenske ili balkanske države.

Razlike su još izraženije u pogledu kvoruma. Kvorum izlaznosti od preko 50 odsto upisanih birača traži se na primer u Italiji, Hrvatskoj, Bugarskoj, Malti, Litvaniji, Rusiji, Makedoniji... Da bi referendum bio validan, retko se traži visok procenat glasova kao na primer u Letoniji 50 odsto + 1, a češće se zahteva posebna relativna većina. U Mađarskoj je to četvrtina biračkog tela, u Danskoj 40 odsto biračkog tela, u Jermeniji i Albaniji trećina birača i tako dalje. Glasa se obično jedan dan, ali ima primera da se može glasati i dva dana – u Češkoj Republici, Finskoj, Poljskoj.

Odluke referenduma koji je pravno obavezujući jednake su odlukama zakonodavnog organa. Međutim, ako je predmet referenduma bilo

načelno pitanje, praksa je različita. Postoje primeri da se parlamentu izričito zabranjuje da menja referendumsku odluku (Rusija), ali su česti slučajevi da se ta zabrana relativizuje (na primer, u Portugaliji to može učiniti novi saziv). U nekim državama – u Mađarskoj, Poljskoj, Španiji – ne postoje pravne smetnje za izmenu referendumskih odluka.

Nacionalni referendumi su ređi u odnosu na regionalne referendume i one koji se organizuju u jedinicama lokalne samouprave i imaju neke posebnosti. U SAD, oni su jedini oblik referenduma, ali postoji niz država koji ih izričito zabranjuju – Turska, Andora, Azerbejdžan, Gruzija, Letonija, Litvanija, Norveška, Kipar...

Referendumska demokratija – *pro et contra*

Argumenti pristalica ovih ustanova veoma su raznoliki. Najčešće se ističe da se građani ne odriču svoje suverenosti izborom predstavnika i da kontrola izabраниh može najbolje da se vrši referendumom i narodnom inicijativom. Oni obuzdavaju svemoć parlamenta – parlament postaje odgovorniji u zakonodavnoj delatnosti – potka je prve grupe argumenata. Druga grupa argumenata ističe sprečavanje korupcije. Politika „učini mi da ti učinim“, pritisci interesnih i lobi grupa, uticajnih i finansijskih moćnih korporacija i pojedinaca imaju manje šanse za uspeh ako zakonodavno telo čine svi građani. Treća grupa argumenata ukazuje na kontrolu stranaka, odnosno smanjuje se mogućnost da zakon bude samo u interesu njihovog članstva. Četvrta grupa argumenata ističe edukativni uticaj na građane – da bi odlučivali, moraju da se informišu, a to smanjuje političku apatiju, apstinenciju i jača participativnu kulturu. Peta grupa argumenata ukazuje na jačanje stabilnosti u društvu i dugovečnost zakona iza kojih stoji jasna volja naroda, te su instrumenti neposredne demokratije faktički „malter“ nacionalnog jedinstva (Jovičić, 2006: 28–32).

Ni spisak oponentata i argumenata protiv narodne inicijative i referenduma nije manji. Prva grupa argumenata usmerena je na kritiku inicijative i referenduma kao instrumenata koji ruše temelje predstavničke demokratije. Njima se omalovažava značaj parlamenta, slabi odgovornost poslanika i otvara prostor za populističko delovanje, jer predstavnici donose zakone prema trenutnom raspoloženju birača. „Kognitivna nekompetentnost“ birača (Sartori, 2003: 188) ili „moralna smetnja“, kako to naziva Slobodan Jovanović, isticanje da je prosečan poslanik bolje informisan i upućen od prosečnog birača – njihova povodljivost za parolama i propagandom, odsustvo prave debate i slično – čini drugu grupu kritika. Treća grupa odnosi se na široku primenu inicijative i referenduma koji obesmišljavaju njihovu suštinu i istovremeno podstiču apstinenciju. Četvrta grupa tiče se potrebne većine za donošenje odluke – ona često može biti stav manjine, neretko one agilnije i konzervativnije. Suština pete grupe argumenata jeste da opozicija – manjina – ove institute može koristiti u vanparlamentarnim oblicima delovanja da osujeti zakonodavni proces, pa samim tim i vladu da upravlja (Jovičić, 2006: 32–37).

Iskustva Srbije i novine u Nacrtu zakona

U Srbiji su za dve decenije održana četiri referenduma. Tri – 1990. 1992. i 2006. – bila su ustavotvorni, prema predmetu, a prema vremenu primene

naknadni referendumima s konstitutivnim dejstvom. Referendum iz 1998. može se svrstati u kategoriju referendumima iz oblasti međunarodnih odnosa i međunarodnog prava. Osim njih, bilo je i neregularnih akcija u formi „referenduma“ tokom 1991. i 1992, koje su organizovale secesionističke organizacije na Kosovu i Metohiji i šest opština zapadne Srbije u kojima Muslimani čine većinu.

Bar četiri referenduma imala su direktne ili indirektne veze s problemima u južnoj pokrajini Srbije. Zajedničko im je da su bili manjkavi, ne samo s formalnih aspekata – birači nisu mogli potpuno slobodno da se opredele, nisu bili dovoljno kvalifikovani, pitanje je bilo nejasno ili pristrasno, nisu poštovane procedure, zabeležen je niz zloupotreba biračkih spiskova, nepravilnosti prilikom glasanja – nego i suštinski – svrsishodnosti takvog načina donošenja odluka. Svi referendumima imali su elemente plebiscita. Tri referenduma u Miloševićevo vreme doprinela su učvršćivanju njegove harizme i vlasti, a Koštuničin ustavni referendum slabom izlaznošću nagovestio je loš rezultat njegove stranke na predstojećim izborima. Plebiscitarni karakter imale su i političke akcije u formi „referenduma“ – njima je albansko stanovništvo na Kosovu i Metohiji podržalo stav svoje elite da se otcepe od Srbije, kao i Muslimani u šest opština zapadne Srbije da se prisajedine Bosni i Hercegovini.

Daleko je manje bilo zakonodavnih inicijativa. Pamte se one poslednje – predlog da se izmeni Zakon o vladi kako bi se prepolovio broj ministarstava, Zakon o narodnim poslanicima i Ustav tako da se smanji broj narodnih poslanika sa 250 na 125 – sve u organizaciji Srpske napredne stranke, kao i predlog da se izvrši veća decentralizacija Srbije, u režiji Unije regiona Srbije.

Ustavom Republike Srbije iz 2006. zadržana su rešenja iz prethodnog ustava po kom se suverenost građana, osim preko narodnih predstavnika, ostvaruje i referendumom i narodnom inicijativom, ali su ovi oblici direktne demokratije precizirani, a uslovi njihovog korišćenja pooštreni. Za pokretanje zakonodavne inicijative potrebno je 30.000 umesto 15.000, a za reviziju ustava 150.000 umesto 100.000 potpisa birača. Obaveze koje proizlaze iz međunarodnih ugovora, zakoni koji regulišu ljudska i manjinska prava i slobode, poreski i finansijski zakoni, budžet, završni račun, uvođenje vanrednog stanja, amnestija i izborne nadležnosti Narodne skupštine, ne mogu po Ustavu biti predmet referendumskog glasanja. Ustavom je utvrđeno i kada Narodna skupština obavezno raspisuje referendum – kada to zatraži potpisima 100.000 birača; kada se menjaju načela ustava, odredbe o ljudskim pravima i slobodama, organizaciji vlasti, proglašavanju ratnog i vanrednog stanja i postupku promene ustava; kada se menjaju granice, te osnivaju nove ili ukidaju postojeće autonomne pokrajine, kao i jedinice lokalne samouprave. Ove oblike neposredne demokratije mogu koristiti kako autonomne pokrajine tako i jedinice lokalne samouprave (Ustav Republike Srbije, član 2. stav 1; član 107. stav 1; član 108. stav 1; član 182. st. 3. i 4; član 188. stav 3; član 203. st. 1. i 6).

Tek posle četiri godine od donošenja Ustava sačinjen je Nacrt zakona o referendumu i narodnoj inicijativi. Njime su definisani republički, pokrajinski i lokalni referendum, obavezni i fakultativni referendum, prethodni i naknadni, kao i savetodavni referendum. Precizirani su rokovi raspisivanja koji ne mogu biti kraći od 30 i duži od 90 dana; raspisivanje;

Svi referendumima imali su elemente plebiscita. Tri referenduma u Miloševićevo vreme doprinela su učvršćivanju njegove harizme i vlasti, a Koštuničin ustavni referendum slabom izlaznošću nagovestio je loš rezultat njegove stranke na predstojećim izborima

organi za sprovođenje; finansiranje; kampanje; zaštita i slično. Posebno je uređeno raspisivanje referenduma na delu teritorije Republike ako se odlučuje o pitanjima važnim za tu teritoriju. Nacrtom je predloženo da se akt podržan na referendumu smatra donetim danom održavanja referenduma, bez obzira na to ko je bio predlagač. Isto se odnosi na prethodni referendum, s tim što je precizirano da su skupštine dužne u roku od 60 dana da donesu odluku koja ne sme biti suprotna volji iskazanoj na referendumu. Odluku donetu na referendumu skupština ne može menjati godinu dana. Što se tiče većine potrebne za referendumsku odluku, opšte je pravilo da je odluka doneta ako je za nju glasala većina izašlih.

Šta će se verovatno naći u žiži rasprave ovog nacrta? Predlagač nije utvrdio ni za jednu vrstu referenduma ni kvorum izlaznosti ni kvorum za usvajanje odluke. To praktično znači da o nekim važnim pitanjima odluku može doneti i manjina birača. Ovakav stav saglasan je Kodeksu dobre prakse u oblasti referenduma Venecijanske komisije koja je dala pozitivno mišljenje o tekstu ovog nacrta (Venecijanska komisija, Mišljenje 371/2006: 1). Međutim, on će izazvati polemike i verovatno zahteve da se za neke vrste referenduma ti kvorumi utvrde. Pravo skupštine da izmeni referendumsku odluku posle godinu dana i bez referenduma takođe će izazvati polemike jer se tako dezavuiše volja građana. Detaljnije definisanje referenduma koji su izričito utvrđeni Ustavom takođe može biti potencijalni krug rešenja koja će se javiti u raspravi.

Nacrt je narodnu inicijativu mnogo liberalnije uredio nego u aktuelnom zakonu. Tako je građanima ostavljeno 90 dana za prikupljanje potpisa podrške, za razliku od sedam dana koliko je u sadašnjem zakonu, što je faktički blokiralo korišćenje ovog oblika neposredne demokratije.

Umesto zaključka

Referendum i narodna inicijativa, i pored zaziranja teoretičara demokratije, postaju ne samo formalnopravno standardne institucije u predstavničkom sistemu nego se i sve češće koriste. Širenjem informatičke pismenosti, e-uprave i e-vlade korišćenje oblika direktne demokratije sve je dostupnije za brzo učešće građana u političkom odlučivanju.

Referendum i narodnu inicijativu ne treba glorifikovati kao lek za sve slabosti predstavničke demokratije, ali ni minimizirati njihove demokratske potencijale. To što „linija koja razdvaja upotrebu i zloupotrebu... referenduma... veoma tanka“ (Sartori, 2003: 188) može se reći i za izbore, medije, delovanje stranaka. Korišćenje direktne demokratije stvar je mere. Ona će postepeno postajati značajnija na svim nivoima odlučivanja onoliko koliko menadžerski pristup u donošenju političkih odluka bude svestan potrebe jačanja legitimiteta i podele odgovornosti, a građani potrebe da povremeno glasanje za političke opcije, lidere i predstavnike nije dovoljno da efikasno ostvare svoje interese.

Nacrt zakona o inicijativi i referendumu sačinjen je uz osvrtnje na različita komparativna iskustva i standarde EU. Generalno, on liberalizuje uslove i procedure korišćenja, ali ostavlja prostora za doradu pojedinih rešenja kako bi sadržaj bio razumljiviji, a korišćenje različitih vrsta referenduma i procedura koje ih prate izvesnije. Tu pre svega ukazujemo

**Referendum
i narodnu
inicijativu ne treba
glorifikovati kao
lek za sve slabosti
predstavničke
demokratije, ali ni
minimizirati njihove
demokratske
potencijale**

na dva aspekta. Kvorum izlaznosti i kvorum za donošenje odluke prvi je aspekt oko koga će se sporiti u raspravi. Drugi je mogućnost skupštine da izmeni referendumsku odluku posle godinu dana, bez novog referenduma. Narodna inicijativa dobila je bolje uslove za veće korišćenje, ali nedefinisana kontrola potpisa može je kao do sada svesti na zakonsku mogućnost lišenu izgleda na uspeh. U svakom slučaju, dobro je za demokratiju u Srbiji da imamo zakon koji uređuje korišćenje direktne demokratije, jer će potrebe za tim biti sve više, posebno na lokalnom planu. •

Literatura

- Gallgher, Michael and Uleri, Pier Vincenzo, (2005), *The Referendum Experience in Europe*, New York, MacMilan Press LTD.
- Jovanović, Milan, (2008), *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*, Beograd, Institut za političke studije.
- Jovičić, Miodrag, (2006), *Demokratija i odgovornost*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik.
- Kriesi, Hanspeter, (2008), „Izravna demokratija: Švicarsko iskustvo“, *Anali hrvatskog politikološkog društva*, Vol. 4, str. 43–58.
- Knjiga o republičkom referndumu '98 (1998), Republika Srbija: narod Srbije je rekao 'NE' 23. aprila 1998. godine*, priredili Ratko Marković et. al, Beograd, Službeni glasnik.
- Marković, Ratko, (2008), *Ustavno pravo i političke institucije*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik.
- Milosavljević, Bogoljub, (2011), *Uvod u teoriju ustavnog prava*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik.
- (2005), *Referendum in Europe – an anlysis of the legal rules in european states*, Venice Commission.
- Sartori, Đovani, (2003), *Uporedni ustavni inženjering*, Beograd , „Filip Višnjić“.
- Sartori, Đovani, (2001), *Demokratija šta je to?*, Podgorica, CID.
- Shumpeter, Joseph, (1962), *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, Allen and Unwin.
- Uleri, Pier Vincenzo, (2005), „Democracy and the Referendum phenomenon in Europe“, u: *The Referendum Experience in Europe*, New York, MacMilan Press LTD.
- www.iri-europe.org

U svakom slučaju, dobro je za demokratiju u Srbiji da imamo zakon koji uređuje korišćenje direktne demokratije, jer će potrebe za tim biti sve više, posebno na lokalnom planu

UDC 321.01:343.352

Sistemska korupcija

Apstrakt

Korupcija u političkom, ekonomskom, socijalnom i vrednosnom sistemu. Korupcija u pod-sistemima. Prepoznavanje oblika korupcije. Istraživanja sistemske korupcije. Borba protiv sistemske korupcije. Sistemski antikorupcijski zakoni. Državni organi za borbu protiv sistemske korupcije.

Ključne reči

korupcija, sistemska korupcija, sistemski antikorupcijski zakoni, antikorupcijski organi

* Autor je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“, evidencioni broj: 179076, rukovodilac projekta, prof. dr Vesna Knežević Predić, koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

1. Sistemska korupcija

Društveni i državni život počiva na četiri osnovna sistema: političkom, ekonomskom, socijalnom i vrednosnom. Od razvijenosti, održivosti, funkcionisanja i efikasnosti ovih sistema zavisi kvalitet života u društvu i državi. Oni su mera uspešnosti i progressa jednog društva i države. Svaki od tih sistema ima podsysteme. Održivost sistema zavisi od uravnoteženog funkcionisanja podsystema. Naravno, podsystemi mogu biti razvijeniji ili manje razvijeniji, ali ne toliko neujednačeni u razvijenosti da bi ceo sistem doveli u pitanje.

Korupcija kao zla društvena pojava može da se uvuče, ugnezdi i raširi u podsystemu. Ako ne postoji dobra kontrola – ona preko jednog od podsystema gde se pojavila i širila može lako da se prelije u ostale. Na taj način, celokupan sistem zapada u stanje stagnacije, posle čega sledi razaranje i uništavanje. Kad korupcija ovlada podsystemima i sistemima društvo i država su u velikoj opasnosti. To se može porediti s malignim kancerom. Zbog toga je od svih oblika najopasnija sistemska korupcija. U stanju sistemske korupcije društvo i država obolevaju na smrt.

Korupcija, prvo, urušava vladavinu prava kao garanta reda, sigurnosti i stabilnosti u jednom poretku. Kada se vladavina prava dovede u pitanje korupcijom, onda ona ovladava jednim društvom i državom i nameće se kao način života. Korupcija formira koruptivni obrazac života koji se najčešće doživljava, tamo gde dominira, kao normalnost. Korupcija dovodi u pitanje i dve značajne i bitne vrednosti na kojima počiva vladavina prava – pravdu i slobodu građana. U isto vreme ona urušava ili umrtvljuje institucije koje treba da sprovode vladavinu prava.

U okviru političkog sistema osetljivi podsystemi na korupciju su partijski, pravosudno-bezbednosni, administrativni, poreski, carinski, inspekcijski, medijski i komunalni. Kada je u pitanju ekonomski sistem, na korupciju su osetljivi finansijsko-bankarski podsystem, podsystem javnih nabavki, državna preduzeća, javni servisi. U socijalnom sistemu najosetljiviji na korupciju su zdravstveni i penzijski podsystemi, a u vrednosnom sistemu podlozan je korupciji obrazovni podsystem.

Kad korupcija ovlada podsystemima i sistemima društvo i država su u velikoj opasnosti. To se može porediti s malignim kancerom. Zbog toga je od svih oblika najopasnija sistemska korupcija. U stanju sistemske korupcije društvo i država obolevaju na smrt

2. Prepoznavanje i istraživanje korupcije u okviru sistema

Korupcija se najčešće prepoznaje po kleptokratskom ponašanju onih na vlasti. Karakteristično je za kleptokratiju lično bogaćenje vlastodržaca. Bogatstvo se stiče na osnovu realne moći koje vlastodržac ili vlastodršci poseduju. Na osnovu te moći oni ostvaruju svoj jedini cilj – lično bogaćenje. Kleptokrate najčešće rđavim zakonima i uredbama omogućavaju monopolisanje privrednih oblasti koje će im maksimalno uvećati ličnu korist. Kleptokratija ili centralizacijom omogućuje monopolizaciju (jaka kleptokratija)^[1] ili širenjem javne administracije stvara preglomazne i neefikasne državne organe u koje se uvlači koruptivni način funkcionisanja (slaba kleptokratija).^[2]

Slaba država počiva na nerealno naduvanoj i slabo plaćenju administraciji. Te dve činjenice stvaraju povoljne okolnosti i stanja za otpočinjanje i širenje korupcije u okviru vlasti i državne uprave.

Korupcija se prepoznaje i u privatizaciji javnih fondova, državnim nabavkama, neovlašćenju prodaji državnog poslovnog prostora i državne imovine, nepostojanju javnog uvida u poslove koji se obavljaju u ime države, nepostojanju ili nepoštovanju pravila ili nepreciznosti pravila koja se odnose na državne poslove. Ona se prepoznaje i u selektivnom davanju uvoznih dozvola, monopolisanju uvoznih nabavki, nekontrolisanju rokova upotrebe hrane prilikom uvoza, dobijanju kredita bez uvida javnosti i bez konkursa, zloupotrebi unutrašnjih i tajnih informacija, falsifikovanju dokumentacije, posredovanju pri sticanju povlastica, zloupotrebi ovlašćenja, dobijanju nerealno visokog obeštećenja za nastalu štetu ili olakšicama koje druge dovode u neravnopravan položaj. Iza svake obmane, prevare i ucene prepoznaje se koruptivno delovanje. Naravno, izigravanje pravde, kriminalno ponašanje i prikazivanje lažnih dokaza, takođe razotkriva korupciju.

Korupcija se prepoznaje i po podmićivanju, iznudi, naplaćivanju nezakonitih taksi, parazitizmu. Posebno opasni oblici korupcije proizilaze iz sukoba interesa, trgovine uticajem, poklanjanjem, nameštanjem izbora, dogovaranjem glasanja, kao i menjanjem izbornih jedinica pred početak

Slaba država počiva na nerealno naduvanoj i slabo plaćenju administraciji. Te dve činjenice stvaraju povoljne okolnosti i stanja za otpočinjanje i širenje korupcije u okviru vlasti i državne uprave

[1] Sjuzan Rouz-Ejkerman, *Korupcija i vlast*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 126-127. Prema Sjuzan Rouz-Ejkerman, „jaki kleptokrata upravlja brutalnom, ali efikasnom državom koju ograničava jedino njegova vlastita nemogućnost da se verodostojno obaveže... Međutim, neki analitičari su relativno benevolentni prema korupciji visokih zvaničnika, tvrdeći da je najozbiljniji problem korupcija na nižim nivoima, u okviru koje službenici 'iscpljuju zajedničku imovinu' u svojoj potrazi za privatnim dobitkom... Ukoliko vladar ima relativno slabu kontrolu nad svakodnevnim ponašanjem državnih ministara, njihovo delovanje poput slobodnih strelaca može zaista biti skupo. A ako on ima veću kontrolu, može biti zainteresovan za ograničenu 'liberalizaciju' i možda prateću reformu državne uprave, u cilju pojačanja svoje kontrole. On će podržavati reformu sve dok je ona u saglasnosti sa maksimizacijom njegovog sopstvenog dohotka“ (O. c., 130).

[2] „Slabi kleptokrata upravlja nametljivom i neefikasnom državom, organizovanom da izvlači mito od stanovništva i poslovne zajednice“. Sjuzan Rouz-Ejkerman napominje da vladari koji su omogućili da se uz njih obogate saradnici ne treba da računaju na to da će ih oni zauvek podržavati. „Oni koji su se obogatili preko privilegija dobijenih od vladara neće želiti da svoju imovinu izlože riziku promene režima“ (O. c., str. 130-131).

izborne kampanje. U prepoznavanje korupcije spadaju i dela vezana za besplatne zabave, zloupotrebe opreme (automobila), službenih stanova i raznih drugih privilegija onih na položajima. Izvor i prepoznavanje korupcije je i u diskrecionim ovlašćenjima i vezama sa organizovanim kriminalom.

U istraživanju percepcije građana o nivou korupcije u Srbiji Medium Gallupa, koje je finansirao Program Ujedinjenih nacija za razvoj, iz oktobra 2010. godine, prema sektorima najviši nivo korupcije vezuje se za političke partije (74%), zdravstvo (73%), sudije (68%), tužioce (67%), advokate (67%), carinu (63%), vladu (63%), policiju (57%), medije (54%), administraciju (52%), obrazovanje (50%). Nešto niži nivo vezuje se za poresku upravu (43%), opštinsku upravu (37%), banke i finansijski sektor (37%), katastar (37%), komunalne službe (35%). Ovo istraživanje pokazuje da je percepcija građana veća u sektoru korupcije s kojim se najčešće susreću u svakodnevnoj realizaciji svojih potreba. Partije su na prvom mestu jer građani smatraju da se zapošljavanje obavlja preko partijskih veza. Zapošljavanje u Srbiji je primarna egzistencijalna potreba i posao se teško nalazi. Takođe, građani se u velikom broju susreću sa zdravstvenim potrebama i tu osećaju nepravde ili rđav tretman, što je na osnovu njihovih iskustava povezano s korupcijom. Bolest nikoga ne zaobilazi – ni bogate ni siromašne. Građani su posebno osetljivi na bilo koji oblik koruptivnog ponašanja u zdravstvu.

U sektorima u kojima manji broj građana zadovoljava potrebe, percepcija korupcije je manja. Naravno, to ne znači da je u njima korupcija manja. Nekad nevidljiva korupcija, koja se odvija daleko od potreba građana, može da bude veća od male korupcije koju oni neposredno osećaju na svojoj koži.

Prema istraživanju, najčešće su građani dali mito lekarima (57%), policajcima (26%), službenicima u administraciji (13%), manje nastavnici-profesorima (5%), poreskim upravnicima (3%), carinicima (3%), osoblju iz komunalnih službi (3%), a najmanje advokatima (1%).

Mere za suzbijanje korupcije, prema istraživanju, građani vide prevashodno u kaznenoj politici. Smatraju da su najbolje stroge kaznene mere (75%) za efikasnu borbu protiv korupcije. Značajno mesto u sprečavanju korupcije daju i kontroli države nad javnom administracijom (54%), poboljšanju zakonskih mera, posebno antikorupcijskom zakonu (54%) i jačanju svesti građana o korupciji (52%).

3. Borba protiv sistemske korupcije

Kad se korupcija iz vlasti organizovano i sistematski raširi, borba protiv nje treba da bude sistemska i sistematična. Pravilo je da onoliko vremena koliko se vlast njome služila toliko treba da se korupcija suzbije i svede u podnošljive granice. Ona se do kraja nikad ne može iskoreniti, kao i sve pojave nastale tokom istorijskog razvoja društava. Ono što se može učiniti jeste da se svede na meru koja ne ugrožava društveni život, odnosno ne dovodi u pitanje funkcionisanje društvenih normi, zakona, propisa i pravila. Takođe, potrebno je stalno nadzirati je i kontrolisati je. U najrazvijenijim demokratskim državama ona se kreće u granicama od tri do pet procenata. Prelazak tog procenta je znak da se nešto teško dešava i da počinje narušavanje reda, stabilnosti i sigurnosti u društvu

Kad se korupcija iz vlasti organizovano i sistematski raširi, borba protiv nje treba da bude sistemska i sistematična. Pravilo je da onoliko vremena koliko se vlast njome služila toliko treba da se korupcija suzbije i svede u podnošljive granice. Ona se do kraja nikad ne može iskoreniti, kao i sve pojave nastale tokom istorijskog razvoja društava

i državi. Naravno, da ta granica ne bi bila prekoračena potrebna je velika budnost javnosti i kontrola vlasti i državnih organa, kao i stalno praćenje stanja kriminaliteta u državi. Karakteristično je za korupciju da se ona lako i brzo, kao požar širi, a teško se suzbija i svodi u podnošljive granice.

Ako se korupcija organizovano, sistemski i sistematski širi 10 godina, i na taj način ulazi u sve sfere društva i nametnula se kao način života u zajednici onda je potrebno najmanje toliko vremena da se ona svede u podnošljive granice. Zbog toga je za borbu protiv korupcije potrebno osmisliti tri strategije: a) dugoročnu, koja bi trajala 10 godina; b) srednjoročnu, u trajanju pet godina; i c) kratkoročnu, u trajanju dve godine.

Cilj dugoročne strategije je smanjenje korupcije na nivou najrazvijenijih demokratskih država sveta (između tri i pet odsto). Ta strategija omogućava iskorenjivanje obrazaca koruptivnosti iz svesti ljudi. Srednjoročnom strategijom korupcija bi bila svedena do 10 odsto. Smanjenje korupcije na taj nivo znači pročišćavanje korupcije iz vlasti i sistema i podsistema. Najbitnija i najvažnija je kratkoročna strategija kojom treba zaustaviti širenje korupcije i pokazati efikasne i racionalne rezultate u borbi protiv nje. Od kratkoročne strategije zavise dve druge strategije.

Strategija borbe protiv korupcije obuhvata sledeće mere:

- 1) donošenje sistemskih antikorupcijskih zakona i zakona koji proizilaze iz njih, kojima se pokriva regulativa u svim segmentima državnih i javnih delatnosti;
- 2) oporavak političkih institucija i državnih organa koji će sprovesti borbu protiv korupcije;
- 3) formiranje mreže kontrolnih mehanizama koji će pratiti rad političkih institucija i državnih organa koji realizuju borbu protiv korupcije;
- 4) podizanje nivoa svesti građana o borbi protiv korupcije;
- 5) javno praćenje slučajeva korupcije; i
- 6) rešavanje slučajeva korupcije za koje postoje materijalni dokazi.

U borbi protiv korupcije vlast treba da ima volju, odlučnost i istrajnost. Na taj način pokazuje se građanima da će svaka nepravda biti kažnjena, da vlast drži do pravde kao jedne od najbitnijih vrednosti koja je u temeljima politike i političkog života. Još je Aristotel upozoravao da „država koja ne vodi računa o *pravednosti* (istakao Č. Č.) teško može da se održi“.

4. Antikorupcijski sistemski zakoni

Antikorupcijski sistemski zakoni regulisali bi *poreklo imovine, merenje imovine nosilaca javnih funkcija, sprečavanje sukoba javnog i privatnog interesa u vršenju javnih funkcija, zaštitu svih koji prijavljuju korupciju, finansiranje političkih partija, ukidanje monopolskih pozicija, javne nabavke, slobodan pristup informacijama od javnog značaja*. Takođe, u našim okolnostima potrebna je regulisati zakonima *otvaranje dosijea saradnika tajnih bezbednosnih službi i sprečavanje saradnika tajnih bezbednosnih službi da se zapošljavaju i angažuju u zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj vlasti, državnoj upravi, policiji, tužilaštvu, poreskim, carinskim i inspekcijским službama, državnim preduzećima, javnom servisu, državnom obrazovanju i zdravstvu*.

U Zakonu o agenciji za borbu protiv korupcije, donetom 23. oktobra 2008, uključen je jedan broj navedenih sistemskih antikorupcijskih zakona. Uključen je popis i merenje imovine nosilaca javnih funkcija i sukob interesa. Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja donet je 2. novembra 2004, a novi Zakon o finansiranju političkih aktivnosti u junu 2011. Nedostatak novog zakona o finansiranju političkih aktivnosti je što predviđa velika izdvajanja iz budžeta za partije, zatim pravne nejasnoće koje mogu rastegljivo da se tumače, na primer namera, a i kazne su male u poređenju s posledicama koje može da izazove politička korupcija.^[3]

Tek na osnovu tih sistemskih antikorupcijskih zakona moguće je doneti i ostale zakone koji posebno precizno regulišu pravila za državne oblasti i položaje koji se mogu eventualno zloupotrebiti u koruptivne svrhe. Takođe, to sve treba uskladiti s krivičnim zakonom i smestiti u krivični zakon. Sankcije za zloupotrebe položaja u vlasti treba da budu stroge. Na taj način bi se i preventivno delovalo.

Nesumnjivo najznačajniji i najprimarniji antikorupcijski zakon je *Zakon o poreklu imovine*. Taj zakon bi korupciju drastično zaustavio, ali i onemogućio u budućnosti. Takođe, tim zakonom bi bila namirivana pravda, odnosno sankcionisana nepravda naneta građanima. Pošto je u pitanju osetljiv zakon, njegova primena trebalo bi da bude precizno razrađena. Zakon bi se odnosio na sve, ali bi bio u fazama primenjivan da se ne bi stvorilo vremensko stanje u kome bi bilo nerealno sve obuhvatiti.

U prve dve godine primena zakona bi se odvijala u tri faze:

- a) u prvoj fazi, u trajanju od šest meseci, bila bi ispitana imovina onih koji bi zakon primenjivali, a to znači zaposlenima u *poreskim službama, policiji, tužilaštvu i sudovima*.
- b) u drugoj fazi, u trajanju od šest meseci, bilo bi ispitano poreklo imovine zaposlenih u državnoj upravi i imovine 300 najbogatijih građana.
- c) u trećoj fazi, u trajanju od godinu dana, ispitivanjem porekla imovine bili bi obuhvaćeni svi čija imovina prelazi sumu od 500.000 evra.

Potom bi zakon bio uklopljen u poreske zakone i nastavio da se u okviru njih sprovodi.

Kad se utvrdi da je imovina na nelegalan način stečena ili ne može da joj se utvrdi poreklo, bila bi oduzeta. Oni za koje postoje materijalni dokazi o nelegalno stečenoj imovini bili bi procesuirani. Dokaz o poreklu imovine pribavljali bi oni koji je poseduju, a ne državni organi. U svetu postoje takvi primeri – Velika Britanija, Francuska i SAD. Oduzetom imovinom raspolagala bi država.

Ovaj zakon bi uredio i kretanje novca koji se ne registruje u papirima niti podleže PDV-u. Na taj način bi se smanjila siva zona na najmanju

Nesumnjivo najznačajniji i najprimarniji antikorupcijski zakon je *Zakon o poreklu imovine*. Taj zakon bi korupciju drastično zaustavio, ali i onemogućio u budućnosti. Takođe, tim zakonom bi bila namirivana pravda, odnosno sankcionisana nepravda naneta građanima

[3] Zaprećena kazna za prikrivanje izvora finansiranja, prema tom zakonu je od tri meseca do tri godine zatvora, a za prikrivanje sredstava koja premašuju 1,5 miliona dinara od šest meseci do pet godina, dok se pretnja davaocu priloga kažnjava od tri meseca do tri godine. U toku pripreme Predloga zakona javno sam predložio da kazne za prvo i treće delo iznosde od četiri do sedam godina zatvora, a za drugo od sedam do devet godina. Smatram da bi tako oštre kazne bile preventivne. Onaj koji bi se upustio u korupcionaški rizik, s takvim kaznama bio bi apsolutni gubitnik.

meru, podnošljivu, koja ne ugrožava funkcionisanje sistema. Takođe, bila bi onemogućena, upotreba tog novca za koruptivne radnje. Prema mišljenju jednog broja ekonomista kod nas je u opticaju 30% novčane mase koja se ne registruje niti kontroliše. Posebno je opasan taj novac za političku korupciju.

Taj zakon omogućio bi izjednačavanje građana pred zakonom, ali i jednaku startnu poziciju u građenju demokratskog poretka i snažno bi motivisao građane za učešće u stvaranju bolje stvarnosti i povratku nade i vere u društveni i politički život. Jer, nepravda uništava dva poslednja čovekova smisla: nadu i veru u društveni i politički poredak. Kad ljudi izgube nadu i veru u društveni i politički život, trajno se povlače u privatnost i postaju prema spolja nezainteresovani i ravnodušni. Donošenje i realizacija ovog zakona ne bi značili samo povratak nade i vere, već bi zakon u budućnosti delovao preventivno.

U okviru zakonskih rešenja potrebno je ukinuti i dva prava: *diskreciono i pravo na izuzetak*. Ukidanjem ta dva prava mogućnost samovoljnog arbitriranja i odlučivanja bila bi potpuno isključena. Kod osetljivih grupa zbog kojih se pravda pravo na izuzetak može se to pravo rešiti drugim merama. Tako se izdvajanja za njih mogu regulisati oslobađanjem od poreza ili drugim olakšicama koje bi bile zakonski regulisane, a koje ne spadaju u domen korišćenja prava na izuzetak. Diskreciono pravo i pravo na izuzetak mogu se teško zloupotrebiti u korupcijske svrhe. Zbog primera u prošlosti, ali i u sadašnjosti, a radi čistije i izvesnije budućnosti, njih treba ukinuti. I to je jedan od načina koji spada u šok terapijske mere obračuna s korupcijom u strategiji borbe protiv nje u prve dve godine.

Koliko god Zakon o agenciji za borbu protiv korupcije pokriva jedan bitan segment u borbi protiv korupcije – bavi se korupcijom u okviru vlasti i državnih organa – taj zakon ne obuhvata sve ono što je u društvu i državi zahvaćeno korupcijom. Da bi borba protiv korupcije bila efikasnija, ovaj zakon bi trebalo dopuniti. Najbolja dopuna bila bi kada bi Agenciji – pored postojećih funkcija (nadzorne, kontrolne, preventivne i regulativne) – bile dodeljene i istražna i izvršna funkcija. To bi bila prava i primerena mera u borbi protiv sistemske korupcije u našim okolnostima.

U svetu je poznat primer Hongkonga koji je formirao nezavisno državno telo pod nazivom *Nezavisna komisija protiv korupcije*^[4]. Ta komisija zapošljava oko 1.300 ljudi. U okviru komisije postoje tri departmana – operativni, preventivni i departman za promociju u najširoj javnosti strategije u borbi protiv korupcije. Operativni departman, koji se bavi se istragama, zapošljava hiljadu istražitelja. Njihovi poslovi vezani su za obaveštajni rad, informacije i tajne operacije, zaštitu svedoka, praćenje i prisluškivanje. U okviru istražnih odeljenja je i Centar za zadržavanje (pritvor) i Centar za unutrašnje istrage. Koruptivne radnje u Hongkongu smatraju se teškim kriminalnim delom i zbog toga niko u okviru vlasti, kada je u pitanju rad *Nezavisne komisije protiv korupcije*, nema imunitet. Oni mogu da pritvore, ako za to imaju čvrste materijalne dokaze, policajce, tužioce, sudije, poreznike, carinike, poslanike, ministre i guvernera. Komisija ima i izvršne funkcije kad je reč o konfiskaciji imovine nastale korupcijom. Za pet i po godina rada te komisije Hongkong je postigao

[4] www.icic.org.hk/en/home/endex.html

verovatno najspektakularniji svetski rezultat u borbi protiv korupcije. Od zemlje koja je početkom 21. veka bila među onima sa najgorim rejtingom u borbi protiv korupcije, ušla je među 15 zemalja sa najmanjom korupcijom od 178 u kojima se meri indeks korupcije.^[5]

Da bi otpočela borba protiv korupcije i da bi bila sistemska, potrebna je odlučna politička volja onih na vlasti. Ako političke volje nema ili je neodlučna, onda od borbe protiv korupcije nema ništa. Obećanja u obliku izjava i zaklinjanja ništa ne znače. Borba protiv korupcije treba da bude konkretna, odnosno da se razradi i realizuje strategija, ali i taktika. Tačno treba da se utvrdi ko sve preispituje korupciju, na koje načine i uz precizne vremenske rokove. U toku i posle isticanja vremenskih rokova javnost treba da bude obaveštena šta je učinjeno. Organi koji sprovedu borbu protiv korupcije treba da budu spremni na reagovanje i prigovore građana posle objavljivanja rezultata.

Za uspešnu borbu protiv sistemske korupcije potrebno je utemeljiti, doneti i sprovesti sledeće mere: a) vladavina prava kojom bi bila onemogućena bilo čija samovolja i garantovan opšti interes. Još su se Platon i Aristotel zalagali za vladavinu zakona koja bi omogućila da opšti interes bude iznad posebnog i gde ekonomija nije jedini, isključivi cilj, već je i važno sredstvo za ljudski život. Jer, ako bi ekonomija bila jedini cilj onda bi i duh i polis mogli biti korumpirani; b) sistemski zakoni – jasni i precizni, a kaznene odredbe oštre. Sve ostale zakone iz njih izvoditi a donesene usaglasiti. Nije bitno koliko ima zakona, već kakvog su kvaliteta. Da bi zakoni neku oblast maksimalno obuhvatili i da ne budu selektivni, moraju da sadrže težnju ka pravdi i ravnopravnosti. Tacit je upozorio: „Što je veća korupcija u državi to više ima zakona“;^[6] i c) efikasno funkcionisanje državnih organa u borbi protiv korupcije. •

Literatura

- Brioski, Karlo Alberto, (2007), *Kratka istorija korupcije*, Beograd, Zagreb, Mate.
- Čupić, Čedomir, (2010), *Politika i odgovornost*, Beograd, Udruženje za političke nauke Srbije i Čigoja štampa.
- Karklins, Rasma, (2007), *Sistem me je naterao, korupcija u poskomunističkim društvima*, Beograd, Misija OEBS-a u Srbiji.
- Paup, Džeremi, (2004), *Antikorupcijski priručnik*, Beograd, Transparency International.
- Rouz-Ejkerman, Sjuzan, (2007), *Korupcija i vlast*, Beograd, Službeni glasnik.
- Tacit, Kornelije, (1970), *Anali*, III knjiga (27), Beograd, Srpska književna zadruga.

Ostali izvori

- www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010
- www.icic.org.hk/en/home/endex.html

[5] www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010

[6] Kornelije Tacit, 1970, *Anali*, Beograd, Srpska književna zadruga, III knjiga (27), str.121.

Da bi otpočela borba protiv korupcije i da bi bila sistemska, potrebna je odlučna politička volja onih na vlasti. Ako političke volje nema ili je neodlučna, onda od borbe protiv korupcije nema ništa. Obećanja u obliku izjava i zaklinjanja ništa ne znače. Borba protiv korupcije treba da bude konkretna, odnosno da se razradi i realizuje strategija, ali i taktika

UDC 32:929 Obama B.
342.511(73)

Kako odlučuje Barak Obama

Apstrakt

U ovom radu propituje se način na koji Barak Obama donosi odluke, odnosno koje su glavne karakteristike njegovog načina odlučivanja. U prvom delu rada opisan je tipičan Obamin radni dan u Beloj kući. U drugom delu rada, autor pronalazi sedam glavnih odlika Obaminog pristupa donošenju odluka: 1) lista stvari koje se moraju uraditi i jasna lista prioriteta; 2) racionalno pre emotivnog („no drama Obama“); 3) „Đavo je u detalju“; 4) grupno mišljenje kao neprijatelj broj 1; 5) kompromis po svaku cenu; 6) „Sam svoj Kisindžer“; 7) beskrajni koncentrični krugovi i u centru Obama.

Ključne reči

Barak Obama, Bela kuća, Sjedinjene Američke Države, međunarodni odnosi, spoljna i bezbednosna politika SAD, donošenje odluka

* Autor je asistent na Fakultetu političkih nauka Univerzitetu u Beogradu.

Obama je bio talentovan za kampanju, ali mu se nije mnogo sviđalo sve ono što podrazumeva predizborna trka. Nedostajala mu je porodica, prezirao je sitničavost i glupost čitavog procesa te stalnu usredsređenost na trivijalna pitanja, koja nemaju nikakve veze sa stvarnim odlukama sa kojima će se suočiti na mestu predsednika. Predsednikovanje je bilo potpuno druga priča. „Čudna je stvar da osećam da mogu da radim ovaj posao“, rekao je Dejvidu Akselrodu... „Volim da imam posla sa komplikovanim pitanjima. Srećan sam kad donosim odluke i radujem se tome. Mislim da ću se tome prilagoditi lakše nego kampanji. Daleko lakše“ (Alter, 2010: 4–5).^[1]

Uvod

Iako politički život u vreme Fejsbuka, Tvitera i drugih globalnih medija nikada nije bio otvoreniji, postoji još mnogo toga što ostaje skriveno od očiju javnosti, daleko iza zidina institucija u kojima žive i rade najmoćniji ljudi današnjice. Bez obzira na snagu i položaj zemlje na međunarodnoj sceni, način na koji se odluke donose, a pogotovo kako se one sprovode u praksi, zaokupljaju pažnju armije naučnika, novinara i svih dugih znatiželjnika. Motivi za tako nešto su različiti i kreću se od obične radoznalosti, pa do istraživanja timova kojima je to svakodnevni posao. Iako se mestu i ulozi pojedinaca u kreiranju i realizaciji politike danas pridaje mnogo veći značaj nego u prošlosti, ovakav pristup trpi velike kritike, pre svega jer se smatra znatno manje naučni i teži za izvođenje trajnijih zaključaka. Međutim, traganje za obrascima u nečijem ponašanju ili načinu donošenja odluka može u određenoj meri doprineti smanjenju neizvesnosti i tajanstvenosti o kojoj smo govorili. Naravno, jasno je da nisu sve zemlje iste i da pojedinci nemaju u svakoj od njih istu ulogu, ali u slučajevima gde postoji takav politički sistem (bilo u normativnom ili stvarnom modelu kreiranja i realizacije politike), ili pak situacije u kojima

[1] Dejvid Akselrod (David Axelrod) bio je jedan od najvažnijih Obaminih savetnika u vreme predizborne kampanje, a kasnije i u Beloj kući. Trenutno je angažovan na pripremi kampanje za Obamin reizbor na mesto predsednika SAD.

od odluka pojedinaca zavisi mnogo toga, načinu na koji oni razmišljaju i donose odluke mora se posvetiti odgovarajuća pažnja. Na primer, uprkos tome što predsednik nije jedini akter u političkom sistemu SAD, on je svakako najvažniji i od njegovih odluka u velikoj meri zavisi kako će se politika te zemlje (kako spoljna tako i unutrašnja) profilisati. U tom smislu, glavna tema ovog rada jeste pokušaj da se opiše način na koji četrdeset četvrti predsednik Sjedinjenih Američkih Država donosi odluke. U prvom delu opisaćemo kako izgleda tipičan dan Baraka Obame (Barack Obama) na mestu predsednika SAD, a potom ćemo preko nekoliko hipoteza u najkraćem ilustrovati način na koji Obama donosi odluke.

Tipičan Obamin dan u Beloj kući

Po rečima Džonatana Altera (Jonathan Alter), novinara *Njuzvika*, tipičan dan u Beloj kući počinje oko pola osam ujutru sastankom visokih službenika u kancelariji Obaminog šefa kabineta i završava se u jedanaest uveče (Alter, 2010: 213). Naravno, ako nema kriznih situacija i iznenadnih dešavanja, kada zapravo radno vreme i ne postoji. Već oko osam i petnaest, svi visoki službenici se okupljaju u Ruzveltovom kabinetu, gde im se pridružuje znatno širi krug ljudi. Tada se raspravlja o onome što se zbivalo juče i što je na dnevnom redu predsednika tog dana. Sam Obama dan započinje treningom, pridružujući se supruzi Mišel koja je u teretani i pre šest ujutru. Pošto isprati ćerke u školu, predsednik tokom doručka prelistava štampu: *Njujork tajms*, *Wašington post*, *Vol strit džornal* i *Ju-Es-Ej tudej* (*The New York Times*, *Washington Post*, *The Wall Street Journal* i *USA Today*) i oko devet i petnaest (kako tvrdi Alter nekad i kasnije) silazi do Ovalnog kabineta (Alter, 2010: 213). Oko pola deset, predsednik dobija svoj dnevni predsednički brifing (u daljem tekstu PDB) koji vode savetnik za nacionalnu bezbednost ili njegov zamenik. Kasnije je ime ovog sastanka promenjeno u *sastanak koji se bavi pitanjima nacionalne bezbednosti*, jer je uključivan znatno širi krug oblasti. Oko pola jedanest počinje ekonomski PDB, koji je u vreme ekonomske krize (a koja se poklapa sa Obaminim predsednikovanjem) vrlo važan.^[2] Njega vodi šef Saveta za nacionalnu ekonomiju. Posle ovoga, Obama se sastaje sa najvišim službenicima Bele kuće poput svog šefa kabineta i najvažnijih savetnika. Ukoliko tog dana predsednik ima i neko javno obraćanje, susret s piscima predsedničkih govora je neizbežan (Alter, 2010: 213). Kako bi ostao u kontaktu sa stvarnim životom, Obama svakog dana dobija tzv. ljubičasti folder koji sadrži deset nasumično odabranih pisama običnih Amerikanaca (od nekih 40 hiljada, koliko ih dnevno stigne). On se trudi da ih pažljivo pročita i da u roku od dva-tri dana lično odgovori na njih, jer ih smatra izuzetno važnim i pravim bekstvom od različitih brifinga i brifera, bez kojih je predsednički život nažalost nezamisliv i informacije iz tzv. crvenog foldera koje sadrže razne državne tajne

Kako bi ostao u kontaktu sa stvarnim životom, Obama svakog dana dobija tzv. ljubičasti folder koji sadrži deset nasumično odabranih pisama običnih Amerikanaca (od nekih 40 hiljada, koliko ih dnevno stigne). On se trudi da ih pažljivo pročita i da u roku od dva-tri dana lično odgovori na njih, jer ih smatra izuzetno važnim i pravim bekstvom od različitih brifinga i brifera, bez kojih je predsednički život nažalost nezamisliv

[2] Kako tvrde Nil King i Džonatan Vajsman, „ekonomski brifinzi (koje je je uveo Ram Emanuel) počeli su dan posle inauguracije. Ovi sastanci ne samo da su pomogli da predsednik prati dešavanja u globalnoj ekonomiji, već i da njegov ekonomski tim sazna šta Obama misli o svemu, od pomoći auto industriji do smanjenja plata menadžerima u najvećim kompanijama“ (King i Weisman, 2009).

i podatke od velike važnosti. Obama ne voli da ceo dan provede sedeći u Ovalnom kabinetu već vrlo često zna da siđe kod svojih podređenih i da posao završi na licu mesta. Na to gleda kao na „bekstvo iz zlatnog kaveza“, na koji obavljanje najviših dužnosti vremenom uglavnom počne da liči. Neformalnost je „krunisana“ dizanjem nogu na sto dok priča sa službenicima i savetnicima. Kad nije na putu, predsednikov raspored je prepun javnih dešavanja, razgovora sa službenicima, intervjuja, snimanja i sastanaka. Večera sa suprugom Mišel i ćerkama Sašom i Malijom je oko šest uveče, a nakon toga obično su na redu različiti prijemi kojima je predsednik domaćin ili kojima prisustvuje kao glavni gost. Kad se završi sva ta pompa, Obama odlazi u Istočno krilo Bele kuće gde radi još tri-četiri sata, trudeći se da bude na svome i samo svoj. Pauza oko deset sati namenjena je šetanju psa Boa, kao i ispraćanju ćerki na spavanje. Po rečima Altera, predsednik je noćna ptica – ponekad zna da ostane, studirajući različite materijale, i do duboko u noć.^[3] Osim različitih brifinga koje mu dostavljaju službenici i dnevnih novina, sa kojima, kako smo videli, započinje dan, predsednik čita i nedeljnike, mesečnike, kao i sve na šta naiđe na internetu, a što mu se čini zanimljivo i korisno. Pred spavanje, pod svetlom noćne lampe, obično čita biografije bivših američkih predsednika i beletristiku.^[4] Ukoliko se desi neka vanredna situacija, predsednika će naravno probuditi, bez obzira na to koliko je sati, jer je on najodgovorniji čovek za bezbednost Sjedinjenih Američkih Država dvadeset četiri sata dnevno, trista šezdeset pet dana u godini i tako sve do 20. januara 2013. godine.^[5] Bar za sada.

Kako Obama odlučuje

Iako svaki predsednik ima svoj osobeni način odlučivanja, može se reći da stil Baraka Obame predstavlja mešavinu nekolicine stilova njegovih prethodnika. Po svom pragmatizmu i realističkom pristupu analizi

[3] Po rečima bivšeg šefa kabineta u Beloj kući, Rama Emanuela (Rahm Emanuel), „Obamin večernji brifing, koji uključuje sve o čemu nije stiglo da se prodiskutuje tokom prethodnog dana postaje sve obimniji... Prošle noći predsedniku smo poslali materijale veličine telefonskog imenika“ (Stone, 2010).

[4] Na direktno pitanje novinara američkog časopisa *Ju-Es Njuz and world Riport* (*U. S. News and World Report*), kako izlazi na kraj sa stresom, Obama je odgovorio: „Vežbam svakog dana. Provodim vreme s porodicom. Posmatram stvari u vremenskoj perspektivi. Čitam istoriju...“ (Walsh, 2009). Njegovi omiljeni autori su, između ostalih, Tomas Džeferson, Adam Smit, Ralf Voldo Emerson, Mark Tven, Abraham Linkoln, Džon Stajnbek, Aleksandar Solženjicin, Doris Lesing, Robert Pen Voren. Od filozofa izdvaja Fridriha Ničea, Pola Tilica i naročito Rajnholda Nibura. Iako voli filmove, omiljena stvar na TV mu je svakako sport (njegova ljubav prema košarci je zaista ogromna i najveći deo slobodnog vremena posvećen je upravo njoj, bilo da je igra ili gleda utakmice). Od muzike voli Stivija Vondera, Boba Dilana, Brusa Springstina, Čeril Krou i Džej Zija, dok od filmova izdvaja *Kuma*, *Kazablanku*, *Let iznad kukavičjeg gnezda* i *Lorensa od Arabije* (Alter, 2010: 302–303).

[5] U vreme predizborne kampanje za predsedničke izbore 2008, Hilari Klinton je postavila pitanje šta će Obama uraditi kad se dese tzv. pitanja u tri ujutru, odnosno kad vas moraju probuditi, jer se desilo nešto toliko važno za SAD da je predsednikova odluka od ključnog značaja. Ironija je sudbine da na ta pitanja odgovara Obama, a ne ona.

Po svom pragmatizmu i realističkom pristupu analizi situacije podseća na Džordža H. V. Buša; po činjenici da u poslednjoj instanci odluke donosi sam podseća na Džordža Vokera Buša, koji je voleo za sebe da govori da je on taj koji odlučuje – „the decider“; po centralizaciji spoljne politike u Beloj kući na Ričarda Niksona; po pokušaju da stvari drži organizovanim što je više moguće i da ima planove za svaku moguću situaciju na Dvajta Ajzenhauera, dok po činjenici da veliku pažnju prilikom odlučivanja posvećuje detaljima podseća na Džimija Kartera

situacije podseća na Džordža H. V. Buša (George H. W. Bush); po činjenici da u poslednjoj instanci odluke donosi sam podseća na Džordža Vokera Buša (George Walker Bush), koji je voleo za sebe da govori da je on taj koji odlučuje – „the decider“; po centralizaciji spoljne politike u Beloj kući na Ričarda Niksona (Richard Nixon); po pokušaju da stvari drži organizovanim što je više moguće i da ima planove za svaku moguću situaciju na Dvajta Ajzenhauera (Dwight Eisenhower), dok po činjenici da veliku pažnju prilikom odlučivanja posvećuje detaljima podseća na Džimija Kartera (Jimmy Carter).

1) Lista stvari koje se moraju uraditi i jasna lista prioriteta

Preuzevši dužnost predsednika u vrlo teškom vremenu za Sjedinjene Države, pod teretom ekonomske krize i ratova u Iraku i Avganistanu, bilo je jasno da će Obamina agenda biti veoma široka i da će morati da pravi jasnu listu prioriteta. Sve važne strategije i odluke koje je donosio, redale su se jedan za drugom, kao po nekakvom redu.^[6] Takođe, jasno je, po važnosti koju im je pridavao, rešavao i glavna pitanja u njegovom predsednikovanju. U situaciji u kojoj predsednik mora da drži više loptica u vazduhu istovremeno, ovim se jasno pokazuju prioriteta koji su ustanovljeni, a politika dobija jasne i sistematične okvire. Sve ovo je posledica sklopa Obamine ličnosti i načina razmišljanja koji uvek ide nekoliko koraka unapred. Neki to zovu šahovskim umom američkog predsednika.^[7] Problem sa ovim jeste u tome što, kada se dese nepredviđene okolnosti, ovakvom načinu razmišljanja ipak treba malo više vremena da se prilagodi, a vreme je najvažniji resurs u svakom predsednikovanju. U doba kriza, pogotovo.

2) Racionalno pre emotivnog (*no drama Obama*)

Zahvaljujući izuzetnoj govorničkoj veštini i sposobnosti da pokrene mase, Barak Obama je često zamišljan kao vrlo emotivan čovek. Ipak, pokazalo se da je četrdeset četvrti američki predsednik vrlo pragmatična i racionalna osoba. Na primer, uprkos teškim rečima u kampanji, postavio je Hilari Klinton (Hillary Clinton) na mesto državnog sekretara jer je smatrao da je ona dobar izbor za tu poziciju, ali mu je taj potez doneo i dragocene političke poene. Njegov dugogodišnji prijatelj i bivši kongresmen Demokratske stranke iz Čikaga, Abner Mikva (Abner Mikva) opisuje Obamu sledećim rečima: „nikada u političkoj areni nisam video nikoga ko može biti tako razložan i hladan kao on kad odlučuje. Za sve ove godine koliko ga znam, nikada nisam video da je ljut. Mislim, mogu da kažem da je ponekad uznemiren, ali emocije nikada nisu bile prisutne u njegovom procesu odlučivanja“ (Warner, 2008). Ovakav „zen

[6] Za odličnu hronologiju najvažnijih strateških dokumenata usvojenih u vreme Obamine administracije videti: Micah Zenko, „U. S. National Security Strategy: Rhetoric and Reality“, <http://blogs.cfr.org/zenko/2011/08/15/u-s-national-security-strategy-rhetoric-and-reality/>, 16/08/11.

[7] Po rečima bivšeg američkog državnog sekretara Henrija Kisindžera „Obama je kao šahista koji igra simultanke“ (Fleischhauer i Steingart, 2011).

temperament“ Baraka Obame, „kriv je“ za to što ga je jedan od savetnika nazvao „najnesentimentalnijim čovekom koga je ikada sreo“ (Alter, 2010: 152).^[8] Kako sam Obama kaže „ako priznaš da treba da donosiš odluke na osnovu informacija, a ne emocija, ako insistiraš na zdravoj debati u kojoj ćeš biti siguran da ćeš čuti sva mišljenja, to će proizvesti kvalitetniju odluku“ (Walsh, 2009). Obama je sposoban da se jasno usredsredi na jedan problem i da se poput lasera usmeri na njegovo rešavanje. Po rečima Džejkoba Vajsberga (Jacob Weisberg), urednika magazina *Slejt* (*Slate*), „Obama... problemima pristupa od slučaja do slučaja i pokazuje malo interesa da mu se ime vezuje za neku veliku doktrinu“ (Weisberg, 2011). Ovakav Obamin pristup Vajsberg naziva (*ad hoc*)kratija (Weisberg, 2011). To je potpuno suprotno načinu na koji je njegov prethodnik na mestu predsednika SAD donosio odluke. Naime, u jednom od intervjuja poznatom novinaru *Vašington posta* Bobu Vudvordu (Bob Woodward), u kom mu je objašnjavao način na koji donosi odluke, Buš je rekao „Mislim da je to instiktivno. Ja ne sledim pravila. Radim po osećaju“ (Woodward, 2002: 137). Ostaje da se vidi koji će pristup istorija povoljnije oceniti.

3) „Đavo je u detalju“

Bušov način donošenja odluka nije nikakva retkost u političkom svetu. Američki predsednik iz vremena hladnog rata Ronald Regan (Ronald Reagan) imao je sličan pristup: odrediti okvire i pravce politike, a onda prepustiti stvari onima kojima je to struka da te zamisli sprovedu u praksi. S druge strane, postoje i odlučioци koji vole da do poslednjeg detalja kontrolišu i stvaranje i sprovođenje politike. Prednost prvog pristupa je u tome što se odlučioциma ostavlja više vremena za razmišljanje o tzv. strateškim stvarima, koje se tiču bitnih pitanja i ciljeva politike, dok je prednost drugog što se put odluke prati od početka do kraja i što su svi njeni aspekti jasno ispitani. Glavni nedostatak prvog pristupa jeste što se delegiranje ponekad može završiti kobno po odlučioце (primer Iran – Kontra skandala iz 1986. jasno govori o problemima u koje je upao predsednik Regan); dok je u slučaju drugog najveći problem što se u politici ipak neke odluke moraju doneti iz stomaka, a ne iz glave i što postoje situacije za koje jednostavno nikada nećete biti dovoljno pripremljeni i dobro brifovani.^[9] Iako je najbolje naći ravnotežu između ova dva pristupa, Barak Obama po našem mišljenju više pripada ovoj drugoj kategoriji ljudi koja veruje da je za kvalitetnu odluku potrebno ovladati svim detaljima i što većim brojem informacija o njoj. Na jednom od sastanaka njegovog ekonomskog tima, posvećenog finansijskim derivatima, Obama je jednostavno želeo da zna više od onog što su mu briferi ponudili. „Dajte mi još mišljenja drugih ljudi o ovome“, zagrmeo je on. „Želim više nego što mi vi u ovoj prostoriji nudite“ (Stone, 2010). U jednoj drugoj situaciji, posle opširnog ekonomskog brifinga, Pol Volker

»
Kako sam Obama kaže „ako priznaš da treba da donosiš odluke na osnovu informacija, a ne emocija, ako insistiraš na zdravoj debati u kojoj ćeš biti siguran da ćeš čuti sva mišljenja, to će proizvesti kvalitetniju odluku“

[8] Šire o Obaminom „zen temperamentu“ videti u: Alter, 2010: 138–158.

[9] Predsednik Džimi Karter je često navođen primer mikromenadžment pristupa donošenju odluka. Tako, neki kritičari tvrde da je u pokušaju da se spase taoce u Iranu, koji se zavšio neuspехom, lično određivao koji će piloti upravljati helikopterima.

(Paul Volcker), bivši guverner Federalnih rezervi, besno se zapitao: „Zašto predsednik hoće da zna toliko detalja?“ (King i Weisman, 2009). Iako Obama po sopstvenom priznanju nastoji da delegira što više može, želja da se razmotre svi aspekti problema tera ga da se bavi detaljima, ponekad i više nego što je potrebno.

4) Grupno mišljenje kao neprijatelj broj 1

Tokom predstavljanja svog tima koji će se baviti pitanjima nacionalne bezbednosti, 1. decembra 2008, tada još uvek kao izabrani predsednik (*President-elect*) Obama je upozorio na to da je „jedna od opasnosti u Beloj kući... opasnost od uvlačenja u „grupno mišljenje“^[10] gde se svako saglasi sa svim, pri čemu izostanu diskusija i oprečna mišljenja. U tom smislu ja ću ohrabrivati snažnu debate unutar Bele kuće.“ (Obama, 2008) Iako čak i grupe koje se ne poznaju dovoljno vremenom počnu da se osećaju kao deo tima i da pokazuju solidarnost u mišljenju, teoretičari navode da je „jedan od mogućih načina da se ublaži sindrom grupnog mišljenja, taj da se ima savetnik koji bi igrao ulogu „đavoljeg advokata“, sistematski kritikujući konsensus koji se stvori unutar grupe i iznoseći drugačiji pristup problemima“ (Pffner, 2005: 219). Kolokvijalnim rečnikom kazano ovakav pristup bi se mogao nazvati „metodom doktora Hausa“.^[11] U Obaminom sistemu donošenja odluka, ulogu onih koji iznose kontra mišljenja igraju različiti ljudi, od najbližih savetnika i potpredsednika Bajdena (Joseph Biden), pa do samog predsednika (u situacijama u kojima oseti da nedostaje ili hrabrosti ili argumenata da mu se neko suprotstavi). Tako je, na primer, prilikom donošenja odluke o slanju dodatnih trupa u Avganistan, krajem 2009, Obama zahtevao od svog tima dugu i opsežnu raspravu, potkovanu argumentima za svaku od opcija koja je bila ponuđena, od kojih su neke jasno bile protiv onoga što je predsednik zastupao (Pffner, 2011: 362–394). Ovakav način odlučivanja omogućava da se razmotri najširi krug opcija i da se odabere ona koja je najbolja ili pak najmanje loša od ponuđenih.

5) Kompromis po svaku cenu

„Još na početku Obama je pokušao da stvori operativni princip za njegovu

Iako Obama po sopstvenom priznanju nastoji da delegira što više može, želja da se razmotre svi aspekti problema tera ga da se bavi detaljima, ponekad i više nego što je potrebno

[10] Po rečima Freda Grinstina, danas jednog od vodećih poznavaoaca američkog predsedništva, ovaj termin je 1982. uveo Irving Dženis u svojoj knjizi *Grupno mišljenje: Psihološka studija političkih odluka i fjaskea*, videti: Irving L. Janis, *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*, Second Edition, Houghton Mifflin, Boston, 1982. Pod njim se podrazumeva „tendencija savetničkih grupa čiji su članovi u prisnim odnosima da prihvate loše politike zbog nespremnosti da iznesu oprečna mišljenja u odnosu na svoje saradnike“ (navedeno prema: Greenstein, 2009: 290).

[11] Naime, u jednoj veoma popularnoj seriji, njen glavni junak, doktor Haus (po kome je serija dobila ime i koga tumači britanski glumac Hju Lori) zahteva gotovo istovetne stvari od svojih saradnika. Njegov tim je sastavljen od ljudi za koje je siguran da ne gaje međusobne naklonosti i koji se trude da u mišljenju drugih pronađu slabe tačke. Time on, kao neko ko odlučuje u poslednjoj instanci, dobija mišljenje iz različitih uglova.

administraciju. Iznenađujuće je da to nije bila karakterna osobina već jedna ideja: „Čitava ta filozofija istrajnosti je ta koju ću ja naglašavati ponovo i ponovo dokle god da sam na mestu predsednika. Ja veoma verujem u istrajnost“ (Alter, 2010: 344). Takođe, veruje u strpljenje i u ishode koje ono može proizvesti. Pregovori koje je vodio o zakonu o zdravstvenom osiguranju ili najnoviji pregovori o pomeranju granice zaduživanja pokazuju njegovo verovanje da ako dovoljno dugo i dovoljno strpljivo idete ka nekom cilju, rezultat mora uslediti. Problem s takvim načinom odlučivanja je taj što druga strana to ponekad može protumačiti kao slabost. Takođe, i vreme može biti problem, kao što je to bio slučaj s najnovijim natezanjem sa Kongresom oko pomenutog zakona o granicama zaduživanja. Ponekad morate prestati da verujete da svi treba da vas vole i jednostavno morate biti lider, svidelo se to nekome ili ne. Obamina vera u mogućnost postizanja kompromisa sa svima, pa čak i sa onima koji ga smatraju „najvećim zlom koje se dogodilo Americi“, može se izroditi u jedan od najvećih problema njegovog predsednikovanja.

6) „Sam svoj Kisindžer“

U svakoj administraciji, jedno od imenovanja koje se očekuje s najviše pažnje jeste mesto savetnika za nacionalnu bezbednost. To i ne treba da čudi jer je tokom poslednjih šezdeset četiri godine (koliko je prošlo od uvođenja ove pozicije) i, pre svega, odnosa te ličnosti sa samim predsednikom zavisilo mnogo toga u spoljnoj i bezbednosnoj politici SAD. Ličnosti poput Henrija Kisindžera (Henry Kissinger), Zbignjeva Bžežinskog (Zbigniew Brzezinski) ili Brenta Skoukrofta (Brent Scowcroft) samo su neka od velikih imena koja su obavljala ovu funkciju. Na razočarenje nekih, prvi Obamin savetnik za nacionalnu bezbednost, penzionisani general i bivši Vrhovni komandant NATO-a u Evropi, Džejsms Džim Džons (James Jones) nije uspeo ni da dostigne slavu svojih prethodnika, niti da sa predsednikom izgradi odnos koji bi imao težinu „partnerstva u moći“^[12] iz vremena tandema Ričard Nikson – Henri Kisindžer. Posle povlačenja generala Džonsa u oktobru prošle godine i dolaska njegovog zamenika Toma Donilona (Tom Donilon) na to mesto stvari se jesu pomerile u smislu da je novi savetnik daleko bliži predsedniku i, samim tim, znatno uticajniji, ali je Barak Obama i dalje ostao ključni igrač u polju spoljne i bezbednosne politike, uprkos tome što mnogi smatraju da je najbolje da se predsednik za informisanje osloni na jednu ličnost koja bi igrala ulogu časnog posrednika (*The Honest Broker*).^[13] Po definiciji, ova ličnost bi trebalo da predsedniku na objektivn i najuravnuteženiji način prenese mišljenja različitih departamana i agencija o nekom problemu, kao i da prati da li su odluke jasno prošle čitav levak odlučivanja. Kako tvrde Edvard Lus (Edward Luce) i Danijel Dombi (Daniel Dombey), dopisnici

Obamina vera u mogućnost postizanja kompromisa sa svima, pa čak i sa onima koji ga smatraju „najvećim zlom koje se dogodilo Americi“, može se izroditi u jedan od najvećih problema njegovog predsednikovanja

[12] Ovo je naslov poznate studije značajnog američkog istoričara Roberta Daleka o odnosu Ričarda Niksona i Henrija Kisindžera. Videti: Robert Dallek (2007) *Nixon and Kissinger: Partners in Power*, Harper Collins, New York.

[13] O konceptu časnog posrednika u oblasti politike nacionalne bezbednosti videti u: John P. Burke (2009) *Honest Broker: The National Security Advisor and Presidential Decision Making*, A & M University: College Station, Texas.

lista *Fajnenšal tajms* (*The Financial Times*) iz Vašingtona, „istina je da je predsednik Obama sam svoj Kisindžer – niko drugi ne igra tu ulogu... svaka administracija je odraz ličnosti predsednika. Ovaj predsednik želi da svi putevi prolaze kroz Ovalni kabinet“ (Luce i Dombey, 2010). Iako postoji nekoliko ljudi u koje Obama ima ogromno poverenje i koji su vrlo „blizu predsednikovom uhu“ (Dejvid Akselrod, Valeri Džaret (Valerie Jarrett), Robert Gibs (Robert Gibbs), Tom Donilon, Denis Mekdonof (Denis McDonough), američki predsednik ipak najviše veruje samom sebi.

7) Beskrajni koncentrični krugovi i u centru Obama

Politički sistem Sjedinjenih Američkih Država veoma je složen i vrlo je teško utvrditi šta i ko sve utiče na donošenje odluke. Pojednostavljeno, sistem se često prikazuje kao veliki broj koncentričnih krugova, u čijem se središtu nalazi predsednik. U slučaju Obamine administracije, taj centar je vidljiviji nego pre. „Kako kaže jedan od šefova njegovih agencija, na skali od jedan do deset, gde deset označava opsesivnu kontrolu, predsednik je na cifri osam ili devet“ (Alter, 2010: 338). Umesto da delegira, Obama je vrlo zainteresovan da bude uključen u sve aspekte i faze odluka koje donosi. Kad sve rasprave prođu, „na kraju svakog susreta (Saveta za nacionalnu bezbednost – prim. D. Ž.), predsednik sumira sve ono što je izgovoreno i svaki od argumenata je izložen sa preciznošću advokata... Kada predsednik konačno donese odluku, ona je potpuno zasnovana na činjenicama i obično pokazuje visok stepen rasuđivanja“ (Luce i Dombey, 2010). Neke od odluka se donete brzo, neke sporo i posle dugog razmišljanja, neke će biti slavljene, a neke osuđivane, ali je sasvim jasno da Barak Obama stoji iza svake od njih.

I kada sledeće godine, u utorak 6. novembra, američki birači budu izašli na glasačka mesta, sasvim je sigurno da će odgovornost, kako za eventualni uspeh tako i za eventualni neuspeh, biti samo njegova. •

Na kraju svakog susreta, predsednik sumira sve ono što je izgovoreno i svaki od argumenata je izložen sa preciznošću advokata... Kada predsednik konačno donese odluku, ona je potpuno zasnovana na činjenicama i obično pokazuje visok stepen rasuđivanja

Literatura

- Alter, Jonathan, (2010), *The Promise: President Obama: Year One*, New York, Simon & Schuster.
- Fleischhauer, Jan and Steingart Gabor, „Obama Is Like a Chess Player“ – interview with Henry Kissinger“, ABC News, <http://abcnews.go.com/International/story?id=8010889&page=1> (07. 07. 2011).
- Greenstein, Fred I., (2009), *The Presidential Differences: Leadership Style from FDR to Barack Obama*, Third Edition, New Jersey. Princeton University Press.
- King Neil Jr. and Weisman Jonathan, „A President as Micromanager: How Much Detail Is Enough?“, *The Wall Street Journal*, August 12th 2009, <http://online.wsj.com/article/SB125003045380123953.html> (13. 08. 2009).

- Luce, Edward Dombey Daniel, „US Foreign Policy: Waiting on a Sun King“, *The Financial Times*, http://www.ft.com/cms/s/df53a396-3c2a-11df-b40c-00144feabdc0,dwp_uuid=03d100e8-2fff-11da-ba9f-00000e2511c8,print=yes.html (30. 03. 2010).
- Obama, Barack „Obama National Security Team Announcement: Transcript“, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2008/12/01/us/politics/01text-obama.html?_r=1&pagewanted=print (02. 12. 2008).
- Pfifner, James M., *Decision Making in the Obama White House: Presidential Studies Quarterly*, Vol. 41, No. 2, June 2011, pp. 244–262.
- Pfifner, James M., *Presidential Decision Making: Rationality, Advisory System and Personality: The Presidential Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, June 2005, pp. 217–228.
- Stone, Daniel, „Hail to the chiefs“, *Newsweek*, <http://www.newsweek.com/2010/11/13/is-the-presidency-too-big-a-job.html>, (30. oktobar 2010).
- Walsh, Kenneth N., „Exclusive Interview: Obama 'Never 100 Percent Certain': President Obama on how he makes tough calls on Afghanistan, healthcare, the economy, and more“, *The U. S. News and World Report*, http://www.usnews.com/articles/news/obama/2009/10/27/exclusive-interview-obama-never-100-percent-certain_print.htm, (29. oktobar 2009).
- Warner, Margaret, „Confidence, Openness Mark Obama's Decision Making Style“, Public Broadcasting Service, December 25th 2008, http://www.pbs.org/newshour/bb/politics/july-dec08/obamacloseup_09-25.html.
- Weisberg, Jacob, „What is Obama's Foreign Policy“, *Slate Magazine*, May 24, 2011, <http://www.slate.com/id/2295408/pagenum/all/#p2>.
- Woodward, (2002), Bob, *Bush at War*, New York Simon & Schuster.

UDC 327(560:497)

Povratak Turske na Balkan

Apstrakt

Dolaskom Partije pravde i razvoja (Adalet ve Kalkinma Partisi, u daljem tekstu: AKP) na vlast u Turskoj novembra 2002, otvara se novo poglavlje u turskoj spoljnoj politici i pojačava se njeno interesovanje za zbivanja na Balkanu. Sve intenzivniji odnosi Ankare i Beograda, koji je gotovo „preko noći“ postao „strateški partner“ Turske, „primorali“ su javno mnjenje i stručnu javnost Srbije da se ozbiljnije pozabave turskom spoljnom politikom prema državama regiona.

Ključne reči

Turska, Balkan, Ahmet Davutoglu, strategijska dubina, turska spoljna politika

* Autor je magistrirao na Institutu društvenih nauka Univerziteta u Ankari.

Iako veoma skeptična po pitanju intervencije Sjedinjenih Američkih Država (u daljem tekstu: SAD) na Irak, kao i po pitanju formiranja kurdske federalne jedinice u Iraku, u nemogućnosti da učini bilo šta drugo, Turska se usredsredila na intenziviranje ekonomske saradnje sa Irakom i na integraciju dveju ekonomija, čime je postala možda najveći dobitnik rata u Iraku. Drugim rečima, ono u čemu nisu uspele učestale turske vojne intervencije u severnom Iraku, uspele su granična trgovina i turske investicije u toj oblasti. Zašto onda nešto slično ne pokušati i na, kada je u pitanju Turska, tradicionalno skeptičnom Balkanu? Veliki ekonomski rast koji beleži proteklih nekoliko godina, kao i stabilnost i izvesnost koju pružaju konstantne pobede AKP-a na izborima od 2002, stvorili su više nego solidnu osnovu za takav angažman u svom susedstvu.

Kako bi se učvrstila na mestu lidera na prostoru koji nadilazi granice nekadašnjeg Otomanskog carstva i kako bi obezbedila legitimitet u regionalnim i svetskim poslovima, Turska mora biti predvodnik akcija na polju regionalne bezbednosti i saradnje. Povlačenje „poteza koji će povećati međuzavisnost, naročito na polju ekonomije i kulture, odnosno u oblastima u kojima je stekla izvesnu dozu samopouzdanja“ (Davutoğlu, 2008: 145), takođe spadaju u „opis posla“ Turske. Obraćanje Tajipa Erdogana (Tayyip Erdoğan), s balkona sedišta svoje partije nakon pobede na izborima 12. juna ove godine, nije bilo namenjeno samo građanima Turske. „Verujte, Sarajevo je danas dobilo isto kao i Istanbul. Bejrut u meri u kojoj je dobio Izmir. Damask kao Ankara. Ramala, Zapadna obala, Jerusalem, Gaza isto kao Diyarbakir“, rekao je tada turski premijer („Başbakan Erdoğan Üçüncü ‘Balkon Konuşması’ Yapıyor“, *Radikal*, 12. jun 2011).

„Nova“ turska vizija Balkana

Sam program AKP-a, iz 2001, nagovestio je promene u turskoj spoljnoj politici. Naime, u delu programa posvećenom spoljnoj politici, između ostalog se kaže da je „usled regionalnih i globalnih promena, neophodno redefinisiranje prioriteta u spoljnoj politici Turske i usaglašavanje nacionalnih interesa sa promenama“ (AK Parti Programı, pp. 40–42). Oslanjajući se na značajne pomake koje su u tom pravcu načinjeni još u vreme Turguta Ozala (Turgut Özal), u kreiranje i sprovođenje spoljne

politike uključuju se razni činioci, osim Ministarstva spoljnih poslova, to jest uspostavlja se bliska saradnja pomenutog ministarstva sa privrednicima, *think tankovima*, univerzitetima itd. Ideja vodilja je da se uključivanjem novih aktera u proces kreiranja i realizacije spoljne politike i stavljanjem istih pod krov ovog ministarstva smekšaju „tvrdočinijaši“, kako u samoj Turskoj tako i u balkanskim državama.

Balkan, međutim, nije Bliski istok. Na Balkanu nema diktatorskih režima, nafte i gasa, a sa stanovišta interesa država regiona, članstvo u EU i njene investicije daleko su opipljivije i poželjnije od jačanja saradnje s Turskom. Nema većih sukoba, poput rata u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH), niti intervencije NATO-a na Jugoslaviju, u čijem bi rešavanju ili učešću Ankara mogla biti od koristi zapadnim saveznicima. Svesna ovoga, AKP nije žurila da po preuzimanju vlasti 2002. Balkan stavi na vrh liste svojih spoljnopolitičkih prioriteta. Pojavila se pre tri godine, ali je i pored najboljih želja, Ankara i ovoga puta „novu“ stranicu u odnosima s Beogradom i regionom u celini započela na ne baš prikladan način – priznavanjem samoproklamovane nezavisnosti Kosova i Metohije (u daljem tekstu: KiM).

Ipak, sa svim manjkavostima vezanim za priznanje nezavisnosti KiM i kašnjenjem sa ulaganjima u regionu, određeni pomaci su nesporni. Kada je reč konkretno o Srbiji, njeno sve primetnije zblizavanje s Turskom uticalo je na Vladu Republike Srbije da izda dugo očekivanu dozvolu za rad *Turskoj agenciji za obnovu i razvoj (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* – u daljem tekstu: TİKA), a u Beogradu je otvoren i obrazovni centar *Beja*, koji zainteresovanima omogućava kvalitetno učenje turskog jezika, sve popularnijeg zbog velikog interesovanja za turske serije u Srbiji i regionu. Ništa manje važan korak napravljen je tokom posete premijera Turske Tajipa Erdogana Srbiji, jula 2010, kada je u prisustvu predsednika Borisa Tadića u Novom Pazaru otvoren turski kulturni centar „Kemal Atatürk“. Pored sedam liceja, po četiri osnovne škole i predškolske ustanove i jednog univerziteta, koje su u Albaniji osnovali turski preduzetnici, kao i drugih škola u regionu, turske firme su u predgrađu Sarajeva sagradile najveći univerzitetski kampus na Balkanu (Celil Sağır, „Türk Okulların Sayısı Artmalı“, *Zaman*, 19. oktobar 2009). U pitanju je Međunarodni Burč univerzitet (International Burch University), koji je 2008. izgradila turska fondacija bliska imam Fetulahu Gulenu (Fethullah Gülen), Sema.^[1]

U cilju pospešivanja slobodnog protoka ljudi, robe i kapitala, Turska se bez mnogo razmišljanja odlučila da ukine vizni režim sa svim državama Zapadnog Balkana.^[2] Turske firme su se uključile u velike

[1] Imam Fetulah Gulen je poznat po bliskim odnosima s vladajućom AKP i od 1998, zbog sudskog procesa koje su pokrenule tadašnje turske vlasti, živi u SAD. Na ovom univerzitetu od 520 studenata, 315 dolazi iz Turske, što i ne čudi, jer se na ovaj način može izbeći za žene u Turskoj „sekularna“ obaveza, da se „otvorene“ glave pojavljuju na univerzitetima.

[2] Turske investicije u regionu prilično su skromnog obima. Trgovinska razmena Turske s balkanskim zemljama povećala se sa tri milijarde dolara, koliko je iznosila 2000, na 17,7 milijardi dolara u 2008. godini. Koliko je ovo skromno govori podatak da je samo recimo trgovinska razmena Turske sa Saudijskom Arabijom u 2010. iznosila 4,65 milijardi dolara. Od država s kojima ima razvijene ekonomske odnose izdvojićemo Rumuniju u kojoj posluje oko 12.000 firmi s turskim kapitalom i u

infrastrukturne projekte na Balkanu: grade autoputeve u Albaniji, na KiM, a uskoro i autoput, koji će, svakako ne slučajno, povezati Srbiju s Crnom Gorom preko Raške oblasti. Turski Limak Holding će po ugledu na istanbulski aerodrom „Sabiha Gokčen“ modernizovati aerodrom u Prištini, a u susjednoj Makedoniji turska firma TAV ulaže 200 miliona evra u osavremenjivanje aerodromskih infrastruktura, to jest aerodroma u Skoplju i Ohridu, koje je dobila na korišćenje u narednih 20 godina (Klaudija Lutovska, „Turski TAV renovira makedonske aerodrome“, *Southeast European Times*, 9. februar 2011).^[3] Namere turskog investitora po pitanju aerodroma „Aleksandar Veliki“ u Skoplju, koji će nakon rekonstrukcije biti dva puta veći od beogradskog i sofijskog aerodroma, nisu tajna. „Naš cilj je da od Skoplja napravimo popularno regionalno čvorište, korišćenjem njegovog povoljnog geografskog položaja“, istakao je zamenik generalnog direktora TAV Makedonije, Tunge Ersoj (Tunge Ersoy).

„Stubovi“ i „strateški partneri“

Za razliku od devedesetih godina XX veka, kada je, ponesena mogućnostima koje su joj se ukazale nakon raspada SSSR-a i Jugoslavije, zauzela veoma oštar stav prema Beogradu zbog rata u BiH, Turska se ovog puta s ministrom spoljnih poslova Ahmetom Davutogluom (Ahmet Davutoğlu) opredelila za potpuno drugačiji pristup. Iako se tursko viđenje ratova na prostoru bivše Jugoslavije nije promenilo ni za jotu, Turska je Beogradu ponudila svoje dobre usluge i na taj način uspela da pomiri vodeće bošnjačke političare u Novom Pazaru, te da ih ubedi da uzmu aktivno učešće u vlasti. Nakon ovog uspešno obavljenog posla, koji ju je promovisao kao važnog faktora u srpskoj politici, Ankara se okrenula mirenju dveju muslimanskih zajednica koje deluju na teritoriji Republike Srbije. Beograd je sa svoje strane, takođe, učinio nekoliko koraka. Osim otvaranja predstavništva TIKA-e, premijer Erdogan se zajedno s predsednikom Tadićem uputio u Srebrenicu, a Skupština Srbije je usvojila deklaraciju kojom je osudila zločin u Srebrenici.

Interesovanje Turske za Bošnjake i ostale muslimane na Balkanu međutim ne treba da čudi. Ugledni turski profesor međunarodnih odnosa, bivši glavni spoljnopolitički savetnik premijera Erdogana i aktuelni

kojoj je uloženo 1,5 milijardi evra. U susjednoj Bugarskoj posluje preko 3.000 turskih kompanija, koje su investirale 700 miliona evra. Konkretno, kada je reč o Albaniji, Turska je treći najveći investitor, posle Italije i Grčke. U Albaniji posluje oko 80 turskih firmi, a od većih investicija izdvojićemo investiranje Čalik grupe u Albtelecom, nacionalnu telefonsku kompaniju i internet provajdera, zatim u Eagle Mobile, kao i drugu najveću banku BKT. Prema podacima Centralne banke BiH i Agencije za promociju investicija u BiH, investicije Turske u bosansku privredu od maja 1994. do decembra 2010. iznosile su svega 135 miliona evra, što ju je smestilo na osmo mesto po direktnim investicijama posle Austrije, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Švajcarske, Nemačke i Rusije. Najveći posao koji je jedna turska kompanija zaključila u BiH bila je kupovina 49 odsto vlasništva bosanskih avio-linija. Što se Srbije tiče, u 2010. trgovinska razmena je iznosila 416 miliona dolara.

[3] Uz obavezu da narednih sedam godina zadrži svih 800 zaposlenih, TAV će izgraditi kargo aerodrom u Štipu.

ministar spoljnih poslova, Davutoğlu je u svojoj knjizi *Strategijska dubina – Međunarodni položaj Turske (Stratejik Derinlik – Türkiye'nin Uluslararası Konumu)* na više mesta eksplicitno istakao da su „osnova političkog uticaja Turske na Balkanu muslimanske zajednice, baštinici Osmanskog carstva“ (Davutoğlu, 2008: 122). Iako pominjanje tzv. zelene transverzale u srpskoj stručnoj javnosti najčešće asocira na teorije zavere koje su devedesetih svesno „puštane u etar“ i kvalifikuje one koji se pozivaju na iste kao neozbiljne analitičare, teško je ne primetiti da se nešto slično može naći i kod ministra Davutoğlua. „Luk koji iz pravca severozapada povezuje liniju Bihać – srednja Bosna – istočna Bosna – Sandžak – Kosovo – Albanija – Makedonija – Kirdžali – zapadna Trakija sa istočnom Trakijom, sa stanovišta Turske ima odliku geopolitičke i geokulturne žile kucavice na Balkanu“, ističe Davutoğlu (Davutoğlu, 2008: 317).

Kao i tokom rata u BiH, među turskom političkom i intelektualnom elitom i danas je prisutna teza po kojoj je teritorijalni integritet Turske u tesnoj vezi s njenim, pre svega, političkim prisustvom u bližem i daljem susedstvu. „Ne sme biti zaboravljeno da će međunarodni položaj Turske i njen politički, ekonomski i kulturni značaj, nastaviti da zavise od uticaja i učinka, iste u ovom basenu. Teritorijalna celovitost Turske takode je u direktnoj vezi sa faktorima u ovom basenu. Bez uticaja na zbivanja na Balkanu, Kavkazu i Bliskom istoku, Turska kao anadolijska zemlja, na tako osetljivom geopolitičkom prostoru, ne može sačuvati svoju teritorijalnu celovitost, niti se može otvoriti prema svetu“, naglašava Davutoğlu (Davutoğlu, 2008: 119). Za razliku od hladnoratovskih prilika, „odbrana istočne Trakije i Istanbula neće počivati na konvencionalnim jedinicama, već na aktivnom diplomatsko-vojnom angažovanju u sferi uticaja koja će se formirati daleko od turskih granica, na Balkanu“ (Davutoğlu, 2008: 55).

Iako je „BiH i dalje u ulozi isturene političke, ekonomske i kulturne predstraže Turske prema oblastima Srednje Evrope“ (Davutoğlu, 2008: 317), za Tursku daleko veći značaj ima očuvanje teritorijalne celovitosti Makedonije i produbljivanje odnosa s njom, u kojoj, i pored toga što je provela najviše vremena pod osmanskom vlašću, nisu snažno izražena antiturska osećanja („Balkan Views of a Multipolar World“, *Gallup Balkan Monitor – Insights and Perceptions: Voices of the Balkans*, July 2011, p. 36).^[4] Ovo je u neku ruku i razumljivo kada se uzmu u obzir konstantno napeti odnosi između Skoplja i Atine, kao i „skrivenih“ bugarske i albanske pretenzije na njenu teritoriju. Već samo letimičan pogled na kartu Balkanskog poluostrva dovoljan je da se shvati da je upravo Makedonija ključ kojim se kontroliše Vardarsko-moravska dolina, koja seče tursku „geopolitičku i geokulturnu žilu kucavicu“ na dva dela. Raspad Makedonije i/ili njeno preterano približavanje Srbiji ili Bugarskoj doveli bi do ponovnog vaspostavljanja zajedničke granice Srbije s Grčkom ili do stvaranja „velike Bugarske“, to jest drastično bi promenio ravnotežu snaga na Balkanu u korist država koje nisu tradicionalno prijateljske prema Turskoj. S druge strane, ni albanski scenario pripajanja delova Makedonije nije povoljan za Tursku, jer može pokrenuti Srbiju i Grčku

Iako je „BiH i dalje u ulozi isturene političke, ekonomske i kulturne predstraže Turske prema oblastima Srednje Evrope“ (Davutoğlu, 2008: 317), za Tursku daleko veći značaj ima očuvanje teritorijalne celovitosti Makedonije i produbljivanje odnosa s njom, u kojoj, i pored toga što je provela najviše vremena pod osmanskom vlašću, nisu snažno izražena antiturska osećanja

[4] Prema Galuopovom istraživanju iz 2011, čak 80 odsto Makedonaca gleda na Tursku kao na prijateljsku zemlju.

na zajedničko delovanje. U oba slučaja, kao što je to primetio i sam Davutoğlu, Turska se može suočiti s formiranjem balkanskog bloka. Ukoliko dakle ne bude bila aktivna u regionu, „gubici sa kojima se Turska može suočiti, neće se samo ogledati u gubljenju uticaja na Balkanu, već i u nemogućnosti da odgovori na zahteve Rusije i Grčke po pitanju Moreuza“ (Davutoğlu, 2008: 123).

Turska ispomoć

Kako to izgleda na terenu? Putem uticaja koji ima na Albance i Turke, Ankara mora da „kanališe“ zahteve Albanaca u Makedoniji i da spreči da isti „zapale“ ceo region. U tom cilju, Turska je učestvovala u operacijama NATO-a u Makedoniji, a kada je misiju NATO-a u Makedoniji zamenila evropska Concordia, Turska je pomogla sa svojim osobljem, čime je još jednom potvrdila da je najjači i najpouzdaniji saveznik Makedonije na Balkanu uz SAD.^[5] Što se BiH tiče, Turska predstavlja Organizaciju islamske konferencije u Savetu za implementaciju mira u BiH, aktivno učestvuje u operacijama NATO-a i u misijama na Balkanu i prostoru bivše Jugoslavije: misija EUFOR-Althea u BiH, Integrisana policijska jedinica, kao i Tim za vezu i osmatranje („Turkey’s Security Perspectives and its Relations with NATO“, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs). Vojna saradnja započeta tokom sukoba u BiH nastavljena je i nakon okončanja ovog rata. Turska danas organizuje 10–15 kratkih vojnih vežbi godišnje za pripadnike vojske BiH, osnovne kurseve za Non-commissioned officers i obezbeđuje 20 stipendija godišnje za školovanje u turskim vojnim gimnazijama i akademijama. Slična je situacija i sa „barometrom turske spoljne politike na Balkanu“ (Davutoğlu, 2008: 317) – Albanijom. Turska je sa Albanijom još 1998. potpisala protokol za modernizaciju pomorske vojne baze u Valoni, u kojoj je i danas prisutna, a u istom mestu je izgradila i pomorsku vojnu školu. Turska je takođe modernizovala vojni aerodrom u Kučovi, a ne treba zaboraviti ni školovanje albanskih oficira u Turskoj, kao ni albansku medicinsku jedinicu u Avganistanu, koja se nalazi pod turskom komandom.

Briga za muslimane na Balkanu međutim nije izražena samo preko bezbednosnog angažmana. Osim nespornog turskog interesa da se sa Albancima i Bošnjacima, kao najbrojnim muslimanskim narodima na Balkanu, neguju prisne veze, ova „ljubav“, koja datira iz osmanske prošlosti, ima utemeljenje i u izvanrednom turskom osećaju da svoje interese uklopi sa interesima velikih sila. Zbog rata u BiH, od izuzetne važnosti je bilo da se kroz pomoć Bošnjacima izbegne karakterisanje sukoba kao borbe hrišćanskog Zapada sa muslimanskim Istokom, ali i da se ne dozvoli da neka od „prokuženih“ islamskih država poput Irana postane dominantan faktor u Sarajevu. Shodno tome, Turska postaje logičan izbor, a njena „osmanska veza“ s regionom dobra kontramera radikalnim islamistima koji pokušavaju da se što bolje pozicioniraju u regionu. Upravo zbog toga je „neizbežno da u osnovi tih politika bude

»
Što se BiH tiče, Turska predstavlja Organizaciju islamske konferencije u Savetu za implementaciju mira u BiH, aktivno učestvuje u operacijama NATO-a i u misijama na Balkanu i prostoru bivše Jugoslavije: misija EUFOR-Althea u BiH, Integrisana policijska jedinica, kao i Tim za vezu i osmatranje

[5] Turska je učestvovala u operacijama NATO-a „Nužna žetva“ (Essential Harvest, 2001), „Čilibarska lisica“ (Amber Fox, 2001–2003) i u „Savezničkoj harmoniji“ (Allied Harmony, 2002–2003).

očuvanje osmansko-islamske kulture na Balkanu“ (Davutoğlu, 2008: 55). Rivalstvo između Turske i arapskog sveta i Irana na prostoru Balkana nastavljeno je i nakon završetka sukoba u BiH. Za razliku od početka devedesetih, kada se većina studenata iz Albanije školovala ili u arapskim zemljama ili u školama koje su arapski sponzori otvarali u Albaniji, i kada su sve ključne pozicije držali upravo ovi „arapski“ kadrovi, u Muslimanskoj zajednici Albanije danas je dominantna upravo „turska struja“ i Turski direktorat za verska pitanja (Diyamet İşleri Başkanlığı). Dobar pokazatelj uticaja koji „turski đaci“ imaju na rad ove zajednice u Albaniji jeste podatak da nijedan od 30 članova njene aktuelne uprave nije studirao u nekoj od arapskih zemalja, kao i da je turski Diyanet na sebe preuzeo organizovanje hodočašća u Meku za građane Albanije, što su u prošlosti radile arapske fondacije. Zahvaljujući pomoći od 300 hiljada evra TIKA-e, sedište Muslimanske zajednice Albanije je renovirano, a važnu ulogu u odgajanju albanskih verskih kadrova na sebe je preuzela ranije pomenuta fondacija Sema (Miranda Vickers, „Islam in Albania“, *Balkans Series*, p. 10).^[6]

Iako kulturno nasleđe i istorija, istina, pružaju Turskoj prednost na Balkanu u odnosu na druge države, ovo ipak prevashodno važi samo kada su u pitanju muslimanski narodi i manjine na Balkanu

Zaključak

Iako kulturno nasleđe i istorija, istina, pružaju Turskoj prednost na Balkanu u odnosu na druge države, ovo ipak prevashodno važi samo kada su u pitanju muslimanski narodi i manjine na Balkanu („Balkan Views of a Multipolar World“, *Gallup Balkan Monitor – Insights and Perceptions: Voices of the Balkans*, July 2011, p. 24, 27, 33).^[7] Bez obzira na (ne) opravdanost zamerki po pitanju crno-bele slike naše zajedničke prošlosti i brojnih predrasuda vezanih za Tursku, činjenica je da većina balkanskih naroda na Tursku i vekove provedene pod vlašću Osmanlija ne gleda sa oduševljenjem. Stoga, svako preterano insistiranje na zajedničkoj prošlosti, koja se u Turskoj tretira kao period mira i prosperiteta, može biti kontraproduktivno i dodatno produbiti nepoverenje koje postoji na Balkanu po pitanju Turske. Upravo to se i dogodilo.

„Politiku nultih problema sa susedima“, koja je jedan od pet principa na kojima počiva Davutogluova spoljna politika, u slučaju Grčke, premijer Erdogan započeo je pismom premijeru Jorgosu Papandreuu (George Papandreou), novembra 2009, u kom je predložio dijalog i saradnju, u cilju iznalaženja rešenja za problem Kipra, razgraničenja u Egeju, pitanja manjina i ilegalne emigracije. Iako se činilo da će Grčka prihvatiti pruženu ruku Turske, pobeda Angele Merkel (Angela Merkel) na izborima

[6] Šest medresa je u turskim rukama. Fetulah Gulen danas rukovodi sa pet od ukupno sedam medresa koje postoje u Albaniji, dok je još jedna pod kontrolom šeiha Osmana Nurija Topbaša (Osman Nuri Topbaş). Do 2001, sve medrese u Albaniji, osim jedne, bile su u rukama arapskih fondacija i fondacija iz severoistočne Afrike. Smatra se da se 450–500 džamija finansira arapskim i drugim novcem i one se nalaze van kontrole Muslimanske zajednice Albanije.

[7] Što se Albanaca tiče, u 2010, 52 odsto Albanaca u Crnoj Gori, 96 odsto sa KiM, 70 odsto u Makedoniji i 75 odsto iz same Albanije, pozitivno je gledalo na Tursku. U Crnoj Gori, 33 odsto pozitivno gleda na Tursku, 49 odsto nema mišljenje, a svega pet odsto Crnogoraca ima negativno mišljenje. U Federaciji BiH, 62 odsto pozitivno gleda na Tursku.

u Nemačkoj 2009. i sve oštriji stav Francuske dali su priliku Atini da revidira svoje stavove. Iako grčki ministar za zaštitu građana Hristos Papucis (Christos Papoutsis) nameru da se prema Turskoj podigne zid od žice pravda borbom protiv ilegalnih emigranata, u Turskoj je ovaj potez protumačen kao zidanje novog „berlinskog zida“, s jasnom političkom porukom („Yunanistan Sınıra Tel mi Çekiyor?“, *Cumhuriyet*, 3. januar 2011).^[8] Dodatni udar Erdoganovoj politici otvaranja prema Grčkoj jeste zatvaranje 35 turskih osnovnih škola u Zapadnoj Trakiji (od postojećih 57), koje je, i pored uveravanja grčke strane da je u pitanju odluka uslovljena ekonomskom krizom, izazvalo veliku zabrinutost kod tamošnjih Turaka („Bati Trakya'da Türk Okulları Kapatılıyor“, *Milliyet*, 18. april 2011).^[9] Razmirice se tu ne završavaju.

Poseta ministra Davutoglua turskoj nacionalnoj manjini u Zapadnoj Trakiji u martu mesecu ove godine nije naišla na dobar prijem u Atini, koja je istu prokomentarisala rečima da „muslimanima iz Zapadne Trakije nisu potrebni nezvani advokati i branioći“ („Davutoğlu'na Tepki: Davetsiz Avukat“, *Cumhuriyet*, 10. mart 2011).^[10] Ni radost povodom izgradnje džamije u Atini nije bila dugog veka. Umesto prvobitno planirane džamije koja bi mogla da primi 500 ljudi, grčka ministarka za obrazovanje i verske poslove Ana Dijamantopulu (Anna Diamantopoulou) izjavila je u januaru 2011. da će u Atini biti izgrađena mala džamija i da, uprkos nastojanjima gradonačelnika Soluna, nema govora o izgradnji džamije u ovom drugom po veličini gradu Grčke (Hasan Hacı, „Atina'dan Yeni Formül: Cami Yerine 'Mescit'“, *Zaman*, 14. januar 2011).^[11]

Da su se „horu“ pridružili novi članovi govori i izjava predsednika Jermenije Serža Sargsjana (Serz Sargsyan), data otprilike u isto vreme prilikom posete Atini, u kojoj se kaže da su i „Grke i Jermene pobili isti varvari“, te da je neophodno da se priznanje genocida nad Jermenima postavi kao uslov za tursko članstvo u EU (Taki Berberakis, „Sizi ve Bizi Aynı Barbar Katletti“, *Milliyet*, 19. januar 2011). Deklaracija o Srebrenici skupštine Srbije i Istanbulska deklaracija, usvojena bez konsultovanja srpske strane u BiH, ukazuju na svojevrсно i sve vidljivije zaobilaženje Republike Srpske, koja je oslonac pokušala da pronađe u drugim državama, pre svega u Izraelu. Drugim rečima, iziritiran sve učestalijim antijevrejskim ispadima turskih zvaničnika i njenim učešćem u doturanju pomoći Gazi, Izrael je stavio naglasak na odnose s državama koje su nezadovoljne turskom politikom. Odluka izraelskog ministra spoljnih poslova Avigdora Libermana (Avigdor Lieberman) da godišnji odmor

[8] Po rečima ministra Papucisa, Grčka se samo u 2010. suočila sa 128 hiljada ilegalnih emigranata, a ako se u obzir uzmu protekle četiri godine, ta brojka se penje do čak 512 hiljada. Nakon što su 175 pripadnika FRONTEX-a preuzeli svoje zadatke u dvadesetčetvoročasovnoj kontroli grčko-turske granice, u oktobru i novembru prošle godine, došlo je do smanjenja ilegalnih prelazaka za čitavih 43 odsto.

[9] Grčko ministarstvo obrazovanja donelo je odluku da se broj škola sa sadašnjih 1.933 smanji na 877.

[10] Reč je o oko 110 hiljada muslimana, od kojih je 70 hiljada Turaka, 35 hiljada Pomaka i pet hiljada Roma.

[11] Grčke vlasti su dale dozvolu za gradnju džamije u Atini 2006. godine.

provede u Banjaluci dokaz je sve intenzivnijih odnosa Republike Srpske i Izraela, dok je dogovor premijera Papandreua s Benjaminom Netanjahuom (Benjamin Netanyahu) o zajedničkom nastupu grčkih i jevrejskih lobi grupa u Vašingtonu jedan od najozbiljnijih indikatora sve organizovanijeg otpora turskim regionalnim inicijativama (Taki Berberakis, „Yunanistan ve İsrail Diasporası Artık Ortak“, *Milliyet*, 14. januar 2011). Ostaje da se vidi kako će Beograd uspeti da usaglasi politiku očuvanja Kosova i Metohije u sastavu Srbije i očuvanje „strateškog partnerstva“ s Turskom, čija su „dva važna kratkoročna i srednjoročna cilja na Balkanu osiguravanje teritorijalnog integriteta Bosne i Albanije, kao i dobijanje međunarodno-pravnih garancija za zaštitu nacionalnih manjina u regionu“ (Davutoğlu, 2008: 123).

Ostaje da se vidi kako će Beograd uspeti da usaglasi politiku očuvanja Kosova i Metohije u sastavu Srbije i očuvanje „strateškog partnerstva“ s Turskom, čija su „dva važna kratkoročna i srednjoročna cilja na Balkanu osiguravanje teritorijalnog integriteta Bosne i Albanije, kao i dobijanje međunarodno-pravnih garancija za zaštitu nacionalnih manjina u regionu“

Literatura

- „Balkan Views of a Multipolar World“, *Gallup Balkan Monitor – Insights and Perceptions: Voices of the Balkans*, July 2011.
- Berberakis, Taki, „Sizi ve Bizi Aynı Barbar Katletti“, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/sizi-ve-bizi-ayni-barbar-katletti/dunya/haberdetay/19.01.2011/1341065/default.aspx>, 19.01.2011.
- Berberakis, Taki, „Yunanistan ve İsrail Diasporası Artık Ortak“, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/yunanistan-ve-israil-diasporasi-artik-ortak-dunya/haberdetay/15.01.2011/1339519/default.htm>, 15.01.2011.
- Davutoğlu, Ahmet, (2008), *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları.
- Lutovska, Klaudija, „Turski TAV renovira makedonske aerodrome“, *Southeast European Times*, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2011/02/09/feature-02, 23.07.2011.
- Marković, Miloš B., „Turska spoljna politika na početku XXI veka“, *Međunarodna politika*, oktobar–decembar, 2009.
- Oran, Baskın, „Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik: Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme“, *SBF Dergisi*, Vol. 48, No. 1, 1993.
- Oran, Baskın (ed.), 2005, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II (1980–2001): İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sağır, Celil, „Türk Okulların Sayısı Artmalı“, *Zaman*, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=905045&titl e=turk-okullarinin-sayisi-artmali>, 19.10.2009.
- Tanasković, Darko, (2002), *İslam i mi*, Beograd, Partenon.
- Tanasković, Darko, (2010), *Neoosmanizam: Doktrina i spoljnopolitička praksa*, Beograd, Službeni glasnik.
- „Turkey's New Approach to the Western Balkans“, *ISAC*, Food for Thought Paper developed for the Round-table Conference „The New Turkish Foreign Policy in the Western Balkans“.
- Vickers, Miranda, „Islam in Albania“, *Balkans Series*, Vol. 8, No. 9, 2008.

UDC 316.77

75.038.53

Spektakl – virtuelna stvarnost

Apstrakt

U središte svoje analize autor stavlja teorije Dagleasa Kelnera, Gi Debora, Mišela Fukoa i Žana Bodrijara da bi pokazao u kakvom su odnosu realnost, medijska kultura i spektakl. U medijima i spektaklu virtuelna stvarnost se prepoznaje kao temeljna pretpostavka savremene komunikacije, njenih prednosti i njenih slabosti. Autor je prevredovao nekoliko bitnih kulturoloških koncepata medijske sfere i obradio u sažetoj formi pojmove relevantne za suštinu razumevanja vizuelne kulture i spektakla.

Ključne reči

mediji, medijska kultura, privid, spektakl, simulakrum, fotografija

* Autor je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Fakulteta političkih nauka Univerziteta Crne Gore.

1.

Ontološki i fenomenološki pogled na medije ne može izbeći kategoriju privida. A to da svet privida *postaje aktuelan*, sa ontičkog i ontološkog stanovišta uverljivo je pokazala Divna Vuksanović u studiji *Filozofija medija*. A danas, kad se govori o prividu kao temelju spektakla, stiče se utisak da su zaboravljene isključive i netolerantne rasprave o masovnoj kulturi. One su uvek sadržale za i protiv. U neprihvatanju ove kulture bio je prisutan tradicionalni kriterijum vrednovanja, jučerašnji ukus i inercija mentalnih procesa. Masovna kultura je, u međuvremenu, postala realnost našeg vremena, dominantan deo njegovog svakodnevlja, nezaobilazna vrednost načina života. Ona je, veoma agresivno, bez izgleda na povlačenje, zauzela ogromni društveni prostor i za relativno kratko vreme uspela da ovlada masama i njihovim doživljajnim svetom. U tome je uspela, ako ni zbog čega drugog, ono stoga što je nametnuta kao „najviše demokratska“ kultura do današnjih dana. Ni to nije bio dovoljan razlog da teoretičari, privrženici tradicionane i elitne kulture, ne budu protiv nje čak i pre nego što su shvatili šta ona, doista, jeste i šta može biti. I što je najgore, u političkom smislu, smatralo se da ona pomaže uspostavljanju totalitarnih sistema. Masovna kultura, očigledno, neopravdano je osporavana u ime elitne i tradicionalne kulture, ali možda još više demagoški i nekritički prihvatana. Ona se, međutim, nije mogla negirati i zbog toga što je postala deo prihvaćenog svakodnevlja i vladajućeg obrasca življenja. U vrednovanju masovne kulture i dalje je neizostavan odgovor na pitanje da li ona proširuje ili sužava čovekovu kreativnost, da li potpomaže ili sputava ljudsku slobodu. Ta pitanja se mogu postaviti i za ovovremenu dominaciju spektakla.

U opsežnom delu *Medijska kultura*, Douglas Kelner (Douglas Kellner) ne koristi termine „masovna kultura“ i „popularna kultura“ jer smatra da su oni ideološkog porekla i neizvesnog teorijskog ishodišta. U svojim istraživanjima, on isključivo koristi pojam *medijska kultura*. Kelner je uverljivo pokazao da je dominantan i nezaobilazan oblik savremene kulture zapravo medijska kultura. Na njegova kulturološka istraživanja posebno je uticala frankfurška filozofska škola, britanske studije kulture i postmodernističke teorije. Što se tiče frankfurtske škole, njemu je

U vrednovanju masovne kulture i dalje je neizostavan odgovor na pitanje da li ona proširuje ili sužava čovekovu kreativnost, da li potpomaže ili sputava ljudsku slobodu

bila neprihvatljiva kruta podela na klasičnu i nižu kulturu, jer su, na taj način, odbacivani kao ideologija svi oblici popularne i masovne kulture. Zato su mu bile prihvatljivije studije kulture, utoliko pre što su se u njima ove razlike brisale. U studijama kulture društvenoistorijski kontekst je nezaobilazan. U tumačenju kulture polazilo se od društvene, ekonomske i političke stvarnosti. Međutim, Daglasu Kelneru neprihvatljiva je postmoderna ideja o smrti hermeneutike i nastojanje da se opiše površina i forma kulturnih tvorevina. On ne pristaje na takvu metodologiju i ocenjuje je kao ograničenu i jednostranu, tim više što je usmerena prevashodno na formu i imidž kao središte spektakla.

Ovaj teoretičar medijske kulture uporno traga za značenjem i smislom medijske komunikacije. Njemu je potpuno neprihvatljivo postmodernističko stanovište „da je televizija obična buka u postmodernističkoj ekstazi, čista implozija, crna rupa u kojoj sva značenja i poruke nestaju u vrtlogu i kaleidoskopu radikalne semijurgije, neprestanog rasipanja slika i informacija do tačke potpunog zasićenja, inercije i apatije“. I kad se prihvati da je televizija *pustinja površnih slika*, Kelner je u pravu kad tvrdi da se ona može gledati na različite načine i da joj se kao važnom delu medijske kulture ne može osporiti uticaj na oblikovanje mišljenja i ponašanja savremenika. Nadnesena nad svetom kao nad šarenim ćilimom vizuelnog, opčinjena sopstvenim svetlucajem, televizija i ne sluti da se pretvorila u ubicu čovekovog vremena. Naviknuta na duh površnog življenja, vična umrtvljivanju životnih okolnosti, televizija u stvari odbija da stvarnost vidi onakvom kakva jeste. Kad privid i virtuelno dominiraju, stvarnost je skrajnuta. Širok zahvat vidnog polja medijske kulture u svakodnevlju utiče na to da se obezbeđuju procesi identifikovanja sa vladajućom ideologijom i postojećim sistemom vrednosti. I u analizama filmova *Roki* i *Rambo*, rep muzike ili Madone, kriminalističkih serija ili reklame, vesti ili debata u medijima, autor će obznaniti ne samo mehanizme dominacije i manipulacije nego i ideološke i političke uticaje. To važi i za prikaz globalnih medijskih događaja kao što je Zalivski rat. Da bi se utemeljila u istraživanja studija kulture, medijska kultura – sa slikama, simbolima, mitovima i verovanjima – ne propušta vladajuću političku ideologiju, ne propušta konzervativistička, liberalistička i radikalistička gledišta. Autor je pokušao da sa tih stanovišta protumači čak i simboličke forme medijske kulture. Da bi izvršio *ideološku kritiku* filma *Rambo*, autoru nije bilo dovoljno da osvetli militarizam i imperijalizam, nego da pokaže kako se medijski obezbeđuje *legitimitet intervencijama*. Poslije poraza u Vijetnamu i *vijetnamskog sindroma*, u vreme Reganove vladavine i intervencionističke spoljne politike, pomoću lika nepobedivog ratnog heroja uspostavlja se „hegemonija“ političke ideologije. U kontrakulturnoj, maskulinističkoj i desničarskoj motivaciji, Rambo kao oličenje *individualističkog heroizma* i gotovo *mitskog heroja* izrazit je predstavnik medijske kulture. On se poistovećivao sa *smrtonosnom militarističkom tehnologijom*, postaje *deo američkog folklora* i *političke ikonografije* koja je trebalo da poništi sećanje na ratno gubitništvo u Vijetnamu. Videli smo i tamo i ovde da nijedna osveta ne može umaći iracionalnosti i mržnji.

Autor dela *Medijska kultura* pokazuje kako, gotovo, bezvredni holivudski filmovi krče puteve američkoj spoljnoj politici. To se dešavalo za vreme vladavine i Regana i Buša Starijeg. Umesto komunističkog

Nadnesena nad svetom kao nad šarenim ćilimom vizuelnog, opčinjena sopstvenim svetlucajem, televizija i ne sluti da se pretvorila u ubicu čovekovog vremena

neprijatelja „osmišljen“ je arapski neprijatelj. Novi neprijatelji toliko su demonizovani da više liče na neljudska bića, na mračne sadiste i okorele zločince. Stvoren je antiarapski stereotip. U militarističkoj medijskoj kulturi napravljena je manihejska podela na *dobre* i *rdave* momke. Napravljen je nepremostivi jaz između humanih, racionalnih, rafiniranih, *personalizovanih Amerikanaca* i varvarskih, iracionalnih, *deperonalizovanih Arapa*. Tako je medijska propaganda izvršila pripremu za Zalivski rat. I pored toga što je u Sjedinjenim Državama postojalo i antiratno raspoloženje, mediji su u toj meri davali podršku ratu da se stiče utisak da je Zalivski rat visoko rangiran na skali popularnosti i da se u naciji dešavaju *orgije patriotizma*. Simulirajućom retorikom, prevarom i manipulacijom pripremala se u stvari javna izvedba ratnog spektakla u stilu sportske utakmice. Pobjednik je bio unapred poznat. Žan Bodrilar (Baudrillard), kao „analitičar privida“, kako je sebe bliže odredio, Zalivski rat je video kao simulakrum i simulaciju događaja ili hiperrealizam. Po njegovom mišljenju, ovaj rat je bio samo medijski spektakl i ništa drugo. On je smatrao da mediji stvaraju događaje. U njegovom viđenju, to je značilo da je virtuelna stvarnost proizvedena u medijima, u stvari, potisnula i istinu, i stvarnost i smisao. Ako je virtualizacija poništila stvarnost, onda je ubila i istoriju jer je postojala samo iluzija istorije (J. Baudrillard, *L'illusion de la fin*). Dakle, u pitanju je ne samo „destrukcija“ nego eliminacija realnosti.

U pravu je Enio Remondino kad u knjizi *Televizija ide u rat* piše da je televizija odigrala važnu ulogu u svim skorašnjim ratovima, pa i onim ovdašnjim, balkanskim. Iz velike blizine ratnih zbivanja, kao izveštač i svedok, saznaje da politika i vojska jednostavno „traže regrutovanje medija i televizije kako bi se rat opravdao“. Ovaj autor ne obrazlaže samo zašto je u ratu neophodna televizija nego i to kako televizija utiče na ishode događaja. Postoji trenutak kad su novinari nepoželjni, kad nije neophodno da bilo što znaju o mračnom i surovom sledu ratovanja. U njihovom izveštavanju, koje prate cenzure i autocenzure, bilo je mnogo obmana, laži i drastičnih manipulacija. A novinar koji se bavi skrivanjem istine, kad pristrasno navija za bilo koju stranu koja je u ratnom sukobu, što je bio čest slučaj, izneverava moralne pretpostavke svoje inače odgovorne profesije, koja je često instrumentalizovana.

U delu *Kultura i imperijalizam*, koje je objavljeno 1994. u Njujorku, Edvard Said oštro kritikuje američki *medijski imperijalizam*. Pre surovog pokoravanja Iraka, nasilnička medijska propaganda izgubila je svaku meru i svaki obzir. Analitičari tvrde da je Irak smatran za jednu od najstabilnijih zemalja Bliskog istoka, dok je Sadam bio u milosti velikih sila. Nevolje za Irak se javljaju kada je izvršen napad na Kuvajt 1990. godine. Tada je i međunarodna koalicija uzvratila napadom na Irak. Došlo je Prvog zalivskog rata. Sve je to bilo mutno i krvavo, ali i sa lažnom slikom i prevarom u medijskom ogledalu, koje je bilo spektakl laži i prevare. U razaranju Iraka teško je ne videti idolatriju sile, silništvo i nasilje, ali i razloge uništenja razuma i odgovornosti uz aktivno prisustvo spektakla masmedija. Takvim istorijskim ishodištima, udeo militarizovane medijske kulture bio je drastičan i katastrofalan. A sporan će biti uvek njen uticaj kad izostanu mogućnosti pacifikacije i suočavanja sa istinom i u javnosti i u medijima.

Umesto komunističkog neprijatelja „osmišljen“ je arapski neprijatelj. Novi neprijatelji toliko su demonizovani da više liče na neljudska bića, na mračne sadiste i okorele zločince. Stvoren je antiarapski stereotip. U militarističkoj medijskoj kulturi napravljena je manihejska podela na *dobre* i *rdave* momke

2.

A sada da se iz ovog šireg konteksta vratimo fenomenu spektakla. U tumačenju dela *Društvo spektakla* (*The society of the Spectacle*) uveliko se dokazivalo da su ideje Gi Debora (Guy Debord) o karakteru i dosegu spektakla bile od znatnog uticaja na razumevanje delatnosti koje su obuhvaćene kategorijom slike, vida i vizuelnih sredstava komunikacije. Njegovo stanovište o tome da je spektakl naslednik svih slabosti zapadnog „projekta“ upućuje na misao da ljudima upravlja kapital. Debor je krajnje sažeto definisao spektakl kao „kapital u stupnju akumulacije u kojem on postaje slika“. Dominacija vidnog polja i spektakl kao roba obznanjaju spoljašnost i forme privida. O njima Debor govori kao o „organizovanom prividu“ sa neizbežnom „negacijom života“. Ako *stvarnost izranja iz spektakla* kao vidljive negacije života, kako to tvrdi Gi Debor, onda društvo spektakla postaje temelj i medijske kulture i čovekovog svakodnevlja. I nije to nebitna negacija života kao neponovljivog i izvornog zbivanja nego je ona i sveprisurna u svojoj totalnoj i zaslepljujućoj vidljivosti.

Deborova istraživanja spadaju u radikalnu neomarksističku misao XX veka, koja se temeljila na Marksovom i Lukačevom saznanju, na Marksovoj teoriji o fetišizmu robe i Lukačevoj teoriji o reifikaciji. Debor je smatrao da je „spektakl“ najprikladniji izraz kojim bi opisao sve savremene ljudske interakcije u društvu jer spektakl „nije skup slika, nego društveni odnos između pojedinaca, posredovan slikom“. Anselm Jap (Anselme Jappe), verovatno najbolji poznavalac Deborovog dela, i sam polazi od „fetišizma robe“ da bi identifikovao spektakl kao „najrazvijeniji oblik društva zasnovan na proizvodnji robe i njenom rezultatu“. On smatra da iz Deborovog mišljenja proizlazi da je moderni spektakl naslednik religijskog spektakla (A. Jappe, *A Guide to Guy Debord's Concept of the Spectacle*). U svakom slučaju, Deborova istraživanja traju od šezdesetih godina prošlog veka do danas. Posle dvodecenijske distance, on je ispoljio svoju privrženost prvobitnim postavkama. Gotovo ništa ne dodaje početnim tezama, već samo razjašnjava koncept *integrisanog spektakla* koji upućuje na njegovo sveopšte i sveobuhvatno širenje. Reč je o sveprisutnosti i moći spektakla. U periodu od 21 godine, od 1967, kada je nastalo njegovo delo *Društvo spektakla*, do trenutka kad se pojavilo njegov spis *Comments on the Society of the Spectacle*, koji je objavljen 1988, i kada se očekivala i moguća reinterpretacija njegovih izvornih doktrina, on se opredelio da ospori samo „pogrešna“ tumačenja u sferi spektakla. Jedno od njih je i ono rasprostranjeno mišljenje po kome ljudi više vole da upotrebe izraz mediji nego spektakl. Pritom, ne zaboravlja da „razjasni“ da su mediji *samo instrument* koji spektakl koristi. Da to nije baš tako, pokazao je Maršal Makluan u delu *Poznavanje opštita čovekovih produžetaka*. Važan zaključak u njegovoj teoriji svakako je tvrdnja da *opštita predstavljaju poruku*. On će se pobrinuti da za ovakvu tvrdnju pribavi i najjaču argumentaciju, u koju će uključiti prirodu i formu novih opštita i kakvoću čulnog doživljavanja „poruke“. Na taj način će atakovati na apodiktičan i gotovo usvojen stav u nauci da su tehnološki pronalasci vrednosno neutralni, to jest da oni sami po sebi nisu ni dobri ni rđavi već da im način upotrebe određuje vrednost. Takav stav Makluan ocenjuje kao *glas somnambulizma*. On će mnogim primerima veoma efektno dovesti u pitanje ovakvo gledište. Zato će

Stanovište o tome da je spektakl naslednik svih slabosti zapadnog „projekta“ upućuje na misao da ljudima upravlja kapital

Makluan i govoriti o psihičkim i društvenim poremećajima izazvanim televizijskom slikom, a ne o televizijskim programom. Istraživači medija, kao i Maršal Makluan, a naročito Žan Kaznev (Jean Cazeneuve), ističu da se savremena kultura nalazi u periodu duboke kulturno-socijalne mutacije kojoj se savremenik nije prilagodio. Zbog inercije mentalnih procesa, po mišljenju Kazneva, postoje teškoće u savlađivanju audio-vizelnog sveta i izražavnju pomoću novih sredstava opštenja. Zato masovni mediji teže da od individue stvore jednu vrstu voajera i, recipročno, da transformišu svet u spektakl. Kaznev je obrazložio kako čovek „transcendira“ sopstvenu realnost u spektakularnu nadrealnost (J. Cazeneuve, *Communication de masse et mutations culturelles*). Masmediji su do te mere homogenizovani i standardizovani da ubrzo dobijaju karakter stereotipa. Teodor Adorno smatra da televizija ljude čini onim što oni jesu. To odgovara izraženoj tendenciji današnjeg neoliberalnog društva da savremenik u svojoj svesti ne prevazilazi sebe niti postojeće stanje, već ga neprekidno učvršćuje i čak ga, tamo gde je ugroženo, opet obnovlja. Tako se i dešava, piše Adorno, da kulturna industrija, sa televizijom na čelu, umesto da uzdiže nesvesno do stepena svesti i time „izmiri“ njegovu „razornu“ snagu, još više reducira ljude na stepen nesvesnog ponašanja (V. T. Adorno, *Dva eseja o televiziji*). Ako je to tako, onda postaje prihvatljivije rasprostranjeno mišljenje da masovni mediji, suštinski, i ne stižu do individua već samo do društvenih grupa i masovnog auditorijuma.

Nije teško zapaziti da su se mediji za masovno opštenje bitno promenili od Fukoovog (Michel Foucault) prvobitnog koncepta *Panoptikona*, koji je „pročitani“ kao moćna mašina koja podjednako umrežuje i one koji uspostavljaju moć i one nad kojima se uspostavlja moć. Fuko, koji je pokazao ignorantnu distancu prema Deborovoj ideji da je moderni spektakl proizišao iz religije, dokazuje da je „Božje oko“ zamenila „mašina koja vidi“. A kula za posmatranje postala je „prozirna zgrada u kojoj primenu moći može posmatrati društvo kao celina“. Fuko, kao najzagonetniji teoretičar moći, u formama nadgledanja i kažnjavanja, obznanjuje mehanizme potčinjavanja, klasifikovanja, ustaljivanja, dresiranja, osmatranja, kodifikovanja ponašanja i ocenjivanje jedinke, ali uz njenu potpunu vidljivost. Tako je model zatvorske institucije sa „kontrolom duše“ nastao i pre ozvaničenja zatvora kao mesta kazne po krivičnim zakonima (M. Foucault, *Surveiller et punir: Naissance de la prison*). Nije slučajno, kao što je već primećeno, što je Žan Bodrijar (Jean Baudrillard), u stvari, Fukoove teorije video isključivo kao metafore. Pod uticajem Ničea i Bataja, Bodrijar stavlja u prvi plan svoje teorije „simboličke razmene“ nasuprot utilitarizmu kapitalističke produkcije i potrošnje. U toj suprotstavljenosti došlo je suštinskog razilaženja između modernih i postmodernih društava. Po mišljenju Žana Bodrijara, moderna društva su organizovana po principu proizvodnje i potrošnje, dok su postmoderna organizovana po principu simulacije i igre slika i znakova. I zato nije neobično što se u središtu njegove teorije nalaze kategorije simulacije, implozije i hiperrealnosti. Sadašnji mediji i njihove mentalne matrice pristižu iz sveta u kome je uveliko prisutno iščezavanje stvarnosti kao vrednosti, ali i nestajanje spektakla kao panoptičke subjektivnosti i spektakularnosti. On dolazi do zaključka da kraj spektakla nosi sa sobom „urušavanje stvarnosti u hiperrealizam, previše detaljnu reprodukciju stvarnosti, najverovatnije kroz druge reproduktivne medije poput reklame

Fuko, kao najzagonetniji teoretičar moći, u formama nadgledanja i kažnjavanja, obznanjuje mehanizme potčinjavanja, klasifikovanja, ustaljivanja, dresiranja, osmatranja, kodifikovanja ponašanja i ocenjivanje jedinke, ali uz njenu potpunu vidljivost

ili fotografije“ (J. Baudrillard, *L'Échange symbolique et la mort*). Što je najgore, u beskrajnom kopiranju istih znakova, u nedostatku perspektive, što je već zapaženo, nema ni osmišljenog značenja postojanja. A postojanje liči na ono mesto iz Šekspirovog *Magbeta*: „Život je istorija koju priča neki idiot, puna buke i besa, koja ništa ne znači“. U pitanju je drastična kriza smisla. Savremeni čovek suočio se sa svetom bez kompasa i sa svešću bez smisla za smisao. Kad ekonomske vrednosti imaju ne samo središnu i dominantnu ulogu nego kad potiskuju i pokrivaju sve druge vrednosti onda se može i dogoditi da se potrošnja ne doživljava kao sredstvo već kao cilj, a profit kao jedina vrednost. Koliko je to apsurno ne vredi dokazivati. Najgore je što su posede dalekosežne sa stanovišta razvitka ljudskih potencijala.

Tu iskrsava još jedan problem koji se vezuje za pasivnog posmatrača, o kome raspravlja Žak Ransijer (Jacques Ranciere) na predavanju *Emancipovani gledalac*, koje je održao u akademskoj četvrti u Frankfurtu 2004. godine. On smatra da u svim vrstama spektakla, u susretu sa kolektivnom publikom, gledalište pokazuje svoju rđavu stranu jer postaje pasivno gledalište. I zato što gledalac poprima status pukog posmatrača, koji sa distance posmatra spektakl, a on je dvostruko sporan: „Prvo, posmatranje se stavlja kao suprotnost znanju. Ono znači nalaziti se ispred neke pojave, bez poznavanja uslova za proizvodnju te pojave ili stvarnosti koja stoji iza nje. Drugo, posmatranje je suprotno delovanju. Onaj ko posmatra neki spektakl ostaje nepokretan u svom sedištu, bez imalo moći da interveniše. Biti gledalac znači biti pasivan. Gledalac je razdvojen od sposobnosti saznanja na isti način na koji je razdvojen od mogućnosti da deluje.“ Tako razmišlja Ransijer koji ne pristaje na simulakrum spektakla niti na pasivnog posmatrača, jer bez njegove aktivnosti ne preostaje mu ništa drugo nego da izgubi sebe samog, da ostane bez vlastitog bića. To je razlog što će se zalagati za pozorište bez gledalaca kao pasivnih posmatrača koji su *opčinjeni slikama* kolektivnog sveta koji je u nesaglasnosti sa suštinom individualne stvarnosti.

Na tragu Benjaminovih ideja, Eduardo Kadava piše studiju *Reči svetlosti*, koju je bliže odredio kao *Teze o fotografiji istorije*, što je dobro smišljena aluzija na Benjaminove *Teze o pojmu istorije*. Na mesto *pojma* došla je *fotografija*. Za Benjamina „pisati istoriju“ ne znači ništa drugo do *citirati* istoriju. Nadahnut ovom idejom, Kadava piše: „Citiranje je, tvrdio bih, možda drugo ime za fotografiju“. On smatra da su i istoriografija i fotografija „medij istorijskog istraživanja. To što fotografska tehnologija pripada fizionomiji istorijskog mišljenja znači da ne postoji mišljenje istorije koje, istovremeno, ne bi bilo mišljenje fotografije“. To što se pojava psihoanalize podudara sa pojavom fotografije verovatno je bilo podsticajno i za Valtera Benjamina da na ideju o *nagonski nesvesnom*, koja dolazi iz psihoanalize, „odgovori“ idejom o *optički nesvesnom*, vezanom za fotografiju. Njegova zapažanja o fotografiji kao sredstvu koje omogućava usporavanje kretanja i uveličavanje, navela su Eduarda Kavada, u već pomenutom delu, da zaključiti: „Svojim sredstvima usporenog kretanja i uveličavanja, fotografija otkriva ono što pogled ne može da vidi, ono što pogled čini nemogućim. Fotografija nam govori da kad *vidimo* mi, zapravo, nemamo svest o onome što naše viđenje ne može da vidi.“ Tako se fotografija kao „model razumevanja istorije“ i kao „okamenjeni nemir“ – pojavljuje ne samo kao sledbenik istorijskog mišljenja i istorijskog toka nego i kao medij njihovog zaustavljanja.

U pitanju je drastična kriza smisla. Savremeni čovek suočio se sa svetom bez kompasa i sa svešću bez smisla za smisao. Kad ekonomske vrednosti imaju ne samo središnu i dominantnu ulogu nego kad potiskuju i pokrivaju sve druge vrednosti onda se može i dogoditi da se potrošnja ne doživljava kao sredstvo već kao cilj, a profit kao jedina vrednost

Nije bez značaja i to što se proširio „prostor“ politike u stvarnosti i što se umnožila „politička fotografija“ kao forma spektakla. U širokom rasponu od svakodnevne slike bede do trijumfalnog osmeha kobajagi nadmoćnog političara, događa se košmarna politička predstava u blesku spektakla. Politika se pretvara u spektakl s puno maski i rdave glume. Izgleda da je bila u pravu Suzan Sontag kada je u svom spisu *Eseji o fotografiji* tvrdila da je „angažovana fotografija“, poslednjih decenija, učinila da se „umrtvi savest“ bar onoliko koliko je uspela da je „probudi“. Zato fotografija, koja bi zavirila iza političke kulise i špijunirala političko blefiranje, izazvala bi pažnju svojom neočekivanošću i istinoljubljem. U iskazu o fotografiji izostalo je objašnjenje zašto je nepoželjno preterano osvetljenje iz jednog ugla, baš kao i opljačkane tajne. Za čudesne igre senki, za životni ritam oslobođen za osećajnost, poeziju i fantaziju ne bi trebalo prevideti ni polumrak. Pri takvom „osvetljenju“ možda se najbolje vidi.

Na stanje naše medijske sfere od velikog je uticaja uspon globalnih i komercijalnih medija sa neizbežnim spektaklom. U saglasnosti sa konceptom neoliberalnog tržišta, uz zalepljujući blesak spektakla, prisustvo globalnih medija deluje kao opsena, stihija i lagodna diktatura. To je valjda jedina diktatura koja je prihvaćena bez otpora. Ne postoje velike teškoće da se umreže dezorijentisani posmatrači koji su se u vreme ekstremne krize i muka tranzicije suočili sa haosom, nasiljem i bezakonjem. Globalizacija medija odvija se uz masovno širenje popularne kulture. Tako se u stvari „ruše“ nacionalne i državne granice u domenu vrednosti i uspostavlja represivna globalizacija. To što se u ovim medijima favorizuje „laka zabava“, nasilje i seks koji je bliži pornografiji nego erotici, pokazuje da su oni najviše usmereni na to da oblikuju potrošačko društvo i da stvaraju „konzumenta“, a ne slobodnog građanina. U siromašnom načinu života, kakav je ovdašnji, preovlađuje stvarnost bez kultivisnosti, poezije i snova. To je uvod u jeftinoću ukusa i novokomponovanu kulturu bede. Brige preživljavanja nespojive su sa erosom življenja. Sa nepismenima i polupismenima najlakše se manipuliše. Njih je već fascinirala TV slika. I spektakl.

Na stanje naše medijske sfere od velikog je uticaja uspon globalnih i komercijalnih medija sa neizbežnim spektaklom. U saglasnosti sa konceptom neoliberalnog tržišta, uz zalepljujući blesak spektakla, prisustvo globalnih medija deluje kao opsena, stihija i lagodna diktatura. To je valjda jedina diktatura koja je prihvaćena bez otpora

Literatura

- Adorno, Teodor V., Dva eseja o televiziji, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad 2–3/1966.
- Baudrillard, Jean, (1976), *L'Échange symbolique et la mort*, Paris, Gallimard.
- Baudrillard, Jean, (1995), *L'illusion de la fin*, Paris, Gallimard.
- Baudrillard, Jean, (2001), *Impossible Exchange*, London, Verso.
- Benjamin, Walter, (1971), *Uz kritiku sile*, Zagreb, Razlog.
- Bozovich, Ratko, (2008), *Play-Foundation of Culture*, New York, iUniverse.
- Božović, Ratko, (2010), *Ram za sliku*, Beograd, Čigoja.
- Cazeneuve, Jean, Communication de masse et mutations culturelles, *Cahiers internationaux de sociologie*, januar–jun 1969.
- Debord, Guy, (1988), *Comments on the Society of the Spectacle*, New York, Verso.
- Debord, Guy, (1994), *Society of the Spectacle*, New York, Zone Books.
- Foucault, Michel, (1975), *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Paris, Gallimard.
- Jappe, Anselm, (1999), *A Guide to Guy Debord's Concept of the Spectacle*, London, Treaso Press.
- Kadava, Eduardo, (2002), *Reči svetlosti*, Beograd, Beogradski krug.
- Kellner, Douglas, (2003), *Media Spectacle*, New York, Routledge.
- Kelner, Douglas, (2004), *Medijska kultura*, Beograd, Clio.
- Makluan, Maršal, (1971), *Poznavanje opština čovekovih produžetaka*, Beograd, Prosveta.
- Remandino, Enio, (2004), *Televizija ide u rat*, Beograd, Clio.
- Said, Edvard, (2002), *Kultura i imperijalizam*, Beograd, Beogradski krug.
- Sontag, Susan, (1982), *Eseji o fotografiji*, Beograd, SIC.
- Vuksanović, Divna, (2007), *Filozofija medija*, Beograd, Čigoja.

UDC 32.019.5:316.774

Noviteti izbornih kampanji onlajn: stvarnost ili iluzija

Apstrakt

Poslednjih nekoliko godina došlo je do nagle ekspanzije upotrebe interneta u političkim kampanjama. Ipak, značaj ove vrste političkog reklamiranja i dalje je nejasan. Ovaj rad se bavi korisnošću onlajn kampanji kroz suprotstavljene teze normalizacije i ekvalizacije, novine koju ove kampanje donose u oblast političkog marketinga, kao i ciljnom grupom kojoj su namenjene.

Ključne reči

politički marketing, onlajn, ekvalizacija, normalizacija, interakcija, participacija

* Doktorantkinja i asistent-istraživač, Univerzitet u Gentu, Fakultet političkih i društvenih nauka, Departman komunikologije.

Uvod

Tokom devedesetih godina XX veka, u vreme rasta demokratskog deficita u velikom broju zemalja širom sveta, prouzrokovanog nezainteresovanošću građana za učešće u političkim procesima, političari i njihovi savetnici počeli su da tragaju za alternativnim modelima komunikacije s građanstvom.

Pod uticajem tehnološkog determinizma, mnogi smatraju da internet može da utiče na ključne promene u društvu. Ipak, većina naučnika danas odbacuje ovu poziciju, verujući da je proces razvoja i promene u društvu mnogo komplikovaniji i zavisi od društvenog i kulturnog konteksta.

Poslednjih desetak godina, u javnosti se sve više priča o korišćenju interneta u svrhe političkog marketinga, to jest o vođenju takozvanih onlajn kampanja. Dok šira javnost sa puno optimizma gleda na ovu pojavu (npr. brojni su novinarski prilozima o uspešnosti korišćenja različitih veb-sajtova u svrhu političke komunikacije), verujući u uspeh onlajn kampanja i novine koje one donose u oblasti političkog marketinga, veliki broj komunikologa i politikologa na ovu pojavu gleda s mnogo više skepse zbog niza nejasnoća vezanih za njih. Cilj ovog rada je dvostruki: s jedne strane da ukaže na razlike između teza normalizacije i ekvalizacije i njihovih zagovornika, kao i da pokuša da pruži „srednji“ put, koji smatramo najprikladnijim u današnje vreme, a s druge da razmotri koja je glavna promena koju ovakve izborne kampanje donose u oblasti političkog marketinga i načinu vođenja kampanja, kao i ko je ciljna grupa kojoj se političari obraćaju preko ovog medija.

Normalizacija i ekvalizacija

Malo vremena nakon početka masovnog korišćenja kompjutera i interneta u ostalim sferama života, internet je našao primenu i u oblasti politike i političke komunikacije. Prvi put je korišćen tokom izborne kampanje za predsedničke izbore u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) 1996. godine. Tada su kandidati napravili svoje veb-sajtove u formatu statičkih veb stranica, što je tada jedino bilo moguće. Nakon toga, upotreba interneta je počela da raste i da se širi prvo u SAD, a zatim i u Evropi. Iako

se naučnici spore koliki je zaista značaj interneta za politički marketing, Piter Dalgren (Dahlgren, 2004) smatra da je onlajn politička komunikacija danas dobila trajno mesto na istraživačkim agendama, kako u političkim tako i u komunikološkim naukama, te sve više postaje mejnstrim studija političke komunikacije jer, s jedne strane, komunikacija preko interneta postaje integrisana u klasični sistem političke komunikacije, a s druge je dobra za suprotstavljanje ustanovljenim strukturama moći.

Mnogi su bili optimistični prema benefitima koje internet može da donese u oblast politike, samim tim i demokratije, naročito na početku ekspanzije interneta, dok sada prevladuje pesimistički stav prema kom se smatra da se internet prilagođava već ustanovljenim oblicima političke komunikacije umesto da proizvodi nove (npr. Wright, 2010). To je stvorilo podelu na one koji zastupaju teze normalizacije i one koji su na strani ekvalizacije. Normalizacija označava ojačavanje postojećih političkih nejednakosti onlajn (npr. Margolis i Resnick, 2000), a ekvalizacija postojanje jednakih mogućnosti koje se pružaju kandidatima za komunikaciju s građanima (npr. Lusoli, Ward, Gibson, 2006; Jackson, Lilleker, 2010).

Pojam normalizacije je postao poznat kroz studiju Majkla Margolisa i Dejvida Resnika (2000) i još uvek se koristi za proučavanje partijske politike onlajn. Oni smatraju da će internet samo učvrstiti *status quo* kroz koncept normalizacije politike, što znači da internet ne donosi ništa novo u odnosu moći u društvu. Sugerišu da se socioekonomski i politički odnosi iz stvarnog života precrtavaju na onlajn svet, uprkos mogućnostima koje novi medij pruža: „Ova hipoteza implicira da isto kao što najveće partije dominiraju sferom svakodnevne domaće politike, tako počinju da dominiraju sajber-prostorom“ (Margolis i Resnick, 2000: 26). Iako ne negiraju postojanje političkog života na internetu, za koji čak veruju da je intenzivan, ipak misle da je on „samo produžetak političkog života van neta“ (Margolis i Resnick, 2000: 14). Na sličan način, Šantal Muf (Carpentier, Cammaerts, 2006) smatra da se postojeće hegemonijske strukture održavaju na internetu na isti način kao i u realnom životu.

S druge strane, pod tezom ekvalizacije se smatra da internet može da izjednači različite političke aktore u izbornoj utakmici, jer umanjuje dominaciju postojeće političke elite koja se održavala zahvaljujući tradicionalnim medijima i koja omogućava direktno obraćanje biračkom telu (Lilleker *et al.*, 2011). Endru Čedvik (Chadwick, 2006) veruje da se zahvaljujući internetu smanjuje uloga tradicionalnih medija kao „gejtkipera“. Novi mediji donose nove mogućnosti u oblasti političke komunikacije, jer „hipermedijske kampanje“ menjaju „dinamiku, formu i sadržaj medijske politike“ (Castells, 2007: 256).

Denis Makvejl (McQuail, 2010) ipak smatra da, bez obzira na to da li se sami pozicioniramo među optimiste ili pesimiste, još uvek nema jasnog dokaza da li novi mediji donose korist ili štetu u oblasti političke komunikacije. Mi takođe mislimo da je i dalje nejasno koji će oblik prevladati, kao i da je proces kompleksniji zato što, kao što tvrde Najdžel Džekson i Daren Lileker, „Internet menja prirodu izbornih kampanja, [...] ne menja neizostavno i šire odnose moći“ (Jackson, Lilleker, 2010: 25). Na sličan način, uprkos verovanju da informaciono-komunikacione tehnologije imaju značajno mesto u izbornim kampanjama, Sara Bentivenja (2006) tvrdi da oni ne mogu da promene „fundamentalnu

Iako ne negiraju postojanje političkog života na internetu, za koji čak veruju da je intenzivan, ipak misle da je on „samo produžetak političkog života van neta“

prirodu veze između političkih aktera i građana“ (Bentivegna, 2006: 340). Verujemo da je proces delovanja između interneta i kampanja dvostruk: na kampanje utiču hipermediji, ali u isto vreme se internet prilagođava postojećim oblicima kampanja. Na taj način, iako bliži tezi ekvalizacije koja bi mogla da prevlada u (bliskoj) budućnosti, i dalje ne možemo da odbacimo potpuno poziciju normalizacije.

Na osnovu toga, Džekson i Lileker (2010) veruju u mogućnost da internet poveća političku participaciju u realnom svetu. Ona bi trebalo da bude zasnovana na korišćenju sajtova veb 2.0 okruženja, koji olakšavaju komunikaciju i participaciju i istovremeno doprinose razvoju ideje o postojanju onlajn javne sfere, koja bi se približila Habermasovom idealu javne sfere.

Kako bi proverili ova suprotstavljena mišljenja, potrebno je detaljnije ispitati da li se i šta se promenilo u sferi kampanja i političkog marketinga pod uticajem interneta.

Novine u oblasti političkog marketinga

S tačke gledišta političkih aktera u izbornom procesu, pozitivna strana interneta se vidi u mogućnosti da izbegne zabrane i ograničenja tradicionalnih medija, naročito televizije. Političko reklamiranje preko interneta može se posmatrati kao vrsta spone između plaćenog i besplatnog reklamiranja. Iako je korišćenje društvenih medija besplatno, sličnije je tradicionalnom plaćenom reklamiranju jer kandidat ili partija određuju sadržaj i stil poruka koje se plasiraju onlajn, s mogućnošću uticaja na rezultat i efekte poruka (Kaid, Holtz-Bacha, 1995).

Iako se komunikolozi slažu da je internet doprineo povećanju količine informacija koje su dostupne javnosti (npr. Maarek, Wolfsfeld, 2003; Chadwick, 2006), kao i da smanjuje troškove izbornih kampanja (Vedel, 2003), više nas interesuje mogućnost stvaranja novih komunikacijskih strategija prilagođenih ovom mediju. Glavna razlika između onlajn i oflajn kampanja vidi se u činjenici da „kandidati mogu da skroje svoje programe prema interesovanju birača na rafinisaniji način i da suze izborne poruke na manju grupu birača“ (Chadwick, 2006: 149). Uz to, Valter Luzoli (2005) veruje da je internet pravo mesto gde, osim postojećih komunikacijskih strategija, mogu da se testiraju interaktivne kampanje. Interakcija sa izbornim okruženjem (izbornim normama i pravilima) i partijama omogućena preko interneta (Anstead, Chadwick, 2009), kao i povećana onlajn participacija građana, smatraju se najvažnijim elementima onlajn kampanja i dodatnom vrednošću tradicionalnih kampanja (Lusoli, 2005).

Interaktivnost kao često korišćen koncept u teoriji novih medija koristi se kao „benčmark“ za utvrđivanje razlike između takozvanih starih i novih medija. Prema Seli Makmilan (2002), postoje različite forme interaktivnosti: (1) interakcije korisnik–sistem sa upotrebom hiperlinkova, (2) korisnik–korisnik interaktivnosti s primerom foruma i (3) korisnik–dokument interaktivnost koja se realizuje preko komentara (Trammell *et al.*, 2006). Niko Karpentje (2007) stavlja naglasak na prvi tip interaktivnosti između ljudi i kompjutera, što je centralno za koncept veb 2.0 i novih medija.

Interaktivnost unosi promene u oblast političke komunikacije, jer se omogućava kako direktan kontakt između birača i kandidata, tako

S tačke gledišta političkih aktera u izbornom procesu, pozitivna strana interneta se vidi u mogućnosti da izbegne zabrane i ograničenja tradicionalnih medija, naročito televizije. Političko reklamiranje preko interneta može se posmatrati kao vrsta spone između plaćenog i besplatnog reklamiranja

i između samih birača, što doprinosi njihovoj međusobnoj deliberaciji o važnim političkim pitanjima. To utiče na promenu političkog komuniciranja od vertikalnog ka horizontalnom. Zbog toga se smatra da bi onlajn kampanje trebalo više da budu orijentisane prema konzumentu nego prema proizvođaču. Mogućnost „horizontalne komunikacije“, odnosno građanske interakcije, izuzetno je važna zato što se na taj način lakše stvaraju široke digitalne mreže aktivista (Dahlgren, 2005). Ove mreže doprinose brzom pojavi i masifikaciji društvenih pokreta koje koriste internet kao glavni komunikacijski medij. Njihov uspeh je vidljiv kroz na primer organizaciju revolucija Arapskog proleća, ali takođe različitih vidova građanskih protesta.

U današnje vreme, internet predstavlja „novi diskurzivni prostor“ gde svaka osoba može da predstavi svoje stanovište (Witschge, 2007). To može da doprinese većoj inkluziji građana, a ne samo političkih elita u javnu debatu. Zahvaljujući interaktivnosti, moguće je da ovakve kampanje smanje građansku apatiju i povećaju participaciju (Chadwick, 2006). Džon Strit i Stiv Rajt (Street, Wright, 2007) takođe podvlače važnost diskusije u koju su uključeni građani, koja postaje moguća preko interneta i onlajn diskusionih foruma. Veruje se da su nove forme angažovanja donele različite vrste organizacionih struktura i članstva, gde se granice između politike, kulturnih vrednosti i procesa identiteta zamagljuju (Dahlgren, 2005).

Interakcija takođe može da ima kvalitativne efekte na politički aktivizam zato što su građani više povezani nego preko tradicionalnih medija. Izborna telo tako dobija „sliku snažnog i efikasnog agenta“ (Vedel, 2003: 45), jer se stimuliše osećanje pripadnosti određenoj grupi, što doprinosi lakšoj konstrukciji kolektivnih identiteta. Ovo je značajno za prevazilaženje demokratskog deficita, i to povećanjem učešća građana u politici i na izborima. Ipak, Niko Karpentje (2007) primećuje da je povećanje participacije moguće samo u okvirima partijske politike, a ne i u širem smislu politike koji uključuje „političke intervencije oko pitanja poput roda, rase, etniciteta, godina, brige o deci, zdravlja, obrazovanja“ (Carpentier, 2007: 224).

Ciljna grupa onlajn kampanja

Valter Luzoli, Stiven Vard i Rejčel Gibson (Lusoli, Ward, Gibson, 2006) spominju potencijal interneta da privuče građane i poveća participaciju pod uslovom da građani dobiju odgovor da njihova participacija i komunikacija nije bezvredna i da političari obraćaju pažnju na nju. Ali, pitamo se koliko menadžeri kampanja ili sami kandidati mogu da odvoje vremena da se posvete interakciji sa svojim biračkim telom.

Piter Dalgren (2004) pretpostavlja da se važan deo građanske diskusije danas odvija onlajn. To je naročito primećeno među mladima između 18 i 35 godina, koji se u svetu smatraju najvećim apstinentima na izborima poslednjih desetak godina, ali njihova participacija se još uvek karakteriše nedovoljnom. Džodi Baumgartner i Džonatan Moris (Baumgartner, Morris, 2010) kažu da bi politička participacija i angažovanje mogli da budu pospešeni preko interneta, naročito sajtova socijalnih medija, i da bi mogli da posluže kao sredstvo mobilizacije mladih. Međutim, ovakva mogućnost još nije dovoljno iskorišćena. I Sonja Livingston (Livingstone, 2007)

Važan deo građanske diskusije danas se odvija onlajn. To je naročito primećeno među mladima između 18 i 35 godina, koji se u svetu smatraju najvećim apstinentima na izborima poslednjih desetak godina, ali njihova participacija se još uvek karakteriše nedovoljnom

takođe smatra da mladi nisu dovoljno uključeni u političku komunikaciju onlajn: „Mladi sigurno koriste internet za participaciju, široko definisanu kao traženje informacija, onlajn dnevne novine, vršnjačka komunikacija, korišćenje emaila/glasanja/interakcije sa veb-sajtovima, kreiranje sadržaja i poseta građanskim ili političkim veb-sajtovima (Pew, 2005). Ipak, postoji rascep između mogućnosti za onlajn participaciju i nivoa do kojeg mladi koriste ove mogućnosti“ (Livingstone, 2007: 166).

Uključivanje mladih u političku komunikaciju važno je pitanje. Oni su ciljna grupa onlajn političke komunikacije zato što su, s jedne strane, primarni korisnici interneta i sajtova društvenih medija, dok se, s druge, smatra da su manje angažovani u politici od ostalih građana (Baumgartner, Moris, 2010). Prema Majklu Deli Karpiniju (Delli Carpini, 2000), u klasičnoj političkoj komunikaciji političke institucije i akteri isključuju mlade iz javnog života, ne posvećujući im pažnju i pitanja koja su njima važna. Na taj način im nisu pružili priliku da se na pravi način uključe u politički život. Deli Karpini je već 2000. postavio pitanje novih mogućnosti za građansko angažovanje koje su novi mediji doneli, sa internetom kao „najkorisnijim izvorom takve [političke i problemske] informacije“ među mladima (Deli Carpini, 2000: 346). Valter Luzoli (2005) govori o doprinosu interneta „oslobađanju“ mladih generacija jer on „oslobađa participaciju tradicionalnih autoritarnih struktura i informacionih gejtkipera“ (Luzoli, 2005: 155).

Zaključak

Nakon prvih petnaest godina korišćenja interneta u oblasti političkog marketinga, primećeno je da sve više političara i menadžera kampanja nastoji da uključi internet u svoje komunikacijske strategije. Iako su njegovi potencijali, naročito sajtova društvenih mreža, veliki, smatra se da su nedovoljno iskorišćeni, te se njegova uloga u političkoj komunikaciji često ne karakteriše kao velika. Možemo reći da su zastupnici kako teze normalizacije tako i ekvalizacije u pravu, te da – iako su uočeni koraci u smislu ekvalizacije, tako što je manjim partijama omogućeno da pridobiju više glasača – generalno odnos snaga ostaje isti kao i u oflajn svetu. Zbog toga je moguće zaključiti da normalizacija i dalje vlada. Ipak, novina koju su donele onlajn kampanje jeste interaktivnost, koja omogućava bolji kontakt s građanima i kreiranje kampanja u skladu s njihovim očekivanjima. Veruje se da su onlajn kampanje izuzetno pogodne za privlačenje mladih glasača, koji se smatraju najvećim apstinentima, s jedne, i internetskim konzumentima, s druge strane. Na osnovu svega prethodno rečenog, biće vrlo značajno videti kako će se internet dalje razvijati kao sredstvo političkog marketinga, naročito u kampanjama za predsedničke izbore u SAD i Francuskoj 2012. godine. •

Novina koju su donele onlajn kampanje jeste interaktivnost, koja omogućava bolji kontakt s građanima i kreiranje kampanja u skladu s njihovim očekivanjima

Literatura

- Anstead, Nick and Chadwick, Andrew, (2008), „Parties, Election Campaigning and the Internet: Toward A Comparative Institutional Approach“, U A. Chadwick and P. Howard (eds.), *The Routledge handbook of Internet politics*, Routledge, London, pp. 55–61.
- Baumgartner, Jody and Morris, Jonatan, (2010), „MyFace Tube Politics: Social Networking Web Sites and Political Engagement of Young Adults“, *Social Science Computer Review*, 28 (1), pp. 24–44.
- Bentivegna, Sarah, (2006), „Rethinking Politics in the World of ICTs“, *European Journal of Communication*, 21 (3), pp. 331–343.
- Carpentier, Nico, „Participation, Access and Interaction: Changing Perspectives. U V. Nightingale and T. Dwyer“, (2010), *New Media Worlds. Challenges for Convergence*, OUP Australia & New Zealand, pp. 214–228.
- Carpentier, Nico and Cammaerts, Bart, (2006), „Hegemony, Democracy, Agonism and Journalism: An interview with Chantal Mouffe“, *Journalism Studies* 7(6), pp. 964–975.
- Castells, Manuel, (2007), „Communication, Power and Counter-Power in the Network Society“, *International Journal of Communication* 1, pp. 238–266.
- Chadwick, Andrew, (2006), *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*, Oxford University Press, Oxford.
- Dahlgren, Pieter, Foreword. In Van de Donk, W., Loader, B., Nixon, P. & Rucht, D. *Cyberprotest, New Media, Citizens and Social Movements*, Routledge, London, New York, pp. XI–XVI.
- Dahlgren, Pieter, (2005), „Internet, Public Spheres and Political Communication: Dispersion and Deliberation“, *Political Communication*, 22 (2), pp. 147–162.
- Delli Carpini, Michael, (2000), „Gen.com: Youth, Civic Engagement, and the New Information Environment“, *Political Communication*, 17, pp. 341–349.
- Jackson, Nigel and Lilleker, Darren, (2010), „Tentative steps towards interaction: the use of the Internet in the British European Parliament Election 2009“, *Internet Research* 20(5), pp. 527–524.
- Kaid, Lynda Lee and Holtz-Bacha, Christina, (1995), „Political Advertising Across Cultures: Comparing Content, Styles, and Effects“, u L. L. Kaid and C. Holtz-Bacha (eds.), *Political Advertising in Western Democracies: Candidates and Parties on Television*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 206–227.
- Lilleker, Darren, Koc-Michalska, Karolina, Šchweitzer, Eva, Jacunski, Mihael, Jackson, Nigel, and Vedel, Thierry (forthcoming), „Informing, Engaging, Mobilising or Interacting: Searching for a European model of web campaigning“, *European Journal of Communication*, 26 (3).
- Livingstone, Sonia, (2007), „The Challenge of Engaging Youth Online: Contrasting Producers' and Teenagers' Interpretations of Websites“, *European Journal of Communication*, 22(2), pp. 165–184.
- Lusoli, Walter, (2005), „The Internet and the European Parliament Elections“, *Information Polity*, 10, (3–4), pp. 153–163.
- Lusoli, Walter, Ward, Steven, and Gibson, Rachel, (2006), *(Re)connecting Politics? Parliament, the Public and the Internet*, Parliamentary Affairs, 59 (1), pp. 24–42.
- Maarek, Philippe and Wolfsfeld, Gadi, (2003). „Introduction“, u P. J. Maarek, & G. Wolfsfeld (eds.), *Political Communication in a New-Era: A Cross-National Perspective*, Routledge, London, pp. 1–8.
- Margolis, Michael and Resnick, David, (2000), *Politics as Usual: The 'Cyberspace Revolution'*, Thousand Oaks, CA, Sage Publications.

- McMillan, Sally, (2002), „Exploring Models of Interactivity from Multiple Research Traditions: Users, Documents, And Systems“, u L. Lievrouw, & S. Livingston (eds.), *Handbook of New Media*, Sage, London, pp. 162–182.
- McQuail, Dennis, (2010), *McQuail's Mass Communication Theory*, Thousand Oaks: Sage.
- Norris, Pippa, (2004), „The Bridging and Bonding Role of Online Communities“, u Howard P., & Jones S., *Society Online: The Internet in Context*, Thousand Oakes, Sage Publications, pp. 32–43.
- Street, John and Wright, Steve, (2007), „Democracy, Deliberation and Design: The Case of Online Discussion Forum“, *New Media Society*, 9 (5), pp. 849–869.
- Trammell Kaye, Williams, Paul, Postelnicu, Monica and Landreville, Kristen, (2006), „Evolution of Online Campaigning: Increasing Interactivity in Candidate Web sites and Blogs Through Text and Technical Features“, *Mass Communication and Society*, 9 (1), pp. 21–44.
- Vedel, Thierry, (2003), „Political Communication in the Age of the Internet“, u P. J. Maarek & G. Wolfsfeld (eds.), *Political Communication in a New-Era: A Cross-National perspective*, Routledge, London, pp. 41–59.
- Witschge, Tamara, (2007), „Representation and Inclusion In the Online Debate: The Issue of Honor Killings“, 2010 B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.), *Reclaiming the Media: Communication Rights and Democratic Media Roles*, Intellect books, Bristol, pp. 130–156.
- Wright, Steve, (2010), Politics as Usual? Revolution, Normalization and a New Agenda for Online Deliberation. Paper presented at IPSA RC22 conference, Loughborough University.

UDC 37.014:005.95/.96

Ljudski kapital i ličnost

Sažetak

Inteligentne, obrazovane i energične ličnosti sa vrednostima individualne slobode i protestantske etike biće predvodnici budućeg društvenog razvoja. Progres se sastoji od nove iskustvene provere ideja i znanja, mudrosti sa kojom se upotrebljava razum i postizanja vrednosti slobode i prosperiteta. Zadatak obrazovanja jeste da formira ličnosti i promoviše vrednosti kao što su sloboda, stvaranje jednakih mogućnosti za lični izbor, društveno uključivanje, ravnomernija raspodela resursa. Ljudski kapital ne možemo posmatrati isključivo kao ekonomsku kategoriju odvojenu od sveobuhvatne ličnosti. U radu je ličnost podignuta na pijedestal sa svojim vrednostima i vrlinama. U svakoj situaciji ispravno delovanje je ono koje obezbeđuje najviši mogući nivo korisnosti ili sreće.

Ključne reči

ljudski kapital, mišljenje, emocije, ličnost, vrednosti

* Autor je docent na Univerzitetu Union Beograd.

O ekonomskim idejama

Adam Smit, kreator ekonomske paradigme *laissez-faire*, u svom delu *Bogatstvo naroda* ponudio je odgovor na složene društvene odnose rekavši da će „tržišta zasnovana na zakonima ponude i potražnje stvoriti veze koje će ljude držati na okupu pomoću nevidljive ruke reda“ (Tarner, 2009: 37). Kada ljudi slede sopstvene interese – kada pokušavaju da poboljšaju sopstveno stanje – oni podstiču ekonomsku ekspanziju, što koristi čitavom društvu. Najbolja je ona država koja najmanje vlada. Vredan i odgovoran rad pojedinaca dovodi do uspeha. Nacionalni napredak je zbir pojedinačnog rada, energije i poštenja.

Džon Majnard Kejnz, tvorac nove ekonomske paradigme (*regulisani tržišni sistem ili Kejnzijanska ekonomija*), odbacio je tržišni automatizam i smatrao da se prihod od proizvodnje neće u potpunosti javiti kao potražnja. „Ekonomski razvoj se može generisati putem dodatnog zapošljavanja u određenim ekonomskim sektorima i povećanjem potrošnje pomoću državnog intervencionizma, čime bi se stvorila dodatna potražnja, i na kraju, dodatna ponuda“ (Berend, 2009: 89). Kejnz je smatrao da država može da napravi pozitivan uticaj štampanjem dodatne količine novca i finansiranjem javnih radova.

Prema definiciji Esea Brigsa „država blagostanja je država u kojoj se organizovana moć namerno koristi... za izmenu delovanja tržišnih sila u najmanje tri smera – prvo, u smeru garantovanja minimalnog prihoda pojedincima i porodicama bez obzira na tržišnu vrednost njihove svojine; drugo, za smanjivanje nivoa nesigurnosti nadomeštanjem određenih socijalnih neprijatnosti (na primer, bolest, starost i nezaposlenost) i, treće, da bi obezbedilo da svi građani imaju na raspolaganju izvestan definisan nivo socijalnih usluga“ (Berend, 2009: 261).

Prema Fridmanu, tržište ima sposobnost samoregulacije i predstavlja najbolji izvor ljudskog blagostanja. Predložio je da umesto fiskalne politike monetarna politika garantuje slobodno funkcionisanje tržišta. Pojedinci bi se sami starali o modelima obrazovanja, o zdravlju i penzijama. Sistem *laissez-faire* dobio novo nadahnuće u vidu neoliberalizma. Za zemlju u razvoju važi Vašingtonski konsenzus, koji je prema rečima Džozefa Štiglica „konsenzus između MMF-a Svetske banke i američkog ministarstva

finansija oko *ispravne* politike za zemlje u razvoju... Oštra fiskalizacija, privatizacija i liberalizacija tržišta bili su tri stuba Vašingtonskog konsenzusa savetovana tokom osamdesetih i devedesetih godina“ (Berend, 2009: 317). „Globalizacija menja izgled sveta, ali i način na koji mi gledamo na svet... Globalna perspektiva otkriva nam činjenicu da sve jače veze sa ostatkom sveta znače da naši postupci imaju posledice po druge, a da svetski problemi imaju posledice po nas same“ (Gidens, 2007: 55). Globalizacija nosi sa sobom i prilike i izazove, oslobađa i sputava, stvara najveća tržišta i omogućava potencijalnim igračima da budu manji nego ikada.

Ljudski kapital

OECD je definisao *ljudski kapital* kao znanje, veštine, kompetencije i osobine otelotvorene u pojedincu, koje omogućavaju stvaranje ličnog, društvenog i ekonomskog blagostanja (Brian, 2010: 31) *Ljudski kapital* podrazumeva znanje i veštine koje pojedinci stiču putem obrazovanja, obuke i iskustva (Mankiw, Taylor, 2008: 508).

Šta mogu/treba da znam? Šta mogu da činim? Šta mogu da budem? Za Dekarta to je rukovođenje vlastitim životom, za Kanta dobro vođenje života, a za Aristotela život u vrlini. Neko verovanje je znanje samo ako je dokaz protiv svih sumnji, čak i najpreteranijih – Dekartova je premisa. „Dekart predlaže da se verovanje može smatrati znanjem ako je ili temeljno – prema Dekartovom mišljenju to je ono verovanje za koje je nezamislivo da bude pogrešno – ili je izvedeno iz temeljnih verovanja korišćenjem odgovarajućih načela zaključivanja“ (Greco, Sosa, 2004: 195). Znanje je opravdano istinito uverenje. „Ako dobro i istinito razgraničimo kao ono što odgovara različitim moćima duha, pokazaće se da su oni veoma slični zato što su i jedno i drugo univerzalnog opsega. Kao što razum može da spoznaje univerzalno biće i istinu, tako i volja može da žudi za univerzalnim dobrim; kao što razumu rasuđivanje služi kao njegova podređena moć za ophođenje sa pojedinačnim stvarima, tako volji moć slobodnog izbora (*liberum arbitrium*) služi kao podređeni pomoćnik u razvrstavanju odgovarajućih pojedinačnih sredstava za univerzalnu svrhu/cilj“ (Arent, 2010: 383). Individualne vrline su ljubaznost, poštenje, hrabrost, nepristrasnost, istrajnost, velikodušnost, razboritost i pouzdanost. Čin intelektualne vrline proizilazi iz njenog motivacionog sistema, što ga ličnosti sa vrlinom karakteristično primenjuju u tim okolnostima, te je uspešan u postizanju istine. Znanje je verovanje koje proizilazi iz činova intelektualne vrline. Saznanje je kognitivni dodir sa realnošću koji proizilazi iz činova intelektualne vrline (Greco, Sosa, 2004: 136).

U izvornom značenju, veština je zanat, umeće, umetnost. Kod ljudi možemo razlikovati tehničke, humanističke i konceptualne veštine. Veštine nisu samo zanatske ili rutinske već se razvijaju u snažne kompetencije poput veština rešavanja problema, veština socijalnog zaključivanja, opšte kognitivne sposobnosti i drugih važnih činilaca. Veština rešavanja problema ogleda se u kreativnoj sposobnosti osobe da savlada nove, neuobičajene i slabo definisane organizacione i druge probleme i zadatke. Ova veština sadrži prepoznavanje problema, prikupljanje informacija o njemu, sagledavanje problema i predlog ili

nacrt rešenja. Veština procenjivanja društvenih okolnosti podrazumeva poznavanje ljudi i društvenih sistema. Sadrži sposobnost razumevanja drugih, prepoznavanje onoga što im je važno – shvatanje njihove motivacije, fleksibilnost ophođenja i sposobnost predstavljanja svojih stavova drugima.

Znanje i veštine se razvijaju kroz proces obrazovanja i učenja. „Zadatak obrazovanja nije samo da razvije ljude prilagođene sadašnjoj situaciji, već i ljude koji će biti u poziciji da deluju kao nosioci društvenog razvoja u narednoj etapi“ (Manhajm, 2009: 283). „U Oksfordskom rečniku, obrazovanje je definisano kao proces podizanja (mladih osoba); to je sistematsko obučavanje, školovanje i uvežbavanje mladih (i odraslih) kao priprema za životni posao; ono je kultura ili razvoj sposobnosti, formiranje karaktera“ (Koković, 2009: 12). Koković ističe da se učenje zasniva na četiri stuba: (Koković, 2009: 18) učenje za znanje (opšte obrazovanje i učenje kako se uči); učenje za rad (sticanje stručnih veština, učenje za saradnju i timski rad); učenje za zajednički život (učenje za dijalog i toleranciju, razumevanje drugih ljudi); učenje za postojanje (razvoj ličnosti i individualnih potencijala, učenje za komunikaciju, raznolikost, samostalnost i eksperimentisanje).

„Učenje se može definisati kao proces ekspanzije ličnih sposobnosti. Obuhvata interakciju kognitivnih i emocionalnih procesa, i odvija se u društvenim kontekstima putem interakcije između učenika i njihovih okruženja“ (OECD, 2010: 258). Pomoću mišljenja uvidamo odnose i veze među pojavama. „Iskustvo delatnosti mišljenja verovatno predstavlja prvobitan izvor našeg poimanja duhovnosti (spirituality) kao takve, bez obzira na forme u kojima se ona pojavljuje. Sa stanovišta psihologije, jedna od istaknutih odlika mišljenja jeste njegova hitrina koja se ni sa čim ne da uporediti – hitar kao misao, kaže Homer“ (Arent, 2010: 61). Dekart kaže Cogito ergo sum – mislim, dakle jesam. Za učenje, pamćenje i mišljenje poseban značaj ima memorija, koja se sastoji od znanja o prošlim događajima kroz postojanje mentalnih slika. Stečeno znanje i mišljenje nam pomaže da lakše i uspešnije rešavamo probleme. Da bi uspešno rešavala probleme, osoba mora imati (Rot 2010: 211): *osetljivost na probleme, otvorenost duha i istrajnost* u traženju rešenja. Prema Gilfordu *karakteristike stvaralačkog mišljenja* su: *originalnost, fleksibilnost, fluentnost*, sposobnost redefinisavanja, *osetljivost za probleme i elaboracija* (Rot, 2010: 212).

Postoje individualne razlike u uspešnosti mišljenja, koje se redovno označavaju kao razlike u inteligenciji. Inteligencija obuhvata zapažanje, obradu informacija, opšte rasuđivanje, razmišljanje i pamćenje. Pošto je inteligencija sposobnost rešavanja problema putem mišljenja, kao suštinska psihička aktivnost koja se upražnjava pri inteligentnom ponašanju, može se smatrati da je uvidanje bitnih odnosa u problemskoj situaciji (Rot, 2010: 214). Američki psiholog Gilford (P. Guilford) objedinio je veliki broj posebnih sposobnosti u pet grupa: sposobnost pamćenja, kognitivna sposobnost, sposobnost konvergentnog mišljenja, sposobnost divergentnog mišljenja i sposobnosti evaluativnog mišljenja. „Katel je razlikovao dva različita izražavanja opšte inteligencije: fluidnu inteligenciju, koja je nezavisna od kulture a izražava se u sposobnosti da se sagledaju kompleksni odnosi kao i da se primene novi, originalni načini u rešavanju problema, i kristalizovanu inteligenciju, koja se odnosi

Veština procenjivanja društvenih okolnosti podrazumeva poznavanje ljudi i društvenih sistema. Sadrži sposobnost razumevanja drugih, prepoznavanje onoga što im je važno – shvatanje njihove motivacije, fleksibilnost ophođenja i sposobnost predstavljanja svojih stavova drugima

na korišćenje prethodno razvijenih veština, znanja i načina razmišljanja.“ (Karpara, Červone, 2003: 133)

Rot ističe da ljudi nisu samo racionalna bića koja postupaju isključivo na osnovu razmišljanja i zaključivanja, već na njihove postupke utiču i njihova osećanja. Istovremeno su saznanja o pojavama, ljudima ili samom sebi praćena doživljajem vrednosti, tj. ono što saznajemo vrednujemo osećanjima. „Zato se ponekad osećanja obeležavaju kao doživljaj našeg vrednovanja i subjektivnog odnosa prema, stvarima, ljudima, događajima i prema sopstvenim postupcima. Ima jednostavnih ili elementarnih reakcija pri kojima je jasan samo doživljaj prijatnog i neprijatnog (u engleskom jeziku feeling)“ (Rot, 2010: 230). Američki psiholog Vudvort je svrstao emocije u sledećih šest izraza: (i) ljubav, sreća, veselost; (ii) iznenađenje; (iii) strah i patnja; (iv) gnev i odlučnost; (v) gađenje i odvratnost; (vi) prezir.

„Najvažnije od ovih vrednosti i normi služe uglavnom da čoveka učine skromnim, i zahtevaju od njega da svoju energiju i život ne posveti sebičnim i banalnim ciljevima već da stremlji najboljim i najvišim mogućnostima svoje prirode. Kantova vizija pripisuje čoveku cilj koji je daleko iznad njegovog izolovanog ega i njegovih zatvorenosti u svoj egocentrizam; on treba da postupa prema drugim ljudskim bićima kao jednakim i vrednim apsolutnog poštovanja...“ (Čičovački, 2010: 181). Osnovnu karakteristiku čoveka predstavlja raznolika, obimna i bogata aktivnost, tj. delovanje prema unapred zamišljenim ciljevima. „Proces pokretanja aktivnosti radi ostvarenja određenih ciljeva, usmeravanja aktivnosti na određene objekte i regulisanje načina na koji će postupiti nazivamo motivacijom. One unutrašnje činioce koji pokreću na aktivnost, koji je usmeravaju i njome upravljaju – radi ostvarenja određenih ciljeva – nazivamo motivima... Izvor motiva su potrebe.“ (Rot, 2010: 258) „MekLiland je formulisao teoriju koja zagovara tri osnovna motiva i to: motiv za postignućem, udruživanjem i moći... Proces socijalizacije u kulturi i obrazovni sistemi dovode do veće ili manje sklonosti kod svojih članova da teže postignućima. Društva koja ohrabruju autonomiju i lično postignuće mogu postići brži društveni ekonomski rast“ (Karpara, Červone, 2003: 463).

Ponašanje svakog pojedinca uslovljeno je većim brojem motiva. Psiholog Abraham Maslov izložio je hijerarhiju motiva na sledeći način (Rot, 2010: 283): (1) *biološki* (disanje, hrana, voda, seks, spavanje, lučenje); (2) *sigurnost* (bezbednost tela, porodice, imovine, sigurnost na poslu); (3) *pripadnost i ljubav* (prijateljstvo, porodica, seksualna intimnost); (4) *ugled i poštovanje* (samopouzdanje, poverenje, dostignuće, respekt drugih, respekt od strane drugih) i (5) *samoostvarenje* (moral, kreativnost, spontanost, rešavanje problema, nedostatak predrasuda, prihvatanje činjenica).

Ličnost je kompleksnost psiholoških sistema koji doprinose jedinstvu i kontinuitetu u ponašanju i doživljaju individue. Trajni lični kvaliteti sadrže doživljaj identiteta (ja), celovitosti (misli, osećanja i ponašanja su deo mene) i jedinstvenost (ja jesam). Ličnost je samoregulišući sistem s kapacitetom da služi individualnom razvoju i dobrobiti. Razvija se i funkcioniše u neprestanom procesu recipročnih interakcija sa sredinom. Interakcije sa socijalnim svetom postavljaju osnove za razvoj sposobnosti. Kako se ljudi razvijaju, njihove rastuće sposobnosti im pružaju veći stepen kontrole nad sopstvenim iskustvima. Prema Jungu, postoje najpre dva tipa ličnosti: introvertni i ekstrovertni. Svaki čovek ima oba mehanizma,

Osnovnu karakteristiku čoveka predstavlja raznolika, obimna i bogata aktivnost, tj. delovanje prema unapred zamišljenim ciljevima

i samo relativno pretezanje jednog ili drugog čini određeni tip. Osnovne funkcije kod čoveka jesu mišljenje, osećanje, oset i intuicija. „Otuda ja razlikujem misaoni, osećajni, osetni, i intuitivni tip. Svaki od ovih tipova može, osim toga, da bude introvertan ili ekstravertan“ (Jung, 2003: 10).

„Ličnost, trajna karakterna organizacija osobe, uključuje moralne i voljne komponente, kognitivnu komponentu inteligencije i emotivnu komponentu temperamenta. Olport (1937) je definisao temperament kao karakterističnu emocionalnu prirodu individue, koja uključuje brzinu reagovanja i tipično raspoloženje“ (Trebješanin, 2008: 124). „Muzičar mora da piše muziku, umetnik mora da slika, pesnik mora da piše, ako žele da konačno dostignu sopstveni mir. Ono što čovek može da bude, mora da bude. Ovu potrebu možemo nazvati samoostvarenje... Odnosi se na čovekovu potrebu za samoispunjenjem, zapravo njegovu tendenciju da aktualizuje svoju potencijalnost: da postane sve ono za šta je sposoban“ (Maslov, 2004: 33).

Ljudski kapital kao ekonomska kategorija

Ako razmatramo šta život čini blaženim, to jest koje stvari nam mogu doneti najviše zadovoljstvo, to su one koje zavise od nas, poput vrline i mudrosti, ali i slave i korisnosti. Blaženstvo se sastoji od savršenog zadovoljstva duha i unutrašnjeg spokojstva (Šakota – Mimica, 2010: 51). Za razliku od potencijalnih, zamišljenih, željenih i traženih rezultata, zajednička karakteristika za uspeh i dostignuće je realizacija. Kada je dostignuće kulturno ili umetničko, a ne materijalno i tehničko, obično ga označavamo kao delo. Dostignuće jeste realizacija produktivne aktivnosti, a validnost dostignuća i njegovog društvenog prihvatanja jeste uspeh. Subjektivni uspeh odnosi se na lični uspeh autora dostignuća. Manhajm razlikuje dve vrste subjektivnog uspeha (Manhajm, 2009: 290). Jedan je nestabilan, kada se društvena nagrada sastoji od neke vrste priznanja, ove ili one vrste *prestiza*. Najbolje poznati oblik *prestiza* je *slava*.

Velike razlike u životnom standardu mogu se sažeti u samo jednu reč – produktivnost. Produktivnost je količina dobara koju neki radnik može da proizvede za svaki sat rada. Osnovni činioci produktivnosti su: fizički kapital, prirodni resursi, tehnološko znanje i ljudski kapital (Mankiw, Taylor, 2008: 507). Količina opreme i objekata koji se koriste za proizvodnju dobara i usluga naziva se fizički kapital ili samo kapital. Prirodni resursi su inputi u proizvodnji koje obezbeđuje priroda, kao što su zemlja, reke i prirodna bogatstva.

„Ljudski kapital je vrednost dodata radniku kada se od njega zahteva znanje, obučenosť, trening, iskustvo i drugi kvaliteti (zdravlje, mobilnost), korisni poslodavcu ili firmi u procesu proizvodnje i razmene“ (Pavlović, 2004: 163). Ljudski kapital je zapravo investicija od strane osobe koja doprinosi povećanju vrednosti kod proizvodnje ili vršenja usluge. Veličina ljudskog kapitala se operacionalizuje i meri kategorijama obrazovanja, treninga i iskustva. Kompanije industrijskog doba stvorile su intelektualnu elitu – rukovodioce i inženjere – koji su koristili svoja analitička umeća za oblikovanje proizvoda i procesa, za upravljanje odnosima sa klijentima i za nadzor svakodnevnih operacija. Ove ljude često nazivaju i beli okovratnici. Njihov zadatak je da misle, da rešavaju probleme i da osiguraju kvalitet. Sada zaposleni vrednost stvaraju koristeći svoje znanje i informacije koje

Ljudski kapital je zapravo investicija od strane osobe koja doprinosi povećanju vrednosti kod proizvodnje ili vršenja usluge. Veličina ljudskog kapitala se operacionalizuje i meri kategorijama obrazovanja, treninga i iskustva

moгу pružiti. Investiranje u obrazovanje i obuku zaposlenih, korišćenje znanja i menadžment znanja, postali su ključni faktori uspeha kompanija informacionog društva (Kaplan, Norton, 2010: 6). Od ljudi se danas očekuje da poseduju veštine i sposobnosti, ali i prave vrednosti i stavove. „Sve vrednosti života mogu biti ostvarene kroz rad, ili tačnije, vrednosti svake vrste. Rad podrazumeva strasno trošenje naših moći, fizičkih ili intelektualnih, on je sredstvo komunikacije i saradnje sa našom vrstom i dobija svoje priznanje i poštovanje, i pored toga, u radu mi sagledavamo svoju vlastitu vrednost, snagu i veštinu, potvrđene i materijalizovane kroz naše umove. Rad je svrsishodan i, on sadrži ne samo sadašnje ostvarenje svake vrste, već i ostvarenje u budućnosti, ne samo radost u obavljanju posla, već takođe i radost u posmatranju proizvoda koji dobija svoj izgled pod veštim rukama, ili u dalekom cilju za čije ostvarenje rad predstavlja sredstvo“ (Marinković, 2010: 270). Rad je uobičajeno od koristi i za druge i na taj način obezbeđuje se zadovoljstvo drugoga.

Zanatsko umeće označava težnju za postizanjem kvaliteta u izradi određenog predmeta, ka jasnijem pisanju ili društvenom angažovanju, tj. obavljanju nečeg dobrog zarad same stvari na kojoj se radi, uz samodisciplinu i samokritiku (Senet, 2007: 88). „Za zanatsko umeće neophodno je ovladati određenom oblašću znanja i posedovati to znanje... Vrhunskim firmama i fleksibilnim organizacijama potrebni su ljudi koji mogu savladati nove veštine, a ne oni koji se čvrsto drže starih. U dinamičnoj organizaciji naglasak je na sposobnosti da se obrade i protumače različiti, promenljivi vidovi informacija i postupaka... Ljudski potencijal određuje se prema tome koliko je pojedinac u stanju da prelazi sa jednog problema na drugi, sa jedne teme na drugu“ (Senet, 2007: 96).

Današnje društvo obeležavaju brze promene, nove tehnologije i novi načini poslovanja. Džejms Rid, generalni direktor Evropske agencije za zapošljavanje kaže: „U tom novom svetu pobednici će biti oni koji privuku najdarovitije, koji su najpronijljiviji i koji transformišu način poslovanja kako bi doneli pravu i istrajnu vrednost potrošačima... U fokusu budućih radnji i budućih investicija biće jedino i isključivo ljudi. U novoj, kreativnoj ekonomiji, više nego ikad pre, biće značajni ljudi, a ne kapital. Naša filozofija oduvek je bila da su ljudi u centru pažnje i naša buduća strategija će to pokazati“ (Hartli, 2007: 308). Slično misli i Džek Velč, bivši predsednik General Electric Company: „Sve što možemo da učinimo jeste da se kladimo na ljude koje odaberemo. Tako se i sav moj posao sastoji od odabiranja pravih ljudi“ (Dess, Lumpkin, Eisner, 2007: 128). Ovo ne znači da i same veštine nisu važne. To se pokazuje i sloganom *zaposli zbog stava, obučiti zbog veštine*.

Vrednovanje ljudskog kapitala. Unutrašnja motivacija zaposlenog znači da mu je posao zanimljiv, uzbudljiv, da mu pričinjava zadovoljstvo i da predstavlja lični izazov. Artur Šolou, dobitnik Nobelove nagrade za fiziku 1981. rekao je: „Rad iz ljubavi je vrlo važan. Najuspešniji naučnici često nisu i najtalentovaniji. Ali oni su ti koje pokreće radoznalost. Oni prosto moraju da saznaju odgovor“ (Dess, Lumpkin, Eisner, 2007: 136). Privlačenje, razvoj i zadržavanje ljudskog kapitala zavise od mnoštva faktora, odnosa i struktura. Prosocijalna moralna struktura je mreža empatijskih osećanja, kognitivnih predstava i motiva. Ta mreža obuhvata i „principe (osoba treba da pomogne drugoj osobi u nevolji; ljudi bi trebalo da budu nagrađeni za svoje napore); norme ponašanja (reci istinu, drži

U novoj, kreativnoj ekonomiji, više nego ikad pre, biće značajni ljudi, a ne kapital

obećanje, pomaži drugima, ne laži, ne kradi, ne odaj tajne, ne povređuj, ne obmanjuj druge); pravila (namerno neprovocirano nanošenje štete je gore nego slučajno, isprovocirano nanošenje štete); doživljaje šta je pogrešno a šta je ispravno; predstave nečijeg ponašanja koje je povredilo ili pomoglo drugima i s njima asocirano osećanje samookrivljanja i krivice“ (Hofman, 2003: 129).

Hofman ističe da su ljudima važni moralni principi. Posebno ćemo izdvojiti dva univerzalna moralna principa u zapadnim zemljama: briga za druge i princip pravde (Hofman, 2003: 206). Princip brige za druge ljude može se iskazati kroz slogan maksimiziranje sreće ili dobrobiti za sve ili najbolje za najveći broj ljudi. To uključuje brigu za dobrobit drugih – njihove potrebe za hranom, skloništem, izbegavanjem bola, samopoštovanjem – i pomaganje onima kojima je to potrebno. Briga je generalno ideja da osoba treba da pomogne ljudima u nevolji po principu „tretiraj ljude onako kako bi voleo da oni tretiraju tebe“.

Univerzalnim moralnim principima se mogu dodati dugoročna ekonomičnost i samoispunjenje. Dugoročna ekonomičnost znači da bi osoba trebalo da uradi ono što je dugoročno u svom maksimalnom interesu (da radi naporno, da odlaže zadovoljstva, da mudro investira, da bude oprezna). Samoispunjenje znači da bi osoba trebalo da ispuni svoje potencijale, tj. da bude sve ono što može biti; nemoralno je potiskivati sopstvene potencijale i sposobnosti. •

Literatura

- Arent, Hana, (2010), *Život duha*, Službeni glasnik, Beograd.
- Berend, Ivan T, (2009), *Ekonomska istorija Evrope u XX veku*, Arhipelag, Beograd.
- Čičovački, Predrag, (2010), *Istina i iluzija. Kant na raskrsnici moderne*, Dereta, Beograd.
- Dessler, Gary, (2007), *Osnovi menadžmenta ljudskih resursa*, Data Status, Beograd.
- Gidens, Entoni, (2007), *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd.
- Gilbert, Katarina, Everet, Helmut Kun, (2004), *Istorija estetike. Revidirana i proširena*, Dereta, Beograd.
- Greco, John, Ernest Sosa (priređili), (2004), *Epistemologija: vodič u teorije znanja*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb.
- Hartli, Džon (priređio), (2007), *Kreativne industrije*, Clio, Beograd.
- Hofman, Martin L., (2003), *Empatija i moralni razvoj. Značaj za brigu i pravdu*, Dereta, Beograd.
- Jung, Karl Gustav, (2003), *Psihološki tipovi*, Dereta, Beograd.
- Karpara, Đan Vitorio, Danijel Červone, (2003), *Ličnost: determinante, dinamika i potencijali*, Dereta, Beograd.
- Koadik, Iv – Fransoa Le, (2005), *Nauka o informacijama*, Klio, Beograd.
- Koković, Dragan, (2009), *Društvo i obrazovni kapital*, Mediterran Publishing, Novi Sad.
- Manhajm, Karl, (2009), *Eseji o sociologiji znanja*, Mediterran Publishing, Novi Sad.
- Mankiw, Gregory N, Mark P. Taylor, (2008), *Ekonomija*, Data Status, Beograd.
- Maslov, Abraham H., (2004), *Psihologija u menadžmentu*, Adizes, Novi Sad.
- OECD, (2010), *Razumeti mozak. Rođenje nauke o učenju*, Ministarstvo prosvete, Beograd.
- Pavlović, Vukašin, (2004), *Civilno društvo i demokratija*, Čigoja štampa, Beograd.
- Rot Nikola, (2010), *Opšta psihologija*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Senet, Ričard, (2007), *Kultura novog kapitalizma*, Arhipelag, Beograd.
- Tamer, Džonatan H, (2009), *Sociologija*, Mediteran, FPN, Novi Sad, Beograd.
- Trebješanin, Žarko, (2008), *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, HESPERIAedu, Beograd.

UDC 004.738.5:321.7

321.01

Monitoring demokratije – duvači u pištaljku i kontrolni veb-sajtovi

Apstrakt

U ovom tekstu bavimo se kontrolnim internet sajtovima u Srbiji, razmatrajući ih u kontekstu koncepta nadgledajuće demokratije koja insistira na postojanju velikog broja kontrolnih i ograničavajućih aktera na polju civilnog društva.

Ključne reči

adgledajuća demokratija, veb-sajt, civilno društvo

* Autor je asistent na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“, evidencioni broj: 179076, rukovodilac projekta, prof. dr Vesna Knežević-Predić, koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

U prethodnom broju *Analiza politike* pisali smo o novoj knjizi Džona Kina *Život i smrt demokratije* (*Life and Death of Democracy*). Osim impresivnog historijskog pregleda, Kin nudi i novi teorijski koncept *monitory democtacy*, odnosno nadgledajuće demokratije. Očigledno je da se termin ne može prevesti na srpski jezik na zadovoljavajući način, mada – kako i sam Kin kaže – termin i na engleskom jeziku zvuči čudno. Međutim, kako su se prevodioci dela na srpski jezik odlučili za ovoj termin, onda ćemo ga i mi prihvatiti. *Monitory* inicijalno označava ljude, ali i uređaje čija je funkcija da prate kvalitet rada nekih drugih ljudi i uređaja, a konačno i institucija.

Ovaj koncept je zapravo rezultat višegodišnjeg nastojanja autora da adekvatno redefiniše pojam demokratije kako bi odgovarao savremenim zapadnoevropskim (možda ponajviše anglosaksonskim) demokratijama i njegovog uverenja da masovni mediji suštinski menjaju savremeni način života, a samim tim i politiku (za detaljniju analizu videti: Džon Kin, *Mediji i demokratija*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1995). Pošto smatramo da je ovaj koncept izuzetno važan za razumevanje savremenih društava, u prvom delu teksta ćemo ga detaljnije objasniti, a potom i ukazati na njegovu primenljivost na tranziciona društva, to jest na Srbiju.

Nadgledajuću demokratiju Kin naziva postrepresentativnom, tvrdeći da se ona od reprezentativne demokratije, konsolidovane nakon Drugog svetskog rata, suštinski razlikuje po velikom broju institucija koje nadgledaju vlast i po javnim zastupnicima interesa koji nisu deo izabраниh struktura. „Davno su prošli dani kada smo demokratiju mogli da opišemo kao neograničeno vladanje putem volje većine“ (Keane, 2008: 3). Naravno, reprezentativna demokratija ne nestaje već biva nadograđena novim elementima unutar već postojećeg koncepta. Dakle, savremena demokratija obeležena je i „neizabranim zastupnikom“ (*unelected representatives*), pa se princip „jedan čovek, jedan glas, jedan predstavnik“ zamenjuje principom „jedan čovek, više interesa, mnogo glasova, mnogo predstavnika“ (Keane, 2008: 10).

Gde vidimo nadgledajuću demokratiju? Kin tvrdi da su neke od trenutno najvažnijih globalnih tema, poput rata u Avganistanu, globalnog zagrevanja ili smanjenja siromaštva zapravo nametnule paralelne (nadgledajuće) strukture, a ne izabrana zakonodavna ili izvršna tela.

Nadgledajuću demokratiju Kin naziva postrepresentativnom, tvrdeći da se ona od reprezentativne demokratije, konsolidovane nakon Drugog svetskog rata, suštinski razlikuje po velikom broju institucija koje nadgledaju vlast i po javnim zastupnicima interesa koji nisu deo izabраниh struktura

Dalje, oblasti društvenog života koje do sada nisu bile uključene u uobičajeno polje zajedničkog odlučivanja demokratizuju se. Ova ideja nadovezuje se na Bobiov koncept „ograničenog prostora za demokratiju“ (Bobio, 1990), odnosno ideje da se demokratske procedure koriste samo u striktno političkim pitanjima, ali ne i u odlučivanju u drugim oblastima. Ekološka zabrinutost, stavljanje naprednih tehnologija pod nekakvu javnu kontrolu ili sve veći uticaj korisnika (studenta, učenika i njihovih roditelja i sl.) u obrazovanju, zapravo su refleksije dubokih promena.

Zašto nastaje nadgledajuća demokratija? Ovaj proces vezuje se za postratno (Drugi svetski rat) shvatanje da jednostavna većinska demokratije može voditi ugrožavanju osnovnih vrednosti, te da se neka prava moraju „izdignuti“ izvan domašaja većinskog odlučivanja. Ovo naravno ne znači da je nadgledajuća demokratija idealan korektiv predstavničkih demokratija. Nju zamišljamo kao mrežu bogatu konfliktima i suprotstavljenim interesima, suštinski suprotnu ideji jedinstva ili dogovora, mada i baziranu na ideji odumiranja ideologija (ali ne i političke borbe). Ovde valja podsetiti na karakteristike civilnog društva sa mogućim negativnim predznakom o kojima govori Vukašin Pavlović. To su „kompetitivnost, egoističnost, partikularizam, posesivnost, separatizam i lokalizam“ (Pavlović, 2006: 57). Dakle, „nadgledajuća demokratija nije egalitarni raj na zemlji. Niti je bilo kakav raj i magično rešenje svih dosadašnjih problema“ (Keane, 2008).

Novi mehanizmi kontrole moći ne zasnivaju se na brojevima (otuda je besmislen argument o brojnosti članova neke NVO) već na snazi argumenata i na intenzitetu njegovog zagovaranja. Kako je nadgledanje već odavno prešlo granice nacionalnih država, onda je nadgledajuća demokratija neizostavno globalni fenomen, ali je podjednako važno nastajanje nadgledajućih struktura i na lokalnom nivou. Konačno, jako je važno da predmet kontrole nisu samo državna tela već i svi drugi centri moći – ekonomski akteri (od multinacionalnih korporacija do lokalnih kompanija) i akteri iz polja civilnog društva. Takođe, pod nadgledanje podpadaju i različite faze – zastupanje interesa, formiranje odluka i sprovođenje politika.

Konačno, nadgledajuće demokratije jesu „primarno određene posvećenošću da javnosti omoguće različite stavove i visok stepen informisanosti o vršenju vlasti u različitim vladinim i nevladinim organizacijama“ (Keane, 2008: 12), otvarajući već pomalo zaboravljeno pitanje o tome „ko kontroliše kontrolore“ u novom ključu. Dakle, ove funkcije postojale su i u reprezentativnoj demokratiji, ali se u novom kontekstu ostvaruju efikasnije i od strane novih aktera.

Nadgledajuća demokratija i novi mediji

„Razmatranje nadgledajuće demokratije ne bi bilo valjano bez uzimanja u obzir načina na koji su moć i konflikti oblikovani od strane novih medija“ (Keane, 2009: 736). Antičke demokratije vezujemo za oratorske sposobnosti, dok je predstavničke demokratije nemoguće zamisliti bez pisane reči (npr. partijske novine). Pojava prvih elektronskih masovnih medija dovela je do krize predstavničkih demokratija krajem šezdesetih godina XX veka, a novi mediji dovode do nadgledajuće demokratije „u kojoj su strukture moći neprestano pod pritiskom nadgledajućih

Kako je nadgledanje već odavno prešlo granice nacionalnih država, onda je nadgledajuća demokratija neizostavno globalni fenomen, ali je podjednako važno nastajanje nadgledajućih struktura i na lokalnom nivou

institucija koje rade u okviru nove galaksije medija određenih etosom komunikacionog obilja“ (Keane, 2009: 737).

Međuzavisnost novih medija i nadgledajuće demokratije suštinska je i očigledna, oni su za Kina „sijamski blizanci“. Akteri nadgledanja znaju da sâm proces nema efekta ukoliko rezultati ne budu javno dostupni i visoko pozicionirani na političkoj agendi. Zbog toga je, na primer, učešće javnih ličnosti (*celebrities*) u nekoj društveno-političkoj kampanji ponekad podjednako važno (ako ne i važnije) od naučnoistraživačkih analiza, parametara i svega onoga što daje dubinu argumentima (zapravo, najefikasnije nadgledanje obuhvata oba ova principa). Naravno, u vreme interneta sve je moguće postaviti onlajn kako bi bilo dostupno javnosti, ali retke su institucije u polju civilnog društva koje imaju sposobnost da bez medijskih kuća distribuiraju informacije u srž političke arene (način na koji je Vikiliks distribuirao neke od podataka najbolje svedoči o tome).

S druge strane, iz medijske perspektive, kontrolni akteri iz polja civilnog društva zapravo olakšavaju novinarski posao. Novinari danas nemaju vremena i resursa da rade sopstvena istraživanja, niti imaju potrebu da jure za vestima kao nekada. U takvoj situaciji, postojanje mnogobrojnih aktera koji prate i analiziraju centre moći predstavlja nezamenljiv resurs znanja i informacija za medijske radnike.

Značaj nastanka nadgledajućih institucija u tranzicionim društvima

Praksa i teorija su u najvećoj meri saglasne u tvrdnji da se u evropskim postkomunističkim društvima u prvim godinama tranzicije konsoliduju izborne (elektoralne) demokratije. Razlog je u tome što su prvi tranzicioni koraci usmereni na demontiranje jednopartijskog sistema i na instaliranje višepartijskog kompetitivnog mehanizma odabira vlasti. Međutim, uvođenje višepartijskog sistema često nije praćeno stvaranjem kontrolnih i regulatornih mehanizama, počev od tradicionalnih koncepata podele vlasti ili kontrolne uloge parlamenta, do savremenijih fenomena kao što su ombudsman ili regulatorna tela. Odsustvo ili nefunkcionalnost ograničavajućih mehanizama i institucija, s jedne strane, i funkcionalan partijski sistem, s druge strane, mogu dovesti do prevelikog uticaja partija u političkom, ali i društvenom životu, odnosno do partokratije. Sistem sa elementima partokratije dugoročno je opasan jer političke stranke u kasnijim fazama tranzicije nemaju podsticaj da stvaraju zaista nezavisna kontrolna tela jer time ograničavaju ili dele svoju moć s drugim akterima.

Zapravo, za formiranje kontrolnih mehanizama najpovoljnija je situacija u kojoj su snage na političkoj sceni relativno izjednačene, pa se usled neznanja o budućem statusu (Rolsov „veo neznanja“) koji će akteri imati, vodi računa o tome da su i vlast i opoziciji na raspolaganju adekvatni mehanizmi. Uobičajeni primeri ovakvih tranzicija jesu tzv. promene putem pregovora (*reforma pactada*) između aktera starog režima i novih tranzicionih snaga u Latinskoj Americi, odnosno situacija u kojoj „demokratija nastaje bez demokrata“.

U konsolidovanim elektoralnim demokratijama sa elementima partokratije teško se produbljuje demokratija, odnosno povećava demokratski sistem preko postojećeg minimalnog nivoa. Ukoliko se zemlja nalazi u procesu evrointegracija onda se može očekivati snažan pritisak evropskih institucija. S druge strane, mogućnost razvoja

Sistem sa elementima partokratije dugoročno je opasan jer političke stranke u kasnijim fazama tranzicije nemaju podsticaj da stvaraju zaista nezavisna kontrolna tela jer time ograničavaju ili dele svoju moć s drugim akterima

demokratskih kapaciteta značajno zavisi od snage i sposobnosti civilnog društva da nametne svoje interese. Konkretno govoreći, partokratija se u Srbiji nalazi u svojevrsnom sendviču između međunarodne zajednice i lokalnog civilnog društva. U ovom kontekstu razvoj elemenata nadgledajuće demokratije zapravo predstavlja najdirektniji način pritiska civilnog društva. Podsetimo, osim funkcije zagovaranja interesa, najvažnije funkcije civilnog društva jesu kontrolna i ograničavajuća.

U Srbiji već postoje neki značajni akteri nadgledajuće demokratije. U izbornom polju dobar primer predstavlja CeSID, korupcijom se bavi Transparentnost, a ljudskim pravima organizacije poput Yukoma ili Helsinškog odbora. Važan nadgledajući element predstavlja monitoring državnih organa koje ove organizacije sprovode. U drugim poljima postoje slični istraživački think-tankovi kao što su Centar za obrazovne politike (nekadašnja Alternativna akademska obrazovna mreža), Centar za primenjene evropske politike ili Centar za civilno-vojne odnose. Sve ove organizacije prate određene aktivnosti državnih organa ili privatnih (privrednih) aktera, učestvuju u kreiranju politike, daju predloge i smernice daljeg rada. Nažalost, većina dokumenata (npr. izveštaji ili analize) koje ove organizacije stvaraju ostaje na marginama javne sfere u Srbiji.

Zbog toga, u ovom radu usmeravamo pažnju na dva relativno nova fenomena koji pokušavaju da ostvare snažniji upliv na mejnstrim političku scenu – Pištaljku i Istinomer. Oni nisu jedini primeri nastajuće nadgledajuće demokratije, ali su najistaknutiji u političkom polju. Nadgledajući portali vrlo su učestali u polju zdravstvene zaštite, a kao dobri primeri mogu se uzeti sajtovi Majka hrabrost (www.majkahrabrost.com), koji je „rezultat spontanog bunta žena nezadovoljnih tretmanom u srpskim porodilištima“, ili sajt Zdravoskop koji se bavi opštim stanjem u zdravstvu (www.zdravoskop.rs).

Pištaljka – portal za uzbunjivače javnosti

Pištaljka (www.pistaljka.rs) zamišljen je kao portal uzbunjivača javnosti. Ideja je zasnovana na sličnoj inostranoj praksi, inoviranom idejom da savremena tehnologija osnaži praksu poznatu pod različitim nazivima. Direktna inspiracija dolazi od koncepta *whistle blower* (duvač u pištaljku), a pod tim se podrazumeva osoba koja ukazuje na nezakonite aktivnosti vladinih organa, NVO ili privrednih organizacija. Verovatno najpoznatiji individualni *whistle blower* jeste Mark Felt (tzv. duboko grlo), zamenik direktora FBI, koji je odavanjem informacija novinarima Vudvordu i Bernštajnu započeo aferu Votergejt (Watargate).

Međutim, ovde nije reč o klasičnim *wistle blowerima* već o novinarski obrađenim tekstovima zasnovanim na prijavama insajdera (dakle, slično mehanizmu korišćenom u Votergejt aferi). Materijal na sajtu podeljen je na kategorije Beleške zviždača i Slučajevi (analize slučajeva od velikog javnog značaja poput nabavka vakcine protiv ptičjeg gripa), kao i Izveštaji (najčešće drugih tela o korupciji), Zakoni (relevantni za oblast), Dosije pravosuđe (o reformi pravosuđa i posledicama), kao i deo koji se bavi pojavljivanjem Pištaljke u drugim medijima.

Od kada Pištaljka postoji, putem sajta je dobijeno više od 800 dokumenata i različitih dokaza o korupciji i kršenju zakona. Statistika

Verovatno najpoznatiji individualni *whistle blower* jeste Mark Felt (tzv. duboko grlo), zamenik direktora FBI koji je odavanjem informacija novinarima Vudvordu i Bernštajnu započeo aferu Votergejt

demantuje uvreženo mišljenje da građani strahuju od posledica, pa ih zato nerado javno prijavljuju. Naprotiv, tek trećina uzbunjivača na Pištaljci insistira na anonimnosti.

Kako je u pitanju veb-sajt, reč je spoljnom (*outside*) uzbunjivanju, dakle o javnom ukazivanju na sumnju da se krše određena pravila (pred ovoga, postoji i unutrašnje uzbunjivanje kada se internim kanalima – unutar institucije – uz velik stepen tajnosti prijavljuje kršenje). Zbog toga je važno da postoje mehanizmi koji štite (ili čak i nagrađuju) uzbunjivače. U SAD već od kraja XIX veka postoji regulativa u vezi sa ovim problemom, dok su slična pravila u Velikoj Britaniji uvedena tek 1998. godine. Značajna vest je da se i u Srbiji spremaju slične zakonske mere, jer su dosadašnji uzbunjivači skoro po pravilu bili kažnjeni. Kako to navodi Rodoljub Šabić, poverenik za informacije od javnog značaja, bez posla ili drugih stečenih prava, između ostalih, ostali su i uzbunjivači u slučaju „drumske mafije“ ili uvoza tzv. šarenih vozova (Šabić, 2010). Zbog svega ovoga, nezavisna regulatorna tela i nevladine organizacije odlučile su da formiraju zajedničku radnu grupu za izradu zakonskih odredaba o zaštiti uzbunjivača. Radnu grupu činiće zaštitnik građana, poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Agencija za borbu protiv korupcije, Savet Vlade Republike Srbije za borbu protiv korupcije i nevladina organizacija Transparentnost Srbija.

Istinomer – vrednovanje političara

Istinomer (www.istinomer.rs) ima nešto drugačiju koncepciju od Pištaljke. Zapravo, njegove osnovne kategorije vezane su uz koncepte odgovornosti (jedan izraz na srpskom jeziku obuhvata dva engleska: *accountability* i *responsibility*). Zbog toga je Istinomer organizovan u tri kategorije koje odgovaraju principima odgovornosti: Istinitost, Doslednost i Obećanja. Kategorije služe kao okvir u kome se analiziraju izjave srpskih političara, a analizu vrši novinarski tim Istinomera.

Istinitost je zamišljena kao merenje „udela“ istine u izjavama političara. Stoga se, na osnovu analize izjavi može dodeliti ocena na skali neistina – skoro neistina – poluistina – skoro istina – istina. Ovakva fleksibilnost je neophodna jer se izjave skoro uvek spretno formulisane na način da pogoduju onome ko ih izgovara. Fleksibilnost se dobro vidi na primeru analize izjave ministra Mrkonjića: „U izvođenju radova (na Severnom kraku Koridora 10) prati se dogovorena dinamika“ (Bačka Topola, 20. jul 2011).

Ako ministar Mrkonjić misli na dinamiku koja je zacrtana pre nekoliko nedelja, ona se, za sada, poštuje. Poslednje dve deonice, ona od Horgoša do Biokova i ona od Žednika do Bačke Topole, puštene su kao što je i najavljeno – 15. i 20. jula.

Međutim, ako ćemo da sudimo po ministrovim ranijim izjavama, već je uveliko trebalo da se vozimo Severnim krakom Koridora 10. Obećavao je Mrkonjić da će put biti gotov do kraja 2010, zatim početkom 2011, da bi zatim rok pomerio na mart tekuće godine. Nijedan od tih rokova nije ispoštovan, a poslednje najave su da bi cela trasa autoputa do Mađarske mogla da bude gotova tek polovinom oktobra.

Budući da je ministar više puta davao nerealne rokove za završetak Severog kraka, kao i da su poslednji rokovi realizovani po planu, Istinomer njegovu izjavu ocenjuje kao poluistinu.

Kao sastavni deo analize, hiperlinkom možete pristupiti i drugim izjavama istog aktera koje su relevantne i na koje se tim Istinomere poziva u analizi. Ovde valja podsetiti na Kinove (2009: 738) reči da je zapravo pojava tehnologije značajna za nadgledajuću demokratiju jer omogućava veliku i funkcionalnu memoriju, putem kojih svi mogu doći do potrebnih informacija (u ovom slučaju doći do izjava od pre nekoliko godina ili decenija u izvornom obliku).

Druga kategorija analize jeste Doslednost, koja pomaže u utvrđivanju stepena menjanja stavova i uverenja političara s protokom vremena. Kako je „postavljanje rokova“ omiljeni sport srpskih političara, takve izjave imaju veliki udeo u kategoriji Doslednost.

Cilj je da do kraja ove (2010), a najkasnije do polovine sledeće (2011) godine, za vreme belgijskog predsedavanja EU, dobijemo status kandidata.

Božidar Đelić,
o roku za dobijanje statusa kandidata za ulazak u EU
(19. februar 2010)

Nakon godinu dana i nakon nekoliko izjava u 2011. kojima se relativizuju zacrtani rokovi (ove izjave dostupne su u analizi), ova izjava kategorisana je kao nedosledna.

Slična analiza vrši se i u kategoriji obećanja, gde se analiziraju izjave od lokalnog do nacionalnog značaja. Tako je, na primer, izjava Verice Kalanović o ulaganjima u Belo Polje ocenjena kao „neispunjeno obećanje“, izjava Olivera Dulića o tome da će na reciklaži do kraja mandata Vlade raditi 10.000 zaposlenih kategorisana je sa „radi se na tome“, dok je izjava Biljane Jovčić (Sekretar za dečju zaštitu Grada Beograda) da će na Ceraku do jeseni biti izgrađen vrtić dobila ocenu „ispunjeno obećanje“.

Interaktivnost novih medija veoma je važna za nadgledajuću demokratiju iz nekoliko razloga. Pre svega, kako je reč o akterima iz civilnog društva, veoma je bitno omogućiti da inicijative budu otvorene za javnost i nove aktere, kao i za deliberaciju o ocenama, stavovima i aktivnostima. Istovremeno, priroda novih medija omogućava komuniciranje „mnogih sa mnogima“ za razliku od jednosmernih masovnih medija.

Oba sajta omogućavaju učestvovanje publike na više načina. Kako je Pištaljka zamišljena kao kanal putem koga se može prijaviti korupcija, na sajtu postoji mogućnost da prijavite potencijalno koruptivno delovanje i da dostavite dokumenta kojim se to može dokazati (naravno, uz sugestiju da se proces u toj fazi obavlja anonimno). Istinomer omogućava komentarisane i debatu o ocenama, što je jako važno jer se nekada ocene istinitosti ili doslednosti zasnivaju na procenama, jer su činjenice nedostupne javnosti ili je interpretacija neophodna. Oba sajta imaju linkove ka popularnim društvenim mrežama (*facebook* ili *twitter*) koje omogućavaju efikasniju diseminaciju informacija.

Budućnost nadgledajuće demokratije u Srbiji

Naravno, teško je porediti mogućnosti Pištaljke ili Istinomera sa političkim zemljotresom koji je izazvao Wikileaks ili neka manje globalno poznata inicijativa. Medijski prostor u Srbiji je i dalje dominantno oblikovan klasičnim masovnim medijima, tako se za Istinomer ili Pištaljku čuje kada njihove tekstove prenose drugi mediji (oba sajta imaju rubrike o svojim pojavljivanjima u medijima). Ipak, jasno je da će se medijski sistem Srbije razvijati na način na koji su se razvijali i drugi evropski sistemi. Međutim, stepen slobode sistema, kao stepen ograničenja i kontrole vlasti i drugih centara moći, jeste nešto za šta se građani Srbije moraju izboriti sami. •

Stepen slobode sistema, kao stepen ograničenja i kontrole vlasti i drugih centara moći, jeste nešto za šta se građani Srbije moraju izboriti sami

Literatura

- Bobio, Norberto, (1990), *Budućnost demokratije*, Beograd, „Filip Višnjić“.
- Keane, John, (2009), *The Life and Death of democracy*, Sydney, Simon and Shuster.
- Keane, John, (2008), *Monitory Democracy*, rad predstavljane na konferenciji Emergent Publics, The Open University, Milton Keynes., http://www.open.ac.uk/socialsciences/emergentpublics/seminar1/keane_monitory_democracy.pdf (datum posete 20. jun 2011)
- Pavlović, Vukašin, (2006), *Civilno društvo i demokratija*, Beograd, Službeni glasnik.
- Šabić, Rodoljub, Sme li ćutanje biti jedina (bezbedna) alternativa, Blog B92, <http://72.233.78.107/text/15412/sme-li-cutanje-biti-jedina-bezbedna-alternativa/> (datum posete 20. septembar 2011)

UDC321.7: 316.325

Uloga civilnog društva u javnoj deliberaciji

Apstrakt

U radu se razmatra uloga civilnog društva u javnoj deliberaciji iz ugla teorije deliberativne demokratije s ciljem da se doprinese aktuelnim debatama u Srbiji o odnosu države i civilnog društva. Nakon kratkog predstavljanja koncepta javne deliberacije, porede se različita shvatanja autora koji ograničavaju deliberaciju na formalne institucije vlasti i onih koji proširuju listu učesnika u deliberativnom procesu i ukazuje na mikro i makro forme deliberacije i njihove prednosti i nedostatke.

Ključne reči

javna deliberacija, deliberativna demokratija, civilno društvo

* Autorka je asistentkinja na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“, evidencioni broj: 179076, rukovodilac projekta, prof. dr Vesna Knežević Pređić, koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. Projekat finansira Ministarstvo prosvete nauke Republike Srbije.

Domen uticaja na političke institucije, zakone i javne politike nesumnjivo nije rezervisan isključivo za formalne institucije vlasti. Različite interesne grupe, domaće i međunarodne, vladine i nevladine organizacije i društveni pokreti imaju veliku ulogu u predlaganju, donošenju i sprovođenju političkih odluka.

U Srbiji se sve više čuju zahtevi za participativnijom demokratijom, odnosno za većim učešćem građana u donošenju odluka, pre svega pod uticajem zahteva u procesu evropskih integracija. U radu se razmatra uloga civilnog društva u javnoj deliberaciji shvaćenoj kao donošenje kolektivnih obavezujućih odluka u procesu javnog racionalnog argumentovanja i obrazlaganja stavova s ciljem da se dođe do zajedničkih odluka koje će biti razumljive i racionalno opravdane svima na koje se odnose. Teorijsku osnovu rad crpe iz bogatih rasprava unutar teorije deliberativne demokratije. Pojedini teoretičari deliberativne demokratije smatraju da je uloga civilnog društva da spolja vrši uticaj na arene deliberacije koje su rezervisane za reprezentativne institucije vlasti. Drugi proširuju domet javne deliberacije ističući značaj foruma, građanskih porota, konsenzusnih konferencija i sl. u donošenju odluka. Cilj rada i jeste da se analizom teorijskih rasprava o javnoj deliberaciji doprinese aktuelnim debatama u Srbiji u procesu uspostavljanja institucionalnog i proceduralnog okvira saradnje države i civilnog društva.

Danas se demokratija sve manje shvata kao tržište za razmenu privatnih preferencija, a više kao forum za stvaranje javnih saglasnosti

Koncept javne deliberacije

Interesovanje za demokratsku deliberaciju javilo se krajem šezdesetih i u sedamdesetim godinama XX veka, da bi u poslednjih dvadeset godina u teorijama demokratije došlo do snažnog zaokreta upravo ka deliberativnoj demokratiji. Do tada su bili dominantni modeli demokratije koji su se fokusirali na kompeticiju, interese i glasanje. Danas se demokratija sve manje shvata kao tržište za razmenu privatnih preferencija, a više kao forum za stvaranje javnih saglasnosti (Bohman i Rehg, 1997: xii).

Javna deliberacija uključuje razumne argumente, kritičko slušanje i iskreno donošenje odluka. Ona podrazumeva pažljivo ispitivanje problema, identifikovanje mogućih rešenja i uspostavljanje evaluacionih

kriterijuma, kao i korišćenje ovih kriterijuma u identifikovanju optimalnih rešenja (Carpini, Cook i Jacobs, 2004: 317).

Ključna karakteristika deliberacije jeste reciprocitet koji se ogleda u davanju argumenata koje drugi mogu da prihvate. Učesnici u deliberaciji neće iznositi razloge za opravdanje preferenci koji nisu jasni i potencijalno prihvatljivi ostalim učesnicima (Gutmann i Thompson, 2004), pre svega zbog toga što se rasprave u procesu donošenja odluka vode javno i što učesnici moraju zajednički da donesu određenu odluku, a u obrazlaganju stavova i opravdavanju određenog rešenja moraju da se oslanjaju na opšte, a ne na privatne interese. Sebični privatni interesi biće mnogo teže izneti javno u toku deliberacije. Na taj način, sâm proces deliberacije zahteva razmišljanje o opštem dobru. Niko neće javno tvrditi da je određeno rešenje dobro zato što odgovara ličnim interesima te osobe već će pokušati da pronađe argumente koji svedoče o širem značaju predloženog rešenja. Time se svaki učesnik u debati spontano primorava da razmišlja i o preferencama i o interesima drugih umesto isključivo o ličnim interesima (Elster, 1997: 12–13).

Osim reciprociteta, distinktivne odlike javne deliberacije jesu racionalno rasuđivanje među učesnicima deliberacije umesto pregovaranja i pogađanja oko konkurentnih interesa ili agregacije privatnih preferenci, kao i to da iznošenje stavova, njihovo prihvatanje ili odbacivanje moraju biti javni čin, a ne privatna odluka pojedinca (Parkinson, 2006: 3).

Kako bi javna deliberacija bila demokratska potrebno je da zadovolji određene kriterijume. Odluke koje se donesu tokom deliberacije treba da budu obavezujuće i da ona pokrije sve faze procesa odlučivanja, od definicije problema i postavljanja dnevnog reda, rasprave o rešenjima, odlučivanja i implementacije (Parkinson, 2006: 3). Takođe, potrebno je pre svega da bude inkluzivna, odnosno da uključuje sve građane i da uključuje različite interese i diskurse koji postoje u političkom polju (Dryzek, 2009: 4). Takođe, trebalo bi da podrazumeva demokratski princip odgovornosti prema interesima i željama javnosti i princip političke jednakosti svakog člana te javnosti (Parkinson, 2006: 3).

Zastupnici teorije deliberacije negiraju stalnost i nepromenljivost preferenci pojedinaca koji ulaze u deliberaciju kako bi zagovarali svoje interese i izborili se za svoju poziciju. „Specifično obeležje ove teorije je da se ključni aspekt racionalnosti realizuje u argumentativnoj raspravi, odnosno stav da je transformacija individualnih preferencija moguća zahvaljujući prihvatanju opravdanih razloga u prilog neke drugačije politike ili koncepcije“ (Mladenović, 2008: 227).

Opšti cilj deliberativne demokratije jeste da obezbedi najopravdaniju koncepciju suočavanja s moralnim neslaganjima u politici. S njim su povezana još četiri cilja (Gutmann i Thompson, 2004: 10–12). Prvi je unapređenje legitimnosti zajedničkih odluka. „Teške odluke koje javni zvaničnici moraju da donesu trebalo bi da budu prihvatljive, čak i onima koji dobijaju manje nego što zaslužuju, ako je svačiji zahtev razmatran prema zaslugama, a ne na bazi moći pogađanja“ (Gutmann i Thompson, 2004: 10). Drugi cilj je da ohrabri javnu stranu razmatranja o javnim pitanjima. Ljudi su retko velikodušni i altruistični kada razmatraju javna pitanja i upravo deliberacija u dobro uređenim forumima ohrabruje učesnike da steknu širu sliku o pitanjima od zajedničkog interesa. Unapređivanje procesa odlučivanja koji će sve strane poštovati jeste treći

cilj deliberacije. Predmet deliberacije često su moralna pitanja oko kojih je vrlo teško doći do slaganja, npr. pitanja abortusa. Deliberacija ne može da prevaziđe ove razlike, ali može da pomogne da učesnici prepoznaju moralne karakteristike stavova svojih oponenta. Četvrti cilj je da se isprave greške koje građani i zvaničnici prave u toku kolektivnih akcija. U toku deliberacije poboljšava se međusobno razumevanje. Učesnici uče jedni od drugih, uviđaju sopstvene zablude i razvijaju nove stavove i politike koje mogu da podnesu kritičko propitivanje.

Uloga civilnog društva

Habermas, najuticajniji teoretičar deliberativne demokratije, rezerviš deliberciju samo za institucije koje čine osnovu strukture konstitucionalne demokratije. On smatra da su samo reprezentativne institucije poput parlamenata i sudova legitimne da donose kolektivne obavezujuće odluke, dok akteri civilnog društva mogu da vrše samo uticaj, ali ne i političku moć. Odluke koje se donesu u institucijama vlasti legitimne su i pravedne ukoliko su donete u procesu javne deliberacije demokratski izabраниh predstavnika koja se odvija u skladu sa idealnim demokratskim procedurama za deliberciju, odnosno institucionalizovanim pravilima diskursa i formi argumentacije (Habermas, 1996: 296–297). Međutim, stroge proceduralne zahteve, koje prema Habermasu delibercija zahteva, teško da mogu da ispune i sve vladine institucije, a kamoli civilno društvo. Proširenje proceduralnih zahteva na sve društvene institucije moglo bi da ugrozi slobodu građana i građanskih udruženja. Prema Habermasu, civilno društvo mora da ostane supstantivno nestrukturisan kako bi omogućilo formiranje slobodne volje. Iako komunikativne strukture javne sfere ne mogu biti donosioci kolektivnih odluka, one konstituišu rasprostranjenu mrežu senzora koja reaguje na pritiske društvenih problema i stimuliše uticajne stavove. Ovi javni uticaji potom se transformišu u komunikativnu moć, kada prolaze kroz filtere institucionalizovanih procedura oblikovanja demokratskih stavova i volje i ulaze u legitimnu zakonodavnu proceduru kroz parlamentarne debate. Protok komunikacija između formiranja javnog mnjenja, institucionalizovanih izbora i zakonodavnih odluka služi garantovanju da se uticaj i komunikativna moć kroz legislativu transformišu u administrativnu moć (Habermas, 1996: 299).

Postoje, međutim, teoretičari koji smatraju da strogi proceduralni uslovi nisu nužni i da je javna delibercija moguća u različitim sferama društva. Džoša Koen (Joshua Cohen) i Džejn Mansbridž (Jane Mansbridge) smatraju da delibercija treba da se odigrava i unutar širokog spektra političkih i građanskih udruženja, uključujući i korporacije i sindikate, profesionalna i stambena udruženja, pa čak i porodične i prijateljske krugove. Gatmanova (Gutmann) i Tompson (Thompson) smatraju da je delibercija poželjna u mnogim institucijama vlade i civilnog društva, a posebno u institucijama koje se bave najvećim problemima u civilnom društvu, poput komisija za istinu i pomirenje (Gutmann i Thompson, 2004: 33). Korporacije su prema njima takođe primer institucija koje treba da budu subjekt javne delibercije.

S obzirom na to da delibercativna demokratija teži tome da budu opravdane one odluke koje su kolektivno obavezujuće, ovi autori smatraju da odluke u volonterskim udruženjima ne treba toliko da budu podvrgnute

Odluke koje se donesu u institucijama vlasti legitimne su i pravedne ukoliko su donete u procesu javne deliberacije demokratski izabраниh predstavnika koja se odvija u skladu sa idealnim demokratskim procedurama za deliberciju, odnosno institucionalizovanim pravilima diskursa i formi argumentacije

zahtevima deliberacije. „Političari, profesionalci i korporativni zvaničnici koji imaju moć nad drugim ljudima treba da se drže javno priznatih standarda. U više ličnim i više volonterskim odnosima, ljudi treba da budu slobodniji da prate svoje karakteristične porive. U mnogim volonterskim udruženjima, uključujući crkve i sinagoge, koledže i univerzitete, deliberacija bi ipak mogla da bude poželjna iako ne bi trebalo da bude pod spoljnim mandatom“ (Gutmann i Thompson, 2004: 34–35).

Kada se, međutim, proširi uloga učesnika u javnoj deliberaciji postavlja se pitanje njene izvodljivosti. Gatmanova i Tompson predlažu organizovanje deliberativnih foruma s različitim učesnicima na kojima bi se donosile odluke. I drugi teoretičari nude različite mikroforme: građanske porote, deliberativne ankete, konsenzusne konferencije ili slično. Kako idealno shvaćena deliberacija zahteva učešće svih onih na koje se odluke donose, čak i unutar same deliberativno-demokratske teorije, postavlja se pitanje legitimnosti odluka donetih u mikrodeliberativnim procesima. Problem nije samo u tome kako sve skupiti na jedno mesto u isto vreme. Ne mogu i ne žele svi da učestvuju u deliberaciji. Pitanje motivacije nije zanemarljivo. Na učestvovanje u deliberaciji ljude mora nešto da motiviše, obično su to ranija iskustva, interesi ili ciljevi. Za pitanja o kojima već nemaju unapred izgrađen čvrst stav i veliko interesovanje ljudi neće trošiti. S druge strane, većina će, i kada se uključi u proces, samo slušati argumente drugih, bez mogućnosti da ih direktno izazove, dok će samo mali broj biti u prilici da govori za sebe (Parkinson, 2006: 4).

Da bi se kvalitetno i efikasno donela odluka, neophodno je da grupa bude mala: optimum za aktivno donošenje odluke jeste između pet i sedam (Parkinson, 2006: 6). S druge strane, ako se građanski forumi ne održavaju redovno i ne okupljaju dovoljno ljudi da bi se moglo reći da zaslužuju pažnju, postavlja se pitanje koliki je njihov stvarni uticaj. Ako deliberacija nije dovoljno široka, verovatno je da će mesto za deliberativnim stolom postati ekskluzivno i da će pristup imati samo najuticajniji ljudi u društvu i oni koji su najveštiji (Carpini, Cook i Jacobs, 2004: 321).

Osim ovih mikrodeliberativnih procesa, moguće su i makroforme. Javna deliberacija može da podrazumeva čitav deliberativni sistem koji se sastoji od formalne reprezentativne strukture, ali se širi i na neformalnu javnu sferu i privatne političke razgovore. To je spektar duž koga ishodi postaju progresivno sve manje obavezujući za učesnike i zahtevaju manje odgovornosti prema neučesnicima, što je forum bliži neformalnom kraju (Parkinson, 2006: 6). Mehanizmi deliberacije uključuju direktne proteste, predstavke vladi i izveštaje komisija u neformalnoj javnoj sferi i one koji proizlaze iz formalne javne sfere poput istražnih komisija, javnih slušanja u odborima, konsultativnih procesa, čak i istraživanja stavova vlade i odbora. Istovremeno, donosioci odluka su i sami učesnici u diskursima, a rezultati diskurzivnih rasprava prenose se u državne institucije automatski zahvaljujući činjenici da su vlade sastavljene od ljudi iz društva. U deliberaciji, veliki broj ljudi može da uzme učešće i kroz medije, razgovore na poslu, u kafiću, kod kuće, ako se interesne grupe uključe u to, ako se ljudi mobilišu kroz proteste ili peticije, ako se različiti izabrani predstavnici uhvate za temu i zagovaraju određeno rešenje i tako dalje (Parkinson, 2006: 7).

**Mehanizmi
deliberacije
uključuju direktne
proteste,
predstavke vladi
i izveštaje komisija
u neformalnoj
javnoj sferi i one
koji proizlaze iz
formalne javne
sfere poput
istražnih komisija,
javnih slušanja
u odborima,
konsultativnih
procesu, čak
i istraživanja
stavova vlade
i odbora**

Treba, međutim, imati u vidu da su ljudi različiti, imaju različite sposobnosti, motivacije i sklonosti, što omogućava veštim pojedincima uticaj na proces deliberacije. Takođe, oslanjanje na medijske vesti koje prenose argumente kroz deliberativni sistem znači da se samo određeni argumenti probijaju: ono što se gubi jeste kompleksnost i nepersonalizovane osobine socijalnih i političkih pitanja (Parkinson, 2006: 164–165). Konačno, ostaje problem sintetizovanja različitih deliberativnih procesa i donošenja odluka. To moraju da učine institucije vlasti koje kao konačni donosioci odluka u ovom slučaju imaju ulogu arbitra između različitih interesa javnosti.

U Srbiji javna sfera tek od skoro počinje da dobija konsultativne uloge u donošenju političkih odluka. Mikrodeliberativni procesi poput foruma nisu praksa u Srbiji niti deluju mogući u doglednoj budućnosti. Javne deliberacije u formalnim institucijama vlasti koje uključuju javna slušanja i konsultativne procese najčešće se organizuju u procesu donošenja različitih strategija (npr. za mlade ili smanjenje siromaštva). Aktuelan je primer nedavno organizovanog procesa javne deliberacije na temu izrade teksta Strategije podrške razvoju civilnog društva na teritoriji grada Beograda 2012–2017. godine. U izradi ovog dokumenta cilj je bio da se ostvari ravnopravno učešće, kroz konsultativni proces ključnih zainteresovanih strana: grada, to jest gradske uprave i civilnog društva. U tom smislu, proces pripreme Nacrta strategije uključio je: 1) istraživanja stavova i očekivanja građana, praksi i stavova gradske i opštinskih uprava, klasifikacije aktivnih udruženja i analizu postojećih srodnih strategija u regionu i Evropskoj uniji; 2) konsultacije s relevantnim udruženjima, gradskom i opštinskim upravama, donatorskom zajednicom, privatnim sektorom sa komponentom korporativne društvene odgovornosti; 3) javne rasprave o strateškim pravcima, ciljevima i zadacima Strategije u kojoj su učestvovali predstavnici organizacija civilnog društva, organa lokalne samouprave, poslovnog sektora, donatori i građani.

Iz kritičke teorije, međutim, dolaze upozorenja od prevelike institucionalizacije odnosa države i civilnog društva i potrebe za većom kritičkom i opozicionom ulogom civilnog društva. Uloga civilnog društva ne može da se svede na rešavanje problema unutar institucionalno postavljenog okvira i dominantnog političkog diskursa. Ako grupa napusti opozicionu sferu da bi ušla u državu, onda dominantne klase i javni zvaničnici treba manje da se plaše javnih protesta. Neminovne posledice jesu manje diskurzivno vitalno civilno društvo, uništavanje nekih postojećih demokratskih uspeha i smanjena mogućnost dalje demokratizacije u budućnosti (Dryzek, 2000: 87–88). Nakon demokratskih promena u Srbiji 2000, značajan deo civilnog društva postao je formalno ili neformalno deo države, čime se ispraznila baza civilnog društva. Stoga ne čudi što danas govorimo o slabom civilnom društvu i nekritičkoj svesti građana Srbije (Milivojević, 2006; Stojiljković, 2011).

Takođe, važno pitanje jeste da li je u javnoj deliberaciji poželjna aktivnost svih članova civilnog društva. U Srbiji se ovo pitanje postavilo 2009. kada je javno tužilaštvo zatražilo zabranu rada nekoliko ekstremnih desničarskih organizacija. Od tada pa do danas u javnosti se vode oštre debate od toga da li se zabranom štiti ustavni poredak ili se ugrožava pravo na slobodu misli, opredeljenja i udruživanja, preko toga da „vlast provocira da te organizacije prestanu da se bave kritikom“, da li će

Uloga civilnog društva ne može da se svede na rešavanje problema unutar institucionalno postavljenog okvira i dominantnog političkog diskursa

zabrana rada dovesti do još veće rasne, verske i nacionalne mržnje i ekstremnijih aktivnosti i učiniti njihovo delovanje još više tajnim, do toga da treba zabraniti rad i mnogim drugim verskim, nacionalističkim, navijačkim organizacijama, kao i onim organizacijama koje se finansiraju iz inostranstva, koje se zalažu za poštovanje ljudskih prava i saradnju s Haškim tribunalom.

Gatmanova i Tompson kao preduslove za učešće u javnoj deliberaciji postavljaju principe poštovanja ljudskog integriteta i političke jednakosti. Rasističke i sektaške komunikacije ne zadovoljavaju ove uslove zbog čega bi ih trebalo isključiti iz deliberacije. Drajcek (Dryzek), s druge strane, smatra da se predrasude ili rasizam neće ukinuti samo ako se njihovim zagovornicima zabrani javno izražavanje. Deliberativna demokratija treba da omogući da različiti diskursi budu osporavani i raspravljani u javnosti. Ako ne bi bilo izazova represivnih diskursa, vitalni demokratski život u javnoj sferi bio bi teško zamisliv. „Deliberativni demokrati su oni koji imaju veru u moć same deliberacije da iskoreni loše argumente i sektaštvo; zabraniti njihovim zastupnicima pristup forumu znači otkriti nepoverenje u efikasnost deliberacije. Umesto stavljanja preduslova za ulazak u deliberaciju, trebalo bi da se što više oslonimo na mehanizme endogene samoj deliberaciji da promeni shvatanja i verovanja u benignom pravcu“ (Dryzek, 2000: 169). On smatra da je za autentičnu deliberaciju dovoljno da razmena argumenata o preferencijama u toku deliberacije ne bude nasilna.

Zaključak

Javna deliberacija u deliberativnim forumima ima znatna ograničenja od kojih su neka rezervisan domen učesnika i mogućnost institucionalizovanja uticaja najmoćnijih društvenih interesa čime se dovodi u pitanje legitimnost odluka. U radu su opisane makroforme deliberacije koje, iako u mnogim aspektima nisu idealno deliberativne, imaju veće prednosti. Institucije vlasti donose odluku nakon što se javnost različitim kanalima upozna sa suštinom problema i mogućim rešenjima. Samo rešenje koje prihvate institucije vlasti ne mora da bude ono oko koga će se svi složiti, ali su bar građani na koje se odluke odnose pre toga učestvovali u predlaganju i obrazlaganju rešenja i upoznali se sa interesima i stavovima drugih učesnika u deliberacijama. Samim učestvovanjem u deliberaciji, ljudi se ne odriču ličnog dobra u korist opšteg. Najveći doprinos ovakvog vida javne deliberacije jeste to što je proces odlučivanja javan i što građani imaju dovoljno iskustva i znanja da mogu da razumeju i kritički se postave prema konačnim donosiocima odluka. Takođe, učesnici postaju svesni interesa drugih i počinju da razmišljaju o opravdanjima za sopstveni stav, o tome kako bi drugi mogli da ga razumeju i racionalno prihvate. U deliberativnom procesu samorefleksije i racionalne i javne komunikacije, prirodno je da mnogi pojedinci promene inicijalna uverenja i preference. U suprotnom, kada se učešće građana svede na privatni čin glasanja, proces i razlozi za donošenje zakona i važnih političkih odluka udaljavaju se od građana, mnogi razlozi se ne iznose javno i olakšava se manipulisanje i izneveravanje poverenja. Ali, pre svega, kako bi građani participirali važno je da znaju kako da pristupe političkim institucijama, treba da budu dobro informisani o institucijama koje su im dostupne i o tome kako učestvovati u javnim deliberacijama. •

Literatura

- Bohman, James i Rehg, William (ur.), (1997), *Deliberative democracy: Essays on Reason and Politics*, London, Cambridge, MIT Press.
- Carpini, Michael X. Delli, Cook, Fary Lomax i Javocs, Lawrence R., „Public Deliberation, Discursive Participation, and Citizen Engagement: A Review of the Empirical Literature“, u *Annu. Rev. Polit. Sci.*, No.7, 2004, 315–344.
- Dryzek, John S., (2000), *Deliberative Democracy and Beyond: liberals, critics, contestations*, Oxford, Oxford University Press.
- Dryzek, John S., „Democratization as Deliberative Capacity Building“, u *Comparative Political Studies*, Vol. XX, No. X, 2009.
- Elster, John, (1997), „The Market and the Forum: Three varieties of political theory“, u Bohman, James i Rehg, William (ur.), *Deliberative democracy: Essays on Reason and Politics*, London, Cambridge, MIT Press.
- Gutmann, Amy i Thompson, Dennis, (2001), „Deliberative democracy“, u Clarke, Paul Barry i Foweraker, Joe (eds.), *Encyclopedia of Democratic Thought*, London, New York, Routledge.
- Gutmann, Amy i Thompson, Dennis, (2004), *Why Deliberative Democracy?*, Princeton, Oxford, Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen, (1996), *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Polity Press.
- Milivojević, Zdenka, (2006), *Civilno društvo Srbije: potisnuto tokom 1990-ih – u potrazi za legitimitetom, prepoznatljivom ulogom i priznatim uticajem tokom 2000-ih*, Beograd, ARGUMENT i Centar za razvoj neprofitnog sektora.
- Mladenović, Ivan, „Savremene teorije demokratije“, u *Filozofija i društvo*, No 1/2008.
- Parkinson, John, (2006), *Deliberating in the Real World: Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*, Oxford, Oxford University Press.
- Stojiljković, Zoran, (2011), *Srbija u lavirintima tranzicije: ogledi iz političke sociologije savremenog društva*, Beograd, Službeni glasnik.

UDC 323.1:341.85

Etničko čišćenje

Apstrakt

Izraz „etničko čišćenje“ ulazi u širu akademsku upotrebu u poslednjoj deceniji zamenjujući ranije izraz „prisilno iseljavanje stanovništva“ i noviji „etničko proterivanje“. Ovaj izraz je u neposrednoj vezi s opštijim pristupima regulisanju nacionalnih i etničkih sukoba. U širem smislu, etničko čišćenje je generički pojam koji uključuje različite oblike kršenja individualnih i kolektivnih prava pripadnika jedne ili više etničkih grupa. U užem smislu, ovaj pojam označava samo jednu od više jasno razgraničenih strategija regulacije nacionalnih i etničkih sukoba. Režimi koji se nalaze na početku demokratizacije češće sprovode etničko čišćenje nego stabilni autoritarni režimi. Mada organizatori etničkog čišćenja smatraju da će dugoročno „rešiti“ pitanje etničkih sukoba, posledice su obično njegovo produžavanje i zaoštavanje sukoba.

Ključne reči

etničko čišćenje, prisilno iseljavanje stanovništva, etničko proterivanje, regulacija etničkih sukoba, demokratizacija

* Autor je vanredni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Prema proceni Visokog komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) u svetu je krajem 2010. bilo više od 40 miliona izbeglica i interno raseljenih lica. Istraživači ukazuju da je veliki broj ovih ljudi napustio svoje domove usled nacionalnih i etničkih sukoba, često pod neposrednim pritiskom. Dvadeseti vek obiluje primerima prisilnog iseljavanja stanovništva: preko 10 miliona Nemaca – autohtonog stanovništva nemačkog porekla – iz više zemalja istočne Evrope nakon Drugog svetskog rata, uključujući i više desetina hiljada Nemaca iz Jugoslavije; 700.000 Arapa/Palestinaca iz Palestine nakon stvaranja Izraela 1948; nekoliko miliona Indusa i Muslimana u vreme dekolonizacije i stvaranja Indije i Pakistana; 165.000 hiljada Grka iz severnog i bar 40.000 Turaka iz južnog dela Kipra 1974; i 2-3 miliona stanovnika bivše Jugoslavije tokom oružanih sukoba krajem XX veka. Procenjuje se da je u vreme ratnih sukoba 1992–1995. samo van Bosne i Hercegovine, ili u nekom njenom delu, više od polovine njenih građana imalo status izbeglica ili interno raseljenih lica, najviše Muslimana, a zatim Srba i Hrvata. Drugi slučajevi na području bivše Jugoslavije jesu proterivanje oko 200.000 Srba iz Krajine u Hrvatskoj; nekoliko stotina hiljada kosovskih Albanaca u vreme NATO bombardovanja SR Jugoslavije 1999; i više od stotinu hiljada Srba s Kosova nakon povlačenja Vojske Jugoslavije i povratka Albanaca.

Izraz etničko čišćenje (*ethnic cleansing*) široko je korišćen u zapadnim medijima u izveštavanju o sukobima na tlu bivše Jugoslavije krajem XX veka, naročito u izveštajima o prisilnom iseljavanju pripadnika pojedinih etničkih grupa, posebno bosanskih Muslimana, a kasnije i u izveštavanju o sukobima u drugim svetskim područjima. Tek u poslednjoj deceniji ulazi u širu upotrebu u akademskim krugovima – pored ranije prevladavajućeg izraza prisilno iseljavanje stanovništva (*forced population transfers*) i novijeg etničko proterivanje (*ethnic expulsions*) – jer poseduje jak normativni i emocionalni naboj koji otežava empirijsku analizu. Mešaju se jake, opravdane emocije, izazvane drastičnim i masovnim kršenjem ljudskih prava, i analiza uzroka, razvoja, oblika i posledica etničkog čišćenja bez koje dublje razumevanje ove pojave i njeno sprečavanje nisu mogući. Zato se u empirijski usmerenim društvenim naukama obično koriste normativno i emocionalno neutralni izrazi. Ipak, u ovom slučaju su široka medijska upotreba i objavljivanje uticajne knjige Majkla

**Prema proceni
Visokog
komesarijata
za izbeglice
Ujedinjenih nacija
(UNHCR) u svetu je
krajem 2010. bilo
više od 40 miliona
izbeglica i interno
raseljenih lica**

Mana (Michael Mann) *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* prevagnuli, tako da izraz etničko čišćenje sada stiže legitimitet i u akademskim krugovima.

Ovaj izraz je u neposrednoj vezi sa opštijim pristupima regulisanju nacionalnih i etničkih sukoba. U širem smislu, etničko čišćenje je generički pojam koji uključuje različite oblike kršenja individualnih i kolektivnih prava pripadnika jedne ili više etničkih grupa. Man vidi ovu pojavu u slučajevima kada pripadnici samoidentifikovane etničke grupe uklanjaju etnički različite osobe iz zajednice koju smatraju svojom. Tako etničko čišćenje uključuje niz oblika nasilnog i smrtonosnog čišćenja (*violent and murderous cleansing*), kao što su genocid, etnocid, prisilno pokrštavanje, prisilno iseljavanje stanovništva, sterilizacija, prinudni brak, silovanje, pogrom, razmena stanovništva i potpuna zabrana jezika i kulture pojedinih grupa, kao i one oblike koji se ostvaraju bez neposredne upotrebe fizičke prinude – delimičnu represiju jezika i kulture, selektivno (ograničeno) iseljavanje/kolonizaciju, segregaciju i dobrovoljnu asimilaciju. U užem smislu, pojam etničko čišćenje označava samo jednu od više jasno razgraničenih strategija regulacije nacionalnih i etničkih sukoba, uključujući genocid, podelu teritorije, secesiju, integraciju, asimilaciju, kontrolu, federalizam i konsocijaciju. Za Brendana O’Lirija (Brendan O’Leary) i Džona Makgerija (John McGarry) etničko proterivanje, odnosno etničko čišćenje, jeste „neposredno ili posredno nasilno pokretanje dela ili cele etničke zajednice iz njene otadžbine, obično van granica date države od strane državnih zvaničnika (ili javnih službenika, ili poluzvaničnih paravojnih grupa), kao deo proračunate i obično unilateralne politike“.

Manov pristup je pogodan za proučavanje srodnih pojava teških i masovnih kršenja ljudskih prava ili fizičkog uklanjanja pripadnika određenih etničkih, političkih ili socijalnih grupa, kao što su genocid, politocid, masakr i prisilno iseljavanje stanovništva, jer ove pojave imaju slične uzroke, oblike, tok i posledice. S druge strane, pristup O’Lirija i Makgerija olakšava uvid u širi raspon strategija regulacije nacionalnih i etničkih sukoba – od genocida, etničkog proterivanja, secesije, podele, asimilacije i integracije do kontrole, federalizma i konsocijacije – i ističe bitne razlike između srodnih, ali ipak različitih strategija kao što su genocid i etničko proterivanje.

Teško je razgraničiti etničko čišćenje, to jest prisilno iseljavanje stanovništva ili etničko proterivanje, od srodnih pojava, kao što je razmena stanovništva. Činilac pristanka, koji je bitno obeležje razmene stanovništva, često je pod znakom pitanja, čak i u ključnim istorijskim primerima ove pojave – između Turske i Bugarske, kao i Turske i Grčke posle Prvog svetskog rata. Veći deo „razmenjenog“ stanovništva prvo je proteran iz svog zavičaja, pa tek naknadno dolazi do dogovora ovih država o uzajamnom i konačnom prihvatanju pripadnika svoje nacije koji su ranije živeli u drugoj državi. Da li etničko čišćenje označava isključivo čin proterivanja pripadnika određene etničke grupe od strane vojnih ili paravojnih snaga? Najčešće, samo manji broj ljudi napušta svoj zavičaj jer su neposredno, dakle fizički, isterani iz svog zavičaja. Većina napušta zonu ratnih operacija ili odlazi zbog kredibilnih vesti o masakrima ili proterivanju svojih sunarodnika i zato što imaju ozbiljne razloge da veruju da se to i njima može dogoditi. Sumnja da je u pitanju prisilno

Etničko čišćenje uključuje niz oblika nasilnog i smrtonosnog čišćenja (*violent and murderous cleansing*), kao što su genocid, etnocid, prisilno pokrštavanje, prisilno iseljavanje stanovništva, sterilizacija, prinudni brak, silovanje, pogrom, razmena stanovništva i potpuna zabrana jezika i kulture pojedinih grupa, kao i one oblike koji se ostvaraju bez neposredne upotrebe fizičke prinude – delimičnu represiju jezika i kulture, selektivno (ograničeno) iseljavanje/kolonizaciju, segregaciju i dobrovoljnu asimilaciju

iseljavanje stanovništva nestaje onda kada je odbeglima pravno ili faktički onemogućen povratak na njihova ognjišta.

Mada je postojalo i ranije, etničko čišćenje postaje česta i masovna pojava tek u moderno doba. Raspad imperija je razdvojio narode koji su živeli pod istim političkim krovom, a nacionalne države često su nastajale proterivanjem etničkih manjina. Međudržavni i naročito građanski ratovi, izazvani etničkim sukobima – i urušavanje političkog poretka koje ih prati – otvaraju prostor za masovna i teška kršenja prava stanovništva. Ekstremni oblici nacionalnih i drugih političkih ideologija snažno doprinose etničkim sukobima, baš kao i početak demokratizacije, mada je etničko čišćenje u suprotnosti čak i s minimalističkim shvatanjem ljudskih prava i demokratije.

Uprošćeno, demokratizacija označava uspostavljanje vladavine naroda. U višeetničkim državama, međutim, zvanično određenje naroda može biti dvojako: kao zbir svih punoletnih stanovnika ili samo pripadnika preovlađujuće etničke grupe. Dakle, postavljaju se pitanja određenja građanstva, prava na učešće u političkom životu i teritorijalne i funkcionalne organizacije države. Demokratizacija otvara prostor za slobodno izražavanje, narodne proteste i slobodno političko organizovanje, tako da se – u zemljama u kojima većina stanovnika smatra svoj etnički ili nacionalni identitet važnijim od klasno-statusnog, regionalnog ili nekog drugog kolektivnog identiteta – političke stranke i društveni pokreti stvaraju, pre svega, na etničkoj osnovi. Pošto je o pitanjima kao što su etnički identitet, jezik, kultura i otadžbina teško postići kompromis, etnički preduzimači i aktivisti uvek mogu računati na široku podršku u kampanjama etničke mobilizacije.

Režimi koji su tek na početku demokratizacije češće sprovode etničko čišćenje nego stabilni autoritarni režimi. Osim totalitarnih, ovi drugi obično vladaju po načelu „zavadi pa vladaj“, što ih navodi da balansiraju između zahteva uticajnih grupa. U stabilnim demokratijama etničko čišćenje je još ređe jer ih karakteriše ustavna zaštita manjina. Ipak, u prošlosti razvijenih demokratskih zemalja demokratizacija i etničko čišćenje često su se odvijali uporedo. O tome rečito govori gotovo potpuno istrebljenje domorodačkog stanovništva u Severnoj Americi i Australiji, kao i masovno i sistematsko etničko čišćenje tokom stvaranja nacionalnih država u većem delu zapadne Evrope. Što su politički uticaj i kontrola nad represivnim aparatom evropskih doseljenika u prekomorskim kolonijama u odnosu na kolonijalnu metropolu bili veći, to je etničko čišćenje domorodaca bilo masovnije i smrtonosnije.

Mada se politički režimi koji sprovode etničko čišćenje ne mogu smatrati demokratskim, obično nastaju u razdobljima posle pada autoritarnih režima i otvaranja procesa demokratizacije. Nedostaju im političke ustanove koje sprečavaju tiraniju većine, što u višeetničkim državama obično znači tiraniju većinske grupe nad jednom ili više etničkih manjina. Ključni uslovi koji omogućavaju etničko čišćenje jesu polaganje prava dve ili više etničkih grupa na istu teritoriju, široko nezadovoljstvo izazvano diskriminacijom i/ili represijom jedne grupe nad drugima, istorijsko pamćenje sukoba i ekstremnog nasilja, osvajanje vlasti radikalne političke elite i ratna mobilizacija, naročito u građanskim ratovima. Prema Manu, etničko čišćenje i genocid veoma su retko posledica jasne namere i prethodnog planiranja. Do njih obično dolazi tek nakon

Ključni uslovi koji omogućavaju etničko čišćenje jesu polaganje prava dve ili više etničkih grupa na istu teritoriju, široko nezadovoljstvo izazvano diskriminacijom i/ili represijom jedne grupe nad drugima, istorijsko pamćenje sukoba i ekstremnog nasilja, osvajanje vlasti radikalne političke elite i ratna mobilizacija, naročito u građanskim ratovima

neuspeha prethodnih odgovora na „etničku pretnju“, nepovoljnog spleta spoljnih i unutrašnjih okolnosti i eskalacije sukoba. Svakako, činjenica da jasna namera i detaljni prethodni plan obično ne postoje ne umanjuje veličinu zločina i krivicu njegovih organizatora i počinitelaca. Mada ovi smatraju da će etničkim čišćenjem dugoročno „rešiti“ pitanje etničkih sukoba, posledice su obično produžavanje i zaoštavanje sukoba. Etničkim proterivanjem sukob se obično samo izmešta na novu teritoriju, a sukob između pojedinih grupa u istoj državi pretvara u opasniji – po intenzitetu i posledicama za širu regionalnu bezbednost – međudržavni sukob. •

Etničkim proterivanjem sukob se obično samo izmešta na novu teritoriju, a sukob između pojedinih grupa u istoj državi pretvara u opasniji – po intenzitetu i posledicama za širu regionalnu bezbednost – međudržavni sukob

Literatura

- De Zayas, Alfred-Maurice, (2006), *A Terrible Revenge: The Ethnic Cleansing of the East European Germans, 1944–50*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Mann, Michael, (2005), *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge, Cambridge University Press.
- McGarry, John and Brendan O’Leary, (1993), „Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict“, *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Cases of Protracted Ethnic Conflict*, London, Routledge.
- Morris, Benny, (2004), *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press, .
- O’Leary, Brendan, (2000), National and Ethnic Conflict Regulation (Lectures), London, Department of Government, London School of Economics and Political Science.
- Rystad, Göran, (1990), *The Uprooted: Forced Migration as an International Problem in the Post-war Era*, Lund, Lund University Press.

Henry Kissinger On China

O Kini

Henri Kisindžer, *On China*,
The Penguin Press, New York, 2011,
586 strana

Najnovija knjiga Henrija Kisindžera *O Kini (On China)*, objavljena 17. maja ove godine, predstavlja osvrt autora na svoju ulogu u razvijanju odnosa dve najmoćnije države danas – SAD i Kine. Ovo je trinaesta po redu knjiga bivšeg savetnika za nacionalnu bezbednost predsednika Niksona i državnog sekretara u administraciji predsednika Niksona i Džeralda Forda. Iako se njegova državna služba završila 1977, u ovoj knjizi otkrivamo da je Kisindžer služio kao emisar skoro svakog predsednika, a sve u cilju unapređivanja odnosa s najmnogoljudnijom državom na svetu. Tako, Kisindžer otkriva da je u Kini boravio preko pedeset puta, od vremena prvih kontakata početkom sedamdesetih godina prošlog veka – gde je zajedno sa Čouom Enlajem radio na pripremi prve posete jednog demokratski izabranog predsednika komunističkoj Kini – pa sve do poseta organizovanih na poziv kineskih zvaničnika, gde je objašnjavao pojedine postupke američke administracije. Takođe, svoje duboko poznavanje kineske istorije i kulture koristio je i prilikom poseta Velikom zidu, gde je bio „turistički vodič“ svojim prijateljima i porodici.

Iako je podeljena na 18 poglavlja, knjigu možemo podeliti na dve jasne celine. Prva predstavlja istoriju Kine, gde autor uvodi čitaoca u istorijske pretpostavke, kao i okolnosti u kojima je nastajala komunistička Kina. U nameri da objasni politiku države pred raspadom u XIX veku, Kisindžer koristi Li Hongzanga, kineskog ministara spoljnih poslova s kraja XIX veka. Suočen sa ucenama i pritiscima, daje koncesije Ruskoj carevini na železnicu na severu Kine. Na jugu je primoran da dâ na korišćenje luke kolonijalnim silama stare Evrope. Kao što je u Evropi „pronašao“ Meterniha, tako u Kini „nalazi“ Hongzanga. Kisindžer gaji veliko poštovanje prema ovim državniciima. Umeće u međunarodnim odnosima,

kao i pronicljivost u sklapanju ugovara, odnosno savezništava, čine da kod Kisindžera ova dvojica zauzimaju najviša mesta na listi državnika. Možemo se čak usuditi da kažemo da Kisindžerovom egu prija poređenje sa ovim ličnostima iz XIX veka. Knjiga obiluje kratkim pasažima u kojima Kisindžer iznosi svoje stavove o demokratiji, državnom razlogu, i ljudskim pravima, kao i o razlikama i sličnosti načina razmišljanja Kineza, odnosno Amerikanaca.

Za čitaoca koji nije sklon pseudofilozofskim izletima autora, tu je druga celine knjige gde Kisindžer kroz istoriju komunističke Kine iznosi anegdote s brojnih sastanaka s najvišim kineskim državicima u poslednjih 40 godina. Tu možemo saznati kakvi su bili Mao Cedung, Ču Enlaj, Deng Sjaoping, Đijang Cemin... Nenametljiv i iznad svega nepretenciozan stil kojim je pisana knjiga omogućava čitaocu da na vrlo jednostavan način svhvati kako funkcionišu odnosi najmoćnijih ljudi na planeti. Autor nas uvodi u detalje razgovara koji se vode kad se kamere isključe, gde se u opuštenoj atmosferi razgovara o istoriji, kulturi, svakodnevenom životu, da bi se tek na čas dotakli trenutnih odnosa među državama. Podrobno i detaljno Kisindžer nam približava svaku od ovih istorijskih ličnosti, kao i lični pečat koji su ove ličnosti ostavile na njega. Kroz istorijske periode, kao i događaje koju su oblikovali modernu komunističku Kinu, autor baca svetlo i na politiku američkih predsednika. Koliko kritikuje politiku Niksonovih predhodnika, koji nisu prepoznavali suptilne poruke koje je Mao slao u nameri da uspostavi odnose sa SAD, toliko hvali predsednika pod kojim je služio. Niksonova veština u sagledavanju budućih trendova u svetskoj politici, prema Kisindžeru, graniči se s vidovitošću. Autor prepušta slavu Niksonu za uspostavljanje triangularne diplomatije, da li zbog skromnosti ili zbog obilja dokaza koji podupiru ovu tvrdnju. Na čitaocu je da proceni.

Objašnjavajući postupke Kine u određenim kritičnim situacijama (sino-vijetnamski rat, nemire na Trgu Tjenanmen, krizu oko Tajvanskog moreueza, kao i kulminacijom usled bombardovanja kineske ambasade u Beogradu tokom NATO agresije 1999), Kisindžer preispituje i politiku SAD prema Kini. Autor razmatra trajnu potrebu Amerikanaca na insistiranju značaja vrednosti u odnosima među državama. Smatra da okolnosti umnogome doprinose politici, kao i odlukama koje će se donositi. Tako autor navodi upravo politiku SAD posle 1989. i događaja na Tjenanmenu, kao dobru promišljenu. Naime, politika predsednika Buša Starijeg sastojala se od uvođenja sankcija Kini i javnog kritikovanja zbog niskog stepena ljudskih prava u Kini, dok je istovremeno slao pisma i specijalne emisare u Kinu. Na taj način je zadovoljio javnost u svojoj državi koja je insistirala na oštrim rečima, dok je istovremeno ispod površine održavao žive odnose s kineskim zvaničnicima. Pokazujući na taj način da je svestan važnosti i ozbiljnosti održavanja što boljih odnosa s najmnogoljudnijom državom na svetu koja je već tada postajala i značajna ekonomska sila. A upravo predsednik Buš Mlađi kod Kisindžera dobija lovorike za svoju politiku. I pored svoje Agende slobode, Buš Mlađi, svestan važnosti strateških odnosa između SAD i Kina, prevazilazi suprostavljajuće stavove američkog misionarstva i pragmatičnog pristupa.

Na kraju Kisindžer zaključuje da bi američko insistiranje na demokratizaciji Kine, konstantno podsećanje Kineza na nizak stepen ljudskih prava, s jedne strane, i stalno odbijanje Kine da prihvati bilo

kakvu sugestiju Zapada, makar ona bila i prijateljska, bio put u slepu ulicu. Kao razlog za ovakvu kinesku politiku, Kisindžer pronalazi u osećaju poniženosti koji Kinezi osećaju zbog politike bespoštodne ucene koju su sprovele zapadne sile krajem XIX i početkom XX veka. U poslednjem delu knjige autor se pita da li se istorija ponavlja. U odsustvu zajedničkog neprijatelja i novim odnosm snaga koji se uspostavlja, autor se pita šta će povezivati dve sile, tačnije koji će to biti zajednički činilac koji će služiti kao faktor odvracanja eventualnog sukoba. U nameri da dođe do odgovora, Kisindžer navodi čuveni Krouov Memorandum.^[1] Autor smatra da bi preemptivni napad SAD na Kinu bio velika greška, s nesagledivim posledicama. Kao rešenje ovog odnosa Kisindžer smatra da treba ići ka uspostavljanju pacifičke zajednice. Naravno da ovakva zajednica ne bi bila uspostavljena na vrednostima već na interesu dve najmoćnije države na svetu. Uspešan razvoj koji će doneti samo dobro ovim državama predstavlja zajednički interes. U nameri da iznedri rešenje budućih problema, Kisindžer zaviruje u prošlost i pronalazi odgovor u *Koncertu velikih sila*, mehanizmu toliko uspešnom u prošlosti da smatra da se njegova rešenja mogu primeniti i na probleme XXI veka. •

Uroš Todorović*

[1] U ovom dokumentu iz 1907, visoki službenik britanskog MSP-a ser Ajr Krou objašnjava da će uvećanje mornarice carske Nemačke neminovno dovesti do sukoba s Velikom Britanijom.

* Autor je student master studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put navesti u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Beyme, 2002: 155)
- dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 06. 2011)

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

Politički život

Godišnja pretplata na časopis

Godišnja pretplata na časopis *Politički život* iznosi 1.500 dinara za fizička i za pravna lica.

Za fizička lica u inostranstvu cena je 3.500 dinara, a za pravna lica u inostranstvu 4.000 dinara.

Cena pojedinačnog broja je 500 dinara.

Odeljenje pretplate
JP Službeni glasnik, Jovana Ristića 1,
tel.: 011/30-60-588, 30-60-359,
faks: 011/30-60-571,
e-mail: pretplata@slglasnik.com,
www.slglasnik.com

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika

Ulica i broj

JMBG

Broj pretplata

Ime i prezime (za pravna lica ime i prezime odgovornog lica)

Poštanski broj i mesto

PIB

Potpis (i pečat za pravna lica)

Broj telefona/telefaksa

E-pošta

Mesto i datum

Po prijemu pretplatnog listića dostavićemo vam predračun za plaćanje, a po primljenoj uplati i konačni račun.

